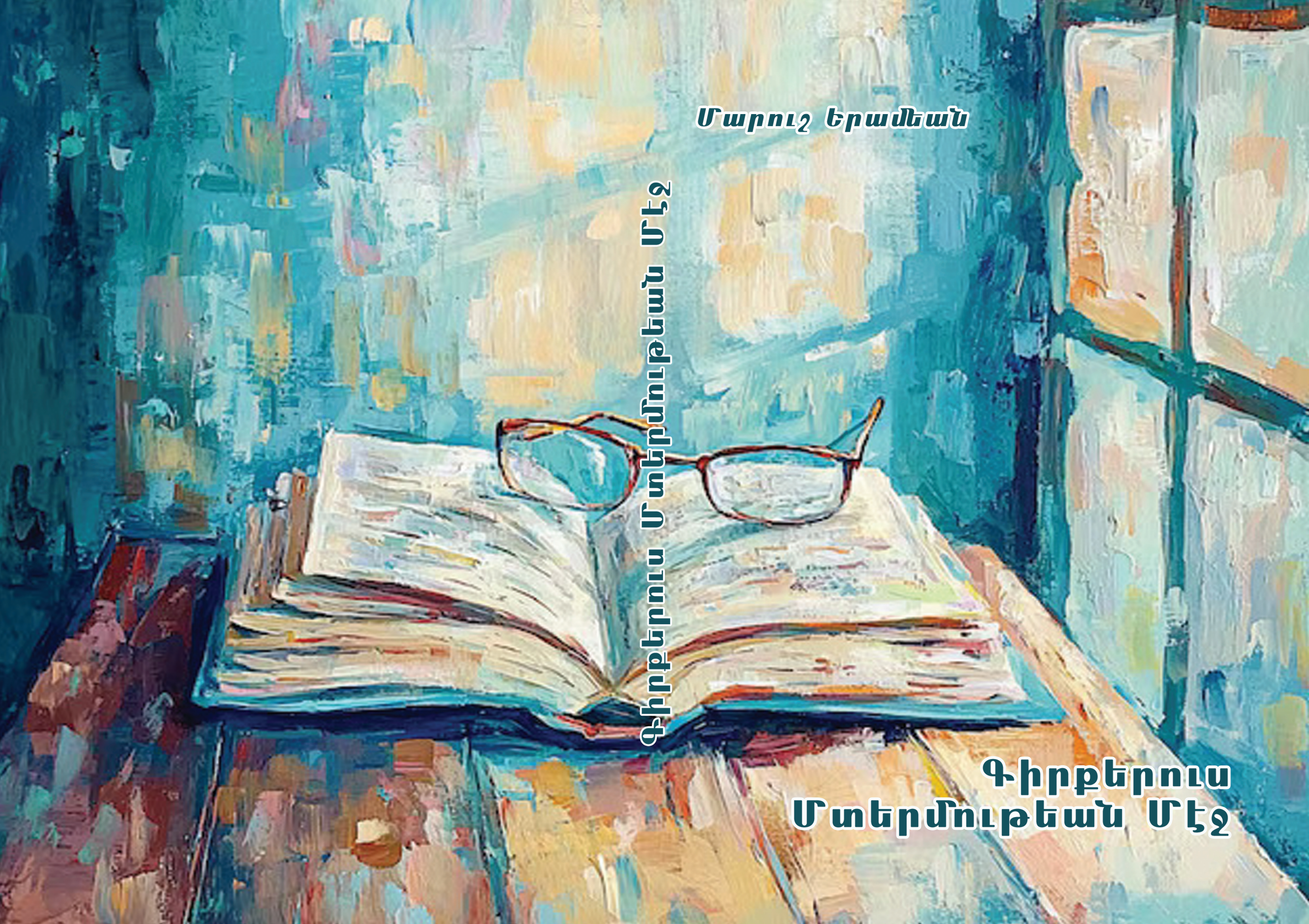

Մարուշ Երամյան

Գիրքերու Մտերմութեան Մէջ

**Գիրքերու
Մտերմութեան Մէջ**

ՄԱՐՈՒՇ ԵՐԱՄԵԱՆ

ԳԻՐՔԵՐՈՒՄ
ՄՏԵՐՄՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

ԳԱՀԻՐԷ 2026

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆԻ ՓՈԽԱՐԷՆ

ԱՊՐԻՐՆ ԹԷ ԳՐԵԼ

«Կ'ապրինք նոր նորմալը, չենք գրեր զայն»:

Բարեկամի մը այս խօսքը ինձի յիշեցուց Վահէ Օշականը, որ կ'ըսէր՝ «Կա՛մ պիտի ապրիս, կա՛մ պիտի գրես»։ այսինքն հաւասարումի կը բերէր ապրելու եւ գրելու զոյգ արարքները, որոնք երբեք պիտի չկարենային կողք կողքի կենալ, որպէս երկուորեակներ:

Երբե՞ք:

Եթէ փորձենք այս հաւասարումը դիտել գրագէտներու կեանքին մէջ, ի՞նչ պիտի գտնենք:

Բայց ժամանակ ունի՞նք նման բաներ փնտռելու, երբ նախ ապրիլը, ապա՝ գրելը մեզ կը դնեն տագնապի մը մէջ, որ կը կոչուի թերեւս ապրելագիր, գրելապրիլ, կամ այլ նման շինծու բառ մը:

Ասիկա՝ գրելու կամ ապրելու պարտադիր ընտրութիւնը զիս *տիլէմնայի* մը առջեւ կը դնէ: Կարելի՞ է ընտրել մէկը կամ միւսը: Պարտադիր է ընտրել մէկը կամ միւսը: Եւ ի վերջոյ ընտրելու համար պէտք չէ՞ անոնց էութիւնը, ինչ ըլլալը գիտնալ:

Թերեւս գրելուն ինչ ըլլալը գիտնալը շատ աւելի պարզ է եւ հեշտ, քան ապրելուն:

Ի՞նչ է ապրիլը: Ո՞վ պիտի որոշէ թէ դուն ապրե՞ր ես, կ'ապրի՞ս, թէ ոչ:

Օրինակ երբ պսակաձէւ ժահրի երրորդ թէ չորրորդ (արդէն հաշիւը սկսանք մոռնալ) ալիքը կը ստիպէր մեզի շարունակել մեր մեկուսացումը, շատերու համար ասիկա ապրելէ դադրիլ պիտի նշանակէր, մինչ ուրիշներ, առիթը ամուր բռնած, կը փորձէին ապրիլ այն, ինչ որ

օրապահիկը շահելու հեւքը եւ կեանքի արագ կշռոյթը թոյլ չէին տուած ապրիլ, ընել կամ ըլլալ:

Կայ նաեւ այլ խօսք մը՝ «Իր գործով գրեց իր կեանքը»: Հոս ալ աշխատանքը եւ գրելը հաւասարումի կու գան կարծես:

Բայց երբ գրելու մասին կը մտածես, երբ գրելու ընթացքին մասին կը մտածես եւ ընթացքը կը ծրագրես, արդեօ՞ք նոյնը կ'ընես կեանքիդ համար: Քեզի կը թուի թէ կ'ընես, բայց որքան ալ մտածես՝ կեանքը ի՛նք է որ կ'ապրի քեզ, մինչ դուն կ'ապրիս գիրիդ միջոցով, էջի տարածքին, կ'ապրիս ճի՛շդ այնպէս ինչպէս կ'ուզես եւ հաւանաբար չես կրնար ապրիլ կեանքիդ մէջ:

Օրերուդ մէջ կ'ապրիս, չէ՞, անշո՛ւշտ, հապա ո՞վ կ'ապրի կեանքը. այո՛, այդպէս է, օրերուդ մէջ կ'ապրիս, մինչ կեանքիդ մէջ... կեանքիդ մէջ կեանքը քեզ կ'ապրի:

Այս պարագային է հաւանաբար, որ կը նախընտրես գրել, իսկ ապրիլը... ձգել կեանքին:

***

Վահէ Օշական կը շարունակէ ապրիլ մեր, սփիւռքահայ կարգ մը գրողներուս մէջ, իր գիրով, կենսափիլիսոփայութեամբ եւ այն յաւելումով, որ բերած է մեզմէ իւրաքանչիւրին կեանքին մէջ, անհատապէս՝ բարեկամութեամբ եւ/կամ նամակագրութեամբ:

Այս երկուքը՝ գիրն ու կեանքը կը ներդաշնակուի՞ն իրարու հետ, չեն գիտեր:

Ներկայ հատորով կը փորձեմ այս հարցումին պատասխան մը պեղել-գտնել:

Կը յաջողի՞ մ: Դո՛ւք ըսէք:

ԵՐԵՔ ԳԻՐՔԵՐ

Երբեմն կը մտածեմ՝ եթէ այդքա՛ն գիրք կարդացած չըլլայի պատանութեանս տարիներուն, թերեւս կեանքս այլ կերպ դասաւորուէր:

Բայց գոհ չե՛մ կեանքէս, հիմա որ արդէն կեանքիս աշունին մէջ եմ, եւ գալիքին ծրագիրներէն աւելի յուշերն են որ զիս կը խանդավառեն:

Գոհ եմ, այնքան, որքան պէտք է գոհ ըլլալ, նկատի առնելով որ վերջին տասնհինգ տարիներուն ամբողջութեամբ իմս են որոշումները, մինչ անոնց նախորդող քսանին՝ ամուսինիս էր որոշումին պերճանքը, իսկ առաջին քսանին՝ անշո՛ւշտ մայրս էր անոնց աղբիւրը, իր երկաթեայ *տիսիփիլի*ով:

Այլ խօսքով՝ գոհ եմ իմ որոշումներէս, գոհ եմ նաեւ, որ ոչ այնքան ճիշդ կամ հաճելի որոշումները ես չէ որ առեր եմ, այլ ստիպուէր եմ այդպէ՛ս ընտրել, ըստ ամուսնիս կամ մօրս: Այլ խօսքով՝ պատասխանատուութեան գոնէ մէկ բաժինը իրենց ուսերուն է: Արդարացում է ասիկա անշուշտ: Սակայն որքան ալ արդարանալի կամ իմ պատասխանատուութենէս դուրս, այդ ոչ-ճիշդին եւ ոչ-հաճելիին տխրութիւնը երբեմն կը պղտորէ օրերս:

Մեծագոյն յանցաւորը սակայն գիրքերն են, մեր տան փոքրիկ գրադարանին գիրքերը, որոնք բոլորն ալ «Արեւելք»ի թերթօսներէն կազմուած էին՝ սեւ ու կարմիր բիծերով լաթակազմ, իսկ կոնակները՝ լրիւ կարմիր կերպասով: Երբ նոյն գիրքերը քանի-քանի անգամներ կարդացի, ա՛լ սկսայ անոնց հաստութենէն եւ հասակէն ճանչնալ զիրենք, որովհետեւ իրենց կողին վրայ արձանագրութիւն չունէին:

Ամենէն սիրածս «Վարդարան»ն էր, յետոյ՝ «Մահուան Առագաստը» եւ «Կայսրը». այս երեք գիրքերէն քաղած էի ա՛յն դասերը, որոնք հաճելի են պատանի աղջնակի մը, որ դատապարտուած էր ամառուան երկար օրերը ընդհանրապէս մինակը անցընելու - երբ բացարձակապէս արտօնուած չէր իրեն դուրս ելլել՝ ընկերուհիներու կամ ակումբ երթալու համար - բացարձակապէս ազատ էր իր ուզած գիրքերը կարդալու միայն քանի մը տասնեակ հաշուող տնային փոքրիկ գրադարանէն:

«Եղերաբախտ Յարուհիին Թաքուն Կեանքը» կարդացեր էի եւ բան չէի հասկցեր. «Յարութիւնը» չէի կրցած կարդալ, իսկ «Քսանհինգերորդ Ժամը»էն շատ քիչ բան հասկցեր էի:

«Վարդարանը» տարբեր էր, շա՛տ տարբեր. հայ քահանայի մը 20-րդ դարուն սկիզբները անգլերէնէ թարգմանած այդ գիրքին նախ արեւմտահայերէնը շատ սիրեր էի. առաջին հատուածն իսկ, ուր կը նկարագրուէր դքսուհիի մը դղեակին պարտէզը ամառնային յետմիջօրէի մը, գրաւեր էր զիս տարօրէն՝ դքսուհիին գոյութիւնը, յետմիջօրէ բառը, որ հոն կարդացեր էի առաջին անգամ եւ շատ-շատ հաւնէր՝ յետ-միջ-օրէ... ի՛նչ գեղեցիկ եւ այնքա՛ն աւելի ազնուական կը հնչէր քան մեր սովորական օգտագործած «կէսօրէվերջ»ը... Ի վերջոյ՝ ամբողջ պատմութիւնը իսկական իշխանուհիներու, դքսուհիներու եւ ազնուական դասակարգի մը մասին էր, որ հակառակ հեքեաթային ըլլալուն, իրա՛ւ էր՝ Անգլիոյ մէջ իսկապէ՛ս թագաւորական ընտանիք մը կ'ապրէր իր բազմաթիւ իշխանուհիներով եւ դքսուհիներով, կեանքին չափ ու երբե՛ս կեանքէն աւելի իրաւ:

Նաեւ՝ հոն սէր մը կար, մե՛ծ սէր մը, որ նոյնքան մեծ գոհաբերումով հասեր էր լրումի:

Դաս Ա. ուրե՛մս՝ սերը լրումի հասնելու համար, զոհաբերումի, զոհերու պէտք ունի, ինչպէս մեր նախնիներուն աստուածները՝ Անահիտը, Աստղիկն ու Վահագնը զոհեր կը պահանջէին:

Յետոյ եկաւ «Կայսրը» իր Հաննայով. Հաննան դարձաւ իտէալական կերպար մը. ամէն գիշեր, քուն մտնելէ առաջ կը վերյիշէի Հաննայի եւ Օհան Գուրգէնի վերջին գրոյցը.

-Կայսրուհի կը դառնաս,- կը խոստանար Օհան Գուրգէն Հաննային:

-Ես չեմ ուզեր կայսրուհի դառնալ. ես կ'ուզեմ քու սերդ պահել:

Այդ օրերուն էր, որ քրիստոնէայ Լիզա Հալապին կը պսակուէր Յորդանանի իսլամ թագաւորին հետ եւ կը դառնար Նուր էլ Հուսէյն. Լիզա Հալապին, սուրիացի աղջիկը, որ կը դառնար թագուհին տարիքով իրմէ բաւական մեծ եւ իրմէ բաւական... կարճ թագաւորին:

-Եթէ քեզի ուզէր, դո՛ւն ալ կ'ամուսնանայիր թագուհի դառնալու համար,- ըսած էր այդ օրերուն իմ մեծ սէրս, զիս տարօրէն վիրաւորելով:

-Բայց ես զինք չեմ սիրեր, քե՛զ կը սիրեմ,- ըսեր էի զարմացած եւ վիրաւորուած:

-Չեմ կարծեր,- ըսեր էր ու ես զգացեր էի, որ բան մը խախտեր էր այդ սէր ըսուածին մէջ:

Իսկ Հաննան մերժեր էր կայսրուհի դառնալ, որպէսզի սերը պահէր, որպէսզի սերը փսար իր բարձրութեան վրայ:

Դաս Բ. սերը պահելու համար, պէտք չէ լրումի հասնի:

Յետոյ եկաւ «Մահուան Առագաստը», որ այս երկու դասերուն վաւերականութիւնը կը հաստատէր:

Իսկ դասընկերուհիներս կէսօրէ ետքերը երբեմն դպրոցէն կը փախչէին սինեմա երթալու եւ արաբերէն ֆիլմեր դիտելու համար, ուրկէ, վստահ եմ, իրենք եւս դասեր կը քաղէին, թէեւ չեմ գիտեր թէ ի՞նչ դասեր. պարզապէս կ'ըսէին.

-Օօ երանի գայիր, շա՛տ աղուոր էր, մէկ կտոր լացինք, Սօսիին աչքերը կարմրեցան լալէն, կը վախնար որ մաման կարծէ, թէ դպրոցը բան մը եղեր է, կամ ցած նիշ առեր է գրաւորին...

Յետմիջօրէներուն երբեմն փարթիներու ալ կ'երթային.

-Պարեցինք իշտէ,- կ'ըսէին եւ նիւթը կը գոցէին, երբ հարցնէի թէ ի՞նչ ըրին փարթիին ընթացքին:

Եթէ ընթերցումով զբաղած չըլլայի եւ եթէ արտօնութիւն ունենայի եւ ալ ընկերուհիներուս հետ երթալու, այլ կերպ պիտի դասաւորուէր կեանքս:

Յետոյ այս երգը լսեցի, որուն երաժշտութիւնն էր որ խորապէս գրաւեց զիս. իսկ բառէ՞րը.

Ինչ որ ցանկաս, կ'ուզես լինիմ,

Լինիմ երկինք, երկիր,

Լինիմ ծով, ծառ, արեւ ու լուսին,

Միայն, միայն ինձ սիրիր:

Ուրկէ՞ եկեր էր այս համոզումը՝ սիրած անձիդ համար անձդ ալ կու տաս...

Գոնէ մեծ քոյր մը ունենայի, որ ճշդէր համոզումս, կամ մեծ եղբայր մը, որ տղամարդու տեսանկիւնը պարզէր ինձի, վրաս պոռալով եւ շատ բաներ արգիլելով:

Չունէի. ունեցածս գիրքերն էին, որոնք կ'ըսէին՝ սիրելու համար պէտք է զոհուիս, պէտք է ի՛ր երջանկութիւնը առաջնահերթ նկատես քու երջանկութենէդ, ու

Եթե իր ուրախությունը ուրիշի մը մեջ է, թոյլ տաս որ երթայ այդ ուրիշին:

Իսահակեանի այս բանաստեղծությունը գեղեցիկ է, իսկ Գեղանի Չթչեանի երգը՝ պարզապես սքանչելի: Մեծ հաճոյքով մտիկ կ'ընեմ Մելանիա Աբովեանի կատարումը եւ կը զգամ որ բարկությունը կաթիլ-կաթիլ կը լեցուի հոգիիս մեջ. ապուշ պետք է ըլլալ միայն, այսքան աղաչելու համար, հազար բան ըլլալու խոստում տալ եւ յետոյ ըսել՝ «Միայն, միայն ինձ սիրիր»: Կ'ուզէ սիրէ, կ'ուզէ չսիրէ. արդէն սիրելը ո՛չ կը գնուի, ո՛չ ալ խնդրանքով կրնաս առնել. կա՛մ կը սիրէ քեզ, կա՛մ ոչ: Եւ իրականությունը կ'ուզե՞ս՝ թո՛ղ չսիրէ...

Բայց հարցը ամբողջովին այլ կ'ըլլար, եթե երգողը տղամարդ մը ըլլար. ի վերջոյ սպասելի է, որ սիրած տղամարդը իր սիրելիին համար ամեն բան ընէ, գոնէ ձեռքէն եկած ամենը:

Երբ այս ամբողջը յստակացաւ միտքիս մեջ, ա՛լ չկարդացի այդ երեք գիրքերը:

ԸՆԹԵՐՑՈՒՄԸ՝ ԸՆԿԵՐՄ

Երբ կը մտածեմ գիրքերու եւ ընթերցումի առաջին շրջանիս մասին, միտքիս առջեւ կու գայ մեր տան քիչ մը մութ եւ զով քորիտորը - ապաժուոնները կը գոցէինք, որ Հալէպի անապատային տաքը, ինզինքէն փախած մեր տուն չի մտներ -, ուր գրադարանն էր:

Տակաւին կը յիշեմ այն հսկայ զարմանքը որ ունեցայ առաջին սիրած գիրքիս ընթերցումէն ետք՝ ինչո՞ւ մէկը չէր ըսած որ այսքան աղուոր բաներ կան գիրքերուն մէջ: Կարծեմ տասներեք-տասնչորս տարեկան ըլլալու էի, երբ Վարդարանը կարդացի եւ աւարտեցի:

Բայց իմ ուրախանալս չէր բաւեր. ուրախութիւնս կը յորդէր. մէկու մը ականջներուն պէտք էր լեցնել այդքան տպաւորութիւն, այդքան ուրախութիւն:

Ընկերուհիներս գրեթէ բոլորը ամէն օր աւագան կ'երթային. աւագանը այն տեղն էր, ուր կրնային իրենց ընկերներուն հանդիպիլ, բայց աւելին՝ նոր, իրենցմէ տարիքով աւելի մեծ, աւելի փորձառու տղոց իրենք զիրենք ցոյց տալ, բարեկամութիւններ մշակել: Ինծի արտօնուած չէր աւագան երթալ. իսկ եթէ շատ ուզէի, մայրս հետս կու գար... այդ ի՛նչ աւագան երթալ էր. մէկ-երկու փորձէ ետք նախընտրեցի չերթալ. այն ատեն էր կարծեմ որ զգացի ընթերցումի մեծագոյն հմայքը՝ ապրիլ ա՛յն կեանքը, որ իրողապէս չես կրնար ունենալ, ինչպէս մարդիկ իրենց բազկաթոռներուն մէջ հանգիստ նստած, ընթերցումով կը ճամբորդեն մինչեւ բեւեռ, կ'ելլեն Հիմալայայի գագաթը կամ կը վայելեն փարիզեան զեխութիւնները:

Ու երբ իրիկունները պարտեզ (ՀՄԸՄ-ի ակումբ-պարտեզը) երթալէ առաջ հանդիպէին ինծի իրենց

ցերեկային ողիսականները պատմելու, ե՛ս ալ սկսեր էի պատմելիք ունենալ:

Ընկերուհիներուս անշեղ հետաքրքրութիւնն ու մեծ-մեծ բացուած աչքերը նախ զարմացուցին զիս ու յետոյ սպասածէս շատ աւելի ուրախացուցին նաեւ զիրենք:

Վարդարանը առաջին պատմուած գիրքն էր, որուն յաջորդեցին ոչ միայն գիրքերու, այլ եւ տեսնուած ֆիլմերու պատմութիւններ: Ինծի սինեման ալ արգիլուած էր. ոչ պաշտօնապէս, որովհետեւ ընկերուհիներս ալ պաշտօնապէս չէ որ սինեմա կ'երթային. պարզապէս յետմիջօրէի դասերէն կը փախչէին, 3-6ի սէանսներուն, մինչեւ արձակուելու ժամը, յետոյ ամէն մէկը գիրքերը շալկած համեստ-համեստ տուն կ'երթար:

Ինչ որ իրենք կը դիտէին, արաբերէն, սիրային ֆիլմեր էին:

Ես տարին հազիւ մէկ, շատ-շատ երկու անգամ սինեմա կ'երթայի, մօրս հետ, երբ Պէյրութ գացած ըլլայինք: Մեր հաճոյքներն ու ժամանցները կը հետեւէին մօրս ընտրութիւններուն եւ որոշումներուն. մենք-ը այս պարագային ես եւ հայրս էինք. իսկ այդ հաճոյք ընուածները ամէնօրեայ ուտուելիք բաներ չէին, միայն արձակուրդներուն, որոնց համար մայրս ամբողջ տարին կ'աշխատէր ու կը խնայէր որքան որ կրնար, ի՛նչ որ կրնար, ինչպէ՛ս որ կրնար:

Առաջին ֆիլմը որ վրաս խորունկ տպաւորութիւն ձգեր էր, եւ որ հաւանաբար առաջին տեսած ֆիլմս էր,- այս մէկը լաւ չեմ յիշեր,- Lady Caroline Lamb Ֆիլմս էր, որ կոչուած էր հերոսուհիին՝ Lord Byron-ի սիրուհիին անունով: Այս ալ ընկերուհիներուս վրայ մեծ տպաւորութիւն ձգեց, երբ պատմեցի:

Կարծեն թե ընթերցումի սերս ընթերցամուլութեան վերածուեցաւ ամառ օրերու առանձնութեանս մէջ եւ անոր պատճառով:

-Կը ճանչնաս Անիին մօրքուրը,- ըսաւ ընկերուհիներէս մէկը,- եղեր շատ կը սիրէ գիրք կարդալ. ամբողջ օրը գիրք կարդալով կ'անցնէ:

-Ի՛նչ լաւ ...

-Հա, բայց կ'ըլլայ այդպէս ամբողջ օրը գիրք կարդալ. տունին գործէ ըր ով պիտի ընէ...

Չայն չհանեցի, ըստ սովորութեանս. վիճաբանիլ չէի գիտեր. փորձով տեսեր էի, որ ամենէն յարմար պատասխաններս կու գան յետոյ, վէճերէն կամ պարզ գրոյցներէն ետք, տունին մինակութեան եւ լռութեան մէջ: Սորվեր էի լռել: Այս անգամ ալ լռեցի, թէեւ չէի հասկցած հարցը. տան գործերը օրական երկու ժամէն աւելի՞ կը տւեն. մաքրել, լուացք-արդուկ, եւ ճաշ անշուշտ. յետո՞յ. գանազան այցելութիւնները շատ աւելի ժամանակ կը խլէին, տեսածիս համեմատ, քան՝ առտնին աշխատանքները:

Այս բոլորէն անկախ սակայն գլխաւորը այլ հարց էր՝ կարդացած գիրքերուս հերոսները շատ աւելի լաւ ընկերներ էին, քան... ընկերներս, որոնք առիթ չէին փախցներ շատախօսելու, երբեմն նաեւ չարախօսելու: Այդ հերոսները կրնային առանց զիս քննադատելու հարցումներուս պատասխանել, զբաղեցնել երբ ձանձրացած ըլլամ, գուարճացնել երբ անտրամադիր ըլլամ... այս բոլորը առանց փոխադարձ բան սպասելու եւ ըստ ի՛մ քմահաճոյքիս: Ասկէ աւելի լաւ ընկեր ո՞ւր կարելի է գտնել:

ԸՆԹԵՐՑՈՒՄԻ ՄԱՍԻՆ

Կը պատմուի, թէ տարեց կին մը հիւրընկալութեան կ'երթայ, եւ հոն, առաջին անգամ ըլլալով իր կեանքին մէջ, շոքուլա կը համտեսէ: Այնքան կը խանդավառուի այդ համով, որ շատ կ'ափսոսայ ամբողջ կեանքին ընթացքին այդ հաճոյքէն զրկուած ըլլալուն համար:

Տարեցներու իր կեդրոնը վերադառնալէ ետք, ամէն օր կը խօսի ու կը պատմէ այդ հրաշքին մասին, որ շոքուլա կը կոչուի: Իր ընկերակիցները սակայն, մէկ երկու անգամ լսելէ ետք այդ մասին, կը սկսին ձանձրանալ իր կրկնուող պատմութիւններէն: Տարեց կինը չի կրնար հասկնալ այս անտարբերութեան գաղտնիքը եւ վիրաւորուած, կը հեռանայ ընկերակիցներէն:

Ինչո՞ւ անտարբեր էին այս կնոջ ընկերակիցները:

Որովհետեւ առանց շոքուլային համը առած ըլլալու, չէին կրնար հասկնալ կնոջ խանդավառութիւնը եւ չէին կրնար բաժնել անոր ափսոսոնքը:

Ընթերցումս ալ նման հաճոյք մըն է, որուն համը չառնողը չի հասկնար, թէ ի՞նչ կը կորսնցնէ իր կեանքին ընթացքին:

Հարց պիտի տաք, թէ ինչո՞ւ պէտք է զբաղինք ընթերցումով, երբ այնքա՛ն ուրիշ զբաղումներ ունինք մեր օրերուն մէջ:

Քանի մը պատճառներ կան.

1-Ընթերցումը գիտելիք ամբարելու ամենէն հաստատուն միջոցն է: Հաւանաբար աւելի արագ միջոցներ կան, ինչպէս համացանցը. բայց անկէ առնուած գիտելիքները, իրենց առատութեամբ, կրնան շփոթի մատնել, մանաւանդ երբ ընթերցողը չի գիտեր թէ ինչպէ՞ս պէտք է օգտուի համացանցային անսահման կարելիութիւններէն:

2-Ասիկա մեզ կը բերէ երկրորդ կարեւոր կէտի մը՝ ի՞նչ լեզուով մարդ կրնայ օգտուիլ համացանցէն, եթէ օտար լեզու մը՝ անգլերէն կամ ֆրանսերէն չի գիտեր, բաւական բարձր մակարդակով:

Այստեղ կ'ուզեմ ուրիշ դէպք մը պատմել: Բարեկաճներէս մէկը Գերմանիոյ համալսարաններէն մէկուն մէջ համակարգչային գիտութիւններ կ'ուսանէր: Ուսանողական հաւաքներէն մէկուն, կը հանդիպի իր հին դասընկերոջ, որուն երկար ատենէ ի վեր տեսած չէր, եւ որուն մասին ոչինչ գիտէր: Հանդիպումի ուրախութիւնը եւ խանդավառութիւնը գոհացնելէ ետք, Գերմանիա ժամանողը հարց կու տայ իր ընկերոջ, թէ ինչո՞վ կը զբաղի եւ ո՞ր կ'ապրի:

- Գիտես որ,- կ'ըսէ ընկերը,- բանասիրութիւն ուսանեցայ Երեւան, եւ հիմա Սթոքհոլմ (Շուէտ) կ'աշխատիմ:

- Ի՞նչ կ'ընես:

- Հայերէն լեզուի դասախօս եմ:

- Շուէտի մէջ հայկական դպրոց կա՞:

- Ո՛չ: Ես պետական պաշտօնեայ եմ:

- Չեմ հասկնար: Կ'ըսես հայերէն լեզուի ուսուցիչ եմ, յետոյ կ'ըսես՝ պետական պաշտօնեայ եմ:

Դասընկերը կը բացատրէ, որ քաղաքական պայմաններու բերումով, երբ Միջին Արեւելքէն մեծ թիւով հայեր եւ արաբներ Շուէտ գաղթեր են, պետութիւնը յատուկ պաշտօնեաներ նշանակել է, որ տուները երթան եւ հայ եւ արաբ պզտիկներուն իրենց մայրենի լեզուն սորվեցնեն, որովհետեւ, գիտականօրէն փաստուած է, որ առանց մայրենի լեզուն կատարելապէս գիտնալու, գրեթէ անհնար է այլ լեզուներ սորվիլը: Իսկ մայրենի լեզուն սորվիլը ամենէն արագն է եւ դիւրինը: Եւ որովհետեւ

Շուէտի կառավարութիւնը կ'ուզէ, որ իր քաղաքացիները բոլորն ալ լաւ գիտնան երկրին լեզուն, յարմար դատած է, որ գաղթողներուն առիթ տրուի իրենց մայրենին լաւագոյն կերպով սորվելու:

Առանց ընթերցումի, կարելի չէ լեզու սորվիլ: Կողմնակի միջոցները, ինչպէս ֆիլմ դիտելը կամ համակարգչային խաղերը կ'օգնեն անշուշտ, բայց հիմնական միջոցը ընթերցումը կը մնայ:

Կը նշանակէ, որ գիտութեան յառաջընթացին հետ հաղորդ մնալու համար, մարդ պէտք է լեզու իմանայ, իսկ լեզու սորվելու համար, նախ պէտք է ի՛ր մայր լեզուն շատ լաւ գիտնայ:

Եւ ուրեմն, հայերէն լեզուով գիրք կարդալը անհրաժեշտութիւն կը դառնայ:

Այսպէսով կը հասնինք ընթերցումին առնչուած ամենէն կարեւոր եւ ամենէն բարդ հարցումին՝ ի՞նչ կարդալ:

Պարզ է, որ իւրաքանչիւր անհատ պիտի կարդայ ի՛ր նախընտրած նիւթերու ծիրին մէջ: Շատեր գիտական նիւթեր կը սիրեն, ուրիշներ՝ պատմական նիւթեր, հետաքրքրական եւ անսովոր դէպքերու մասին շատեր կը սիրեն իմանալ, ուրիշներ, եւ ասոնք փոքրամասնութիւն են, կը սիրեն գրականութիւն կարդալ:

Այս խմբաւորումներուն մէջ ալ բաժանումներ կան. գրականութիւն սիրողներուն մէջ կան մարդիկ, որոնք կը սիրեն պատմավեպեր կարդալ, ուրիշներ պատմուածքներ, իսկ աւելի ուրիշներ, եւ ասոնք փոքրամասնութիւն են, կը սիրեն բանաստեղծութիւն կարդալ:

Կը տեսնէք, որ ընթերցասիրութիւնը պայմանաւոր չէ ընթերցումին նիւթով: Պայմանաւոր է գրուած լեզուով եւ այդ լեզուին իմացութեամբ:

Ընթերցասիրությունը կը զարգանայ մանկութենէն եւ կը վերածուի սովորութեան: Մանուկներուն համար նախ ծնողքը կը կարդայ, մանաւանդ քունի ժամերուն, յարմար պատմութիւններ կամ հեքեաթներ: Մանուկը կը սկսի նախաքունի այդ ժամուն հաճոյքն ու հանգստութիւնը կապել գիրքին, եւ հասկնալ, որ գիրքերուն մէջ հաճելի բաներ կան:

Յաջորդ հանգրուանը այն է, որ մանուկը ի՛նք կարդայ իրեն համար պատրաստուած գիրքերը: Տարիքին եւ հասունացումին հետ կը փոխուի նաեւ ընթերցուելիք գիրքերուն տեսակը:

Փոքրիկները կամ պատանիները ի՞նչ տեսակի գիրքեր կը սիրեն կարդալ, մտածե՞ր ենք, եւ լուծումներ գտե՞ր ենք:

ԲԱՌԸ

Երբեք չէի մտածած, որ կրնայիր բնոյթ ունենալ, մարդկային բնոյթին պէս բան մը, որ հոգի ըսելու տարբերակ մըն է: Յետոյ Վահէն եկաւ եւ սկսաւ իր մուկուկատուի խաղը քեզի հետ: Կը զգայի իր խորունկ հաճոյքը ամէն օր ու ժամ նոր խաղ ստեղծելով, նոյն խաղին տարբեր օրէնքները որոշելով, միս-մինակը խաղալով: Այո, միս-մինակ էր (միս-ը այստեղ կրնանք զանց առնել, ինչպէս սերին մէջ հոգին կամ մարմինը. ընտրութեան հարց է): Շուրջը թանձր լրջութիւն էր, սեւ ու ճերմակ պատկերներ: Շատ փորձեց մէկը գտնել, հետը խաղալ: Չեղաւ: Այն ատեն տեսաւ գոյներդ, տեսաւ որ պատրաստ եւ խաղալու: Եւ սկսաւ խաղալ հօրմէն հեռու, աչքերէ հեռու:

Ես ալ նոյն այդ խաղին մէջ էր, որ տեսայ թէ բնոյթ ունէիր եւ տրամադրութիւն: Կ'ուզե՞ս խաղանք մենք ալ: Խաղանք կ'ըսեմ ու գիտեմ, որ ո՛չ նոյն բնոյթով պիտի խաղաս, ո՛չ ալ նոյն խաղը պիտի խաղաս: Իր հետ ուրիշ էր՝ մէջ-մէջի շրջանակներ, ոչ թէ դուրսէն ներս եկող ռուսական պուպրիկներուն պէս, այլ ներսէն, մէկ կէտէն սկսած եւ շարունակուող մինչեւ յաւիտենութիւն: Ո՞ւր է յաւիտենութիւնը: Եթէ անոր առջեւ «մինչեւ»ը դրիր, ուրե՛մս ճշդեցիր միջոցը, որ ո՞ւր է: Տեղ չէ կ'ըսես, այլ ընթացք: Բայց ընթացքը ինք տեղի մը մէջ չէ՞ որ տեղի կ'ունենայ: Նոյնութեա՞ն խաղն է ասիկա՝ տեղի մը մէջ տեղի կ'ունենայ...

Երբե՛մս պահուրտութ կը խաղամ, իբր թէ սարսափած քու հազար, միլիոն, բիւր տարբերակներէդ: Կը գտնե՛ս, այնպէս ալ կը գտնես դուն զիս: Բայց խաղ է ասիկա, եւ քանի խաղ է, ուրե՛մս իր օրէնքները ունի, եւ

քանի խաղը քո՛ւկդ է, ուրե՛մս օրէնքներն ալ քուկդ կ'ըլլան: Յետոյ բոլորը դուն կը շահիս՝ ե՛ւ խաղը կ'ըլլաս, ե՛ւ խաղցողը: Իսկ ես խաղցուողի կը վերածուիմ: Այստեղէն է որ կը սկսի լրջութիւնը խաղին, որ ա՛լ խաղ չի մտար: Կը փնտռեմ քեզ բոլոր տուներուդ լռութեան մէջ, արձակին ազատութեան ու խճողումին մէջ: Ինչ որ խաղ էր, կը դառնայ փնտռոտութիւն: Կը հանուեցնեմ քեզ նախ ձայներէդ՝ ձայնը կ'ըլլայ այլ, վայրը կ'ըլլայ այր, կ'ըլլայ այլ, կ'ըլլայ ա՛յ ... եւայլն եւայլն: Կը հանուեցնեմ քեզ իմաստներէդ. փորձե՛ր ես ինքզինքդ կրկնել բարձրաձայն, արագ-արագ՝ այսինքն այսինքն այսինքն սինքն սինքնսայ սինքնսային քնայսին սայինքն այսինքն... Կը քակեմ շերտերդ ու կ'արցունքոտիմ: Կը փորձեմ ինքնութիւն տալ քեզի ու կ'արհւնիմ: Ո՛ւր մտաց խաղը որ իմս պիտի ըլլար:

Բնութիւնդ ճանչնալէ ետք հարազատներս կը դառնան քրտինքն ու արհւնը: Ու ես կը դառնամ խաղիդ զերին:

ԲԱՌԵՐԸ

Դեռ մինչև վերջերս «ինչո՞ւ կը կարդանք»ը կը գրադեցնէր միտքս, կը փորձէի տրամաբանական, զիս գոհացնող պատասխան մը կամ պատասխաններ գտնել. Գտած պատասխաններս այնքան ալ չէին գոհացնէր զիս, որովհետեւ կարծես չէին հասներ մինչև ամենէն վերջին կէտը այն հաճոյքին, որուն հմայքը օր ըստ օրէ կը տժգունի կարծես: Արդեօ՞ք պատասխաններ որոնելու ճիգս նաեւ իրե՛ն համար էր, ընթերցումի հաճոյքին համար, որպէսզի չվերջանայ, որպէսզի մարդիկ, շատ շատեր եւս վայելեն զայն ...

Յետոյ սկսաւ այլ հարցում մը չարչրկել միտքս՝ ինչո՞ւ կը գրեմ, մանաւանդ առաջին հարցումին պատասխաններուն լոյսին – կամ մութին – տակ: Ինչո՞ւ կը գրեմ, երբ այնքան ալ կարդացող չկայ, մանաւանդ հայերէն, արեւմտահայերէն կարդացող չկայ այնքան, որքան պէ՛տք է ըլլայ:

Չայաստանի պարագան այլ է, ինչպէս ամէն բանի, նաեւ գիրքերուն առնչութեամբ:

Այս չկարդացուելուն, հետեւաբար չգնահատուելուն արդիւնքն է թերեւս այն, որ ոչ միայն այսօր, այլ երէկ նաեւ, հայ գրողներ կը գրեն այլ լեզուներով:

Չեմ կրնար մոռնալ Սմբատ Տերունեանի մէկ յօդուածը, զոր գրեր էր Կիպրոսի մէջ անգլիական գրական մրցանակ մը շահելէ ետք եւ որուն մէջ ցաւով կը գրէր, թէ տարիներէ ի վեր ո՛չ մէկ հայկական մրցանակ գնահատեր է իր տասնամեակներու աշխատանքը, մինչ ահա, հազիւ մէկ-երկու տարիէ ի վեր գրած անգլերէն քերթուածները գնահատուեր են օտար հաստատութեան մը կողմէ: Եւ դառնութեամբ հարց կու տար՝ ինչո՞ւ օտարը պէ՛տք է

տեսնէ եւ գնահատէ հայ գրողին արտադրանքը ... Այս մասին սակայն այլ առիթով: Հիմա՝ ինչո՞ւ կը գրեմ:

Գրելուս առաջին պատճառը պատմութիւններ պատմելն է. անկէ առաջ սակայն՝ ճիգ մըն է վերյիշելու մեծ մօրս՝ Նէնէ Հայկանոյշիս հեքեաթները, որոնցմէ ծնած տպաւորութիւնը տակաւին կը յամենայ մէջս, ապահովութիւն եւ գուրգուրանք ներշնչելով, բայց հեքեաթները իրենք... չեմ յիշեր, ո՛չ իսկ մէկ հաստիկ հեքեաթ, որ յիշատակ ժառանգար Նէնէ Հայկանոյշէն...

Գրելուս երկրորդ պատճառը, նոր անդրադարձայ, բառերն են, հայերէն լեզուին բառերը, որ այնքա՛ն կը սիրեմ, որ կ'ուզեմ զանոնք գործածել՝ գրել, ըսել, լսել ... անոնք քիմքիս համար թարմ հացի չափ կարելոր են, տաքուկ եւ էական:

Առաջին բառը, որուն առջեւ պահ մը կ'եցեր եմ, երբ տակաւին շատ փոքր էի՝ «Պամպի»ն էր, նուէր ստացած գիրքիս խորագիրը:

Որքան կրնայի, արագ-արագ կարդացի գիրքը, որպէսզի հասկնամ թէ ի՞նչ ըսել է Պամպի: Գիրքին հազիւ տասնեակ մը էջերը աւարտեցի եւ հասկցայ, որ Պամպին անունն է այդ խեղճ եղնիկին: Բայց ի՞նչ ըսել է Պամպի, կը կրկնէի միտքեւ:

Ասիկա մտածում չէր անշուշտ, հինգ-վեց տարեկան աղջնակ մը ի՞նչ եւ որքա՞ն կրնայ մտածել. բայց բառերը արդէն կարթեր էին զիս:

Յետոյ հանդիպեցայ «յետմիջօրէ» բառին, որ մեր սովորական «կէսօրէվերջ»ին քով շատ ազնուական կը հնչէր՝ յետմիջօրէ... «Վարդարան»ին առաջին էջին վրայ հանդիպեր էի այս բառին, Զարմայր քին. Կէզիւրեանի անգլերէնէ թարգմանութեամբ, Ֆլորընս Լ. Պարզլէի նոյնանուն վէպին մէջ:

Կ'ըսուի թե կէս միլիոն տպաքանակով «Ինչպէս կարդալ գիրք մը» (How to Read a Book, by Mortimer Adler) ընթերցանութեան ըմբռնման լաւագոյն եւ ամենայաջող ուղեցոյցն է սովորական ընթերցողին համար՝ ամբողջութեամբ վերաշարադրուած եւ թարմացուած նոր նիւթերով: Եղած է CNN-ի շաբթուան գիրքը հրատարակութեան օրերուն:

1940-ին հրատարակուած այս գիրքը հազուագիւտ երեւոյթ է, ժամանակակից դասական հատոր մը, որ կը ներկայացնէ եւ կը պարզաբանէ ընթերցանութեան տարբեր մակարդակները եւ անոնց հասնելու միջոցները, սկսելով տարրական ընթերցանութենէն, համակարգուած, սահուն եւ ստուգողական ընթերցանութենէն մինչեւ արագ ընթերցումը:

Ընթերցողները կ'իմանան, թե երբ եւ ինչպէս կարելի է «դատել գիրքը իր կազմով», ինչպէս նաեւ x-ray-ի ենթարկել զայն, քննադատաբար կարդալ եւ գրութենէն հասկնալ հեղինակի միտք բանին:

Գիրքը կը պարփակէ նաեւ ուսուցման թեքնիքներ, իւրաքանչիւր ժանրի համեմատ, ինչպէս օրինակ երեւակայական գրականութիւն, թատրերգութիւն, բանաստեղծութիւն, պատմական, գիտական, թուաբանական, փիլիսոփայական եւ այլ գիրքեր:

Վերջին գլուխին մէջ հեղինակը կ'առաջարկէ ընթերցանութեան նիւթեր, որ կարելի է օգտագործել, չափելու համար ընթերցողին յառաջացումը ընթերցումի հմտութեան, արագութեան եւ ըմբռնումի մէջ:

Վերջերս համացանցի ովկիանոսին մէջ հանդիպեցայ անգլերէն բառարանի մը, որ նոր բառեր կը ներկայացնէ, բառեր, որոնք չեն եղած անգլերէն լեզուին

մէջ, բայց որոնց կարիքը զգացուեր է կ'երեւի, որովհետեւ յատուկ խմբաւորումի մը կը պատկանին՝ բառեր, որոնք կ'առնչուին մեր ամենախորունկ ցաւերուն, զորս արտայայտելու համար բառ չկար ... եւ հիմա կայ:

Օրինակ, շատ հետաքրքրական գտայ *anecdote* բառը (ոչ *anecdote*), որ կը նշանակէ զրոյց, երբ բոլորը կը խօսին, բայց ոչ ոք մտիկ կ'ընէ, պարզապէս բառեր կը կուտակուին այդ ընթացքին, բառխաղին նման, իւրաքանչիւր խօսակից միւսին խօսքէն բաժին մը առած իր խօսքին կը միացնէ:

Ասոր ամենէն ցայտուն օրինակը Վահէ Պերպլե-եանի մէկ անեքստոթն է.

«Հիւրեր կային. մայրս ալ ներկայ էր: Տարբեր խումբեր տարբեր նիւթերու մասին կը խօսէին. մէկը կը պատմէր Արցախի մասին, երկրորդը՝ աչքի գործողութիւններու մասին կը խօսէր, իսկ երրորդ խումբը կը շաղակրատէր Պրատ Փիթ դերասանին մասին, երբ մայրս յանկարծ, պահու մը երբ բոլորը լռեր էին, յստակ ձայնով հարցուց.

-Այդ ե՞րբ էր որ Պրատ Փիթը Արցախի մէջ աչքի գործողութիւն ըրեր է ...»:

Սակայն այս բառարանը շատ աւելի խորունկ ապրումներու վերաբերող նորաստեղծ բառեր կը ներկայացնէ:

Այս բառարանը նաեւ մղիչ ազդակ մըն է, աշխատելու եւ գտնելու բառեր, որոնք աւելի յստակօրէն եւ վաւերական կերպով կ'արտայայտեն մեր այսօրուան կեանքն ու ապրումները:

maru mori (“the heartbreaking simplicity of ordinary things”), *apolytus* (“the moment you realize you are changing as a person, finally outgrowing your old problems like a reptile

shedding its skin”), *the wends* (“the frustration that you’re not enjoying an experience as much as you should... as if your heart had been inadvertently demagnetized by a surge of expectations”), *anoscetia* (“the anxiety of not knowing ‘the real you’”), *dès vu* (“the awareness that this moment will become a memory”).

Ասոր ճիշդ հակառակ ուղղութեամբ կ'ընթանայ Նորայր Տատուրեանի յօդուածաշարքը՝ «Բառերու Խորհրդաւոր Աշխարհը», որ կը պեղէ հայերէն բառերուն արմատները, անոնց ծագումը կը ներկայացնէ, այդպէսով հարստացնելով ոչ միայն մեր բառապաշարը, այլ նաեւ կը զօրացնէ բառերուն մեր հասկացողութիւնն ու անոնց հանդէպ մեր ունեցած սէրը:

Բառակազմութիւնը շատ կարեւոր բաղադրիչ մըն է որեւէ լեզուի համար, մանաւանդ որ ժամանակակից կէանքը իր գրեթէ ամէն օր յայտնուող նորութիւններով, կը ստիպէ նոր բառերու ստեղծումը:

Կը յիշեմ զարմանքս եւ ակնածանքս, երբ Աղաթօն գրադարանի գիրքերը դասաւորելու ընթացքին հանդիպեցայ 1800-ականներուն Մխիթարեան Միաբանութեան հրատարակած մաթեմաթիքի գիրքերուն, ուր կային այդ ճիւղին գրեթէ բոլոր բառերուն հայերէնները:

Այդ բառերը շատ հաւանաբար եղած են մեր հին գրականութեան, գրաբարին մէջ, բայց դուրս փսացեր են այսօր, պարզ այն պատճառով, որ Սփիւռքի բոլոր գաղութներուն մէջ մեր եւ մեր զաւակներուն ուսումը ընթացեր է ընդհանրապէս անգլերէնով, կամ տուեալ երկրին լեզուով, եւ դժբախտաբար առիթ չենք ունեցած հանդիպելու այդ բառերուն եւ սորվելու զանոնք:

ԳԻՐԻՆ ՈՅԺԸ

Երբ յանձն կ'առնես թերթի մը կամ հանդէսի մը մէջ սիւնակ ունենալ, անոր նիւթ հասցնելը քեզ չի մտահոգեր այնքան, որքան յարմար նիւթ մը արծարծելը, որովհետեւ մամուլին պարագան տարբեր է գրագէտի մը համար. մամուլին մէջ կը գրես մի՛շտ ընթերցողը նկատի առնելով, մինչ գեղարուեստական գրականութեան, մանաւանդ քերթողութեան պարագային գրականութեան սէրն ու արուեստն են միայն որ կը մղեն գրիչդ:

Վերջին օրերուն, ատրպէյճանական կրկնուող յարձակումներուն առջեւ մեր հոգեկան վիճակը նկատի առնելով կը մտածեմ՝ գրե՞մ այնպէս, որ ընթերցողը իր ծանր առօրեան եւ հոգերը մոռնայ, թե՞ գրեմ այնպէս, որ ներկայի ծանր իրականութիւնը լաւագոյն ձեւով ներկայացուի:

Մեր գրականութեան մէջ երբեք չեմ հանդիպած պատումի մը, ուր բանաստեղծութիւնը մէկու մը՝ բանաստեղծին թէ իր մտերիւմներէն մէկուն կեանքը փրկած ըլլայ (թէեւ լսած եմ անշուշտ՝ «քերթուածը կ'ուտուի», այսինքն՝ քերթուածը փոր չի կշտացներ), հակառակ անոր, որ մեր թիւին համեմատ բանաստեղծներուն եւ գրագէտներուն տոկոսային թիւը բաւական բարձր է:

Թերեւս պատճառը այն է, որ մեր գրագէտներուն համար օրագրութիւնն ու յուշագրութիւնը այնքան ալ կարեւոր ժանրեր չեն, այլ խօսքով՝ մեր գրագէտներէն քիչերն են, որ իրենց օրագրութիւնները կամ յուշագրութիւնը լոյսին տուած են:

Թերեւս նման դեպքեր պատահած են, պարզապէս մենք է որ չենք լսած, իսկ ինչպէ՞ս կարդացած ըլլայինք, երբ անոնք գրուած իսկ չեն:

Բայց ահա որ առօրեայ ընթերցումներէս մէկուն մէջ դէմ յանդիման կու գամ հետեւեալ յօդուածին, որ կը կրէ «Թէ ինչպէս քերթողութիւնը կեանքեր կը փրկէ» խորագիրը:

Երեք ընկերներ, հազիւ իրենց քսանականներուն սկիզբը, կը ճամբորդեն Ալասքայի խորերը: Երբ զիրենք հոն հասցնող փոքրիկ նաւակը կը հեռանայ եւ բացարձակ լռութիւնը կ'իջնէ սառած դաշտերուն վրայ, յանկարծ մեծ աղմուկով հսկայ ծառ մը արմատախիլ կ'ըլլայ եւ թափով կ'իյնայ, իր տակ ճզմելով ընկերներէն մէկը:

Կը յաջողին օգնութիւն խնդրել: Եւ մինչ կը սպասեն, անոնցմէ մէկը, կարելիին չափ մօտիկ պառկելով ծառին տակ ճզմուած եւ ցաւերու մէջ խեղդուած ընկերոջ, զայն ամէն գնով արթուն պահելու ջանքով (քնանալը մահ պիտի նշանակէր այս պարագային) կը սկսի ... բանաստեղծութիւններ ասմունքել: Կ'արտասանէ ի՛նչ որ կը յիշէ դպրոցական եւ համալսարանական օրերէն:

Քսան տարի ետք, այդ վիրաւորուած ընկերը կ'ըսէ.

«Ասմունքդ ինծի հանդարտութիւն կը ջամբեր այդտեղ, երբ սառած գետնին վրայ անկարող կերպով փռուած էի»:

Իսկ հեղինակը ինք կ'ըսէ.

«Նոյնիսկ ասմունքս այդ քերթուածներուն - որոնք ինծի համար միշտ ալ կը խտացնէին ամբողջական անկարողութեան պահ մը - վերածուեցաւ պատահականօրէն լուծումներ գտնելու կատարեալ խորհրդանշանի մը»:

Կը յիշեմ նաեւ այն բոլոր պատմութիւնները որ լսած կամ կարդացած եմ, պատերազմի ընթացքին գրուած օրագրութիւններու, կամ յուշագրութիւններու, որոնցմէ մէկը տեսայ Երեւանի ԳԱԹի (Գրականութեան եւ Արուեստի Թանգարան) պահեստներուն մէջ, պատերազմական յուշագրութիւն մը, գրուած Նայիրի Զարեանի կողմէ (բայց չհրատարակուած):

Կ'ըսուի նաեւ, թէ Դանիէլ Վարուժան, երբ տարուեցաւ դէպի անմահութիւն, հետը փոքր տետր մը ունէր, որուն մէջ, ըստ իր գաղթի եւ ջարդի ընկերներուն, անընդհատ կը գրէր: Ափսոս որ այսօր այդ տետրը չկայ, շատ հաւանաբար փճացուած է, բայց եթէ ըլլար, պիտի հաստատէր գիրին ոյժը այդ դժիւեմ պայմաններուն մէջ: Պիտի հաստատէր նաեւ մարդկային հոգիին անկոտորում հզօրութիւնը:

Աւելի թարմ օրինակ մըն է 44-օրեայ պատերազմին զոհուած Շանթ Նաւոյեանի (19 տարեկան) յետ մահու լոյս տեսած «Խօսողը Չգիտի, Իմացողը Չի Խօսում» գիրքը, որուն վերջին բաժինը գրուած է պատերազմին ընթացքին: Իր ամենէն ցայտուն խօսքը, որ կարդացողին վրայ տարօրէն կ'ազդէ, հետեւեալն է.

«Երբ լոյսը մեռնի, հանգիստ կը սպասենք նրա ծնունդին խաւարի միջից... մենք լոյս կը դառնանք, որ երբ որ պէտք գայ՝ հանգենք, առանց հարցնել ինչից, կամ ինչի»:

Սեպտեմբերի վերջին օրը Երեւանի մէջ կը սկսի «Գիրքի երեւանեան 5-րդ փառատօն»ը (եւ կը տեւէ մինչեւ Հոկտեմբեր 2), որուն առիթով հայրենի գրագիտուհի Յասմիկ Յակոբեանը գրեր է իր դիմատետրի էջին վրայ, անդրադառնալով Հայաստանի պատերազմական վիճակին եւ գիրի ոյժին.

«Տարուան ամենակարեւոր գրական իրադարձութիւնը: Յոյս ունեմ, որ փառատօնը աւելի խաղաղ ու հանգիստ կ'անցկացնենք, քան այս օրերի տագնապն է: Ինքս պնդել եմ, որ փառատօնը լինի, չնայած որ օրուան կէտը ես էլ տագնապների մէջ եմ, բայց չեմ ուզում յանձնուել այս մահուան խուճապին: Չեմ ուզում, որ վախը յաղթի մեզ»:

«Ու մի բան էլ. երկու օր առաջ, երբ հերթական տագնապի նոպան էր սկսուել մօտս, մի կողմ թողեցի համակարգիչը, հեռախօսը, ֆէյսպուքն ու լրատուական դաշտը, տագնապներիս մէջ մօտեցայ գրապահարանիս ու որոշեցի փոշուց ազատել բանաստեղծական ժողովածուներս, որոնց վաղուց ձեռք չէի տուել: Ու յանկարծ ձեռքս ընկաւ Յովհաննէս Գրիգորեանի «Երբէք չմեռնես» ժողովածուն: Երբե՛ք չմեռնես, երբե՛ք չմեռնես՝ արձագանքում էր գիտակցութեանս մէջ մի կէտ. որոշեցի ամէն ինչ մի կողմ թողնել, բացեցի ու սկսեցի կարդալ գիրքը հենց թղթից. պէտք է խոստովանեմ, որ վաղուց գրքից բանաստեղծութիւն չէի կարդացել եւ որ բանաստեղծութիւնը իրօք նման պահերի կարդալու, յոյզերդ թարգմանուած զգալու անմեկնելի զգացողութիւն է պարզելում»:

«Ուզում եմ ասել, գտե՛ք ձեր սիրած բանաստեղծութեան գիրքը, գտե՛ք ձեզ վախից այն կողմ, մէկ այլ աշխարհ տանող գիրքը, կտրուե՛ք մի պահ լրահոսից ու տագնապալի լուրերից եւ գիրք կարդացե՛ք: Գիտեմ, շատ երկար չէք կարող, բայց օրուան մէջ կէս ժամը, մէկ ժամը ամոքիչ ազդեցութիւն է մեր ջղային համակարգին համար»:

Այս տողերը գրողը Հայաստանի այս օրուան ծանր պայմաններուն մէջ ապրող կին մըն է: Ուրե՛մս որոշ

կացութիւններու մէջ, կը մտածես, գիրքը կ'ամոքէ եւ գիրը կը փրկէ...

Կը կարծես թէ բառին ազդեցութեան ամենէն հզօր փաստերէն մէկը Նարեկացիի «Մատեան Ռդբերգութեան»ն է, որուն բժշկելու յատկութիւնը ծանօթ էր հայերուն եւ մինչեւ օրս ալ կը գործադրուի՝ Նարեկը կը դնեն հիւանդին բարձին տակ եւ հիւանդը կը լաւանայ, մանաւանդ երբ քահանայ մը բարձրաձայն ընթերցումներ կատարէ անկէ: Ասոր պատճառը անշուշտ նախ հաւատքն է, ապա բառերուն ստեղծած մագնիսական դաշտը, որ բարերար ազդեցութիւն կ'ունենայ լսողին վրայ:

Միջազգային համբաւ նուաճած սուրիացի արքայազն Բանաստեղծ Ատոնիս (Ալի Ահմատ Սաիտ) կը հաւատայ քերթողութեան կարողութիւններուն եւ կ'ըսէ հարցազրոյցի մը ընդմէջէն.

«Բանաստեղծութիւնը մանուկ մը չի մորթեր, ոչ ալ մարդ մը կը սպաննէ, ոչ իսկ թանգարան մը կը կործանէ», ինչպէս նաեւ «Բանաստեղծութիւնը երբեք լուծի չ'ենթարկուիր»:

Եւ կը վերջացնէ՝ «Այնքան ատեն որ մահը կայ – իսկ մահը կայ՝ – նաեւ բանաստեղծութիւնը պիտի ըլլայ: Բանաստեղծութիւնը երբե՛ք կարելի չէ լռեցնել»:

ԳԻՐՔ ԵՒ ԺԱՄԱՆԱԿ

«The value of an unread book is its power to get you to read it».

«Տակաւին շնթերցուած գիրքի մը արժէքը քեզ ընթերցումի մղելու իր ոյժին մէջ է»:

Գրադարան, գիրքեր, ընթերցումի սեր, ընթերցելու ժամանակի չգոյութիւն, գիրքեր գնելու մոլութիւն, չկարդալու խղճի խայթ, գիրքերու անդիմադրելի հոտ, լուսանցքներուն գրուած նօթեր...

Այս բոլորը ծանօթ եւ սպրուած վիճակներ են գիրքի սիրահարներուն համար:

Ինչո՞ւ գիրք կը գնենք, երբ գիտենք որ ժամանակ չունինք մեր բոլոր գնածները կարդալու: Ճաբոներէն ասոր կ'ըսեն ցունտոքու (tsundoku):

Ըստ Umberto Eco իտալացի գրագէտին, մարդ իր կեանքին մէջ, տասը տարեկանէն մինչեւ ութսուն տարեկան, եթէ ամէն օր մէկ գիրք կարդայ - ինչ որ անկարելի է, եթէ աշխատանքդ չէ ատիկա՝ գիրք կարդալը - կը հասնի կարդալ միայն... 25,200 գիրք:

Ըստ նոյն գրագէտին, մեր հաւաքած եւ չկարդացած գիրքերը մեզի կը յուշեն մեր չգիտցածներն ու չիմացածները, ինչ որ կ'ենթադրէ թէ գիրք կարդալը բան գիտնալու եւ բան իմանալու համար: Ի՛մ կարծիքովս սակայն, գիրք կարդալը կեանքի հաճոյքներէն մէկն է, ինչպէս ուտելու կամ խմելու հաճոյքը, թէեւ այսօր մոռցուած է ընթերցումի հաճոյքը: Իսկ բան սորվիլն ու բան իմանալը կու գան որպէս ընթերցումին յաւելելալ «նուէր»՝ bonus:

Միւս կողմէ սակայն նոր գիրքերու գոյութիւնը մեր գրադարանին մէջ – որոնք ստացուած են որպէս նուէր կամ գնուած - ուզենք թէ ոչ, կը յիշեցնէ մեզի տակաւին

չիմացուած բոլոր նիւթերը եւ աստով իսկ կը յիշեցնէ մեր «գրական նուաստութիւնը», ինչպէս կ'ըսէ Տիքինսըն: Հետեւաբար, երբ միշտ մեր աչքին առջեւ է մեր չկարդացած գիրքերու հաւաքածոն, երբ չենք կրնար ձերբազատուիլ անոնց հանդէպ զգացած մեր խղճի խայթէն, մէկ կողմէ կը մսանք համեստ, միւս կողմէ ճիգ կը թափենք շարունակելու չընթերցուած գիրքերու ընթերցումը:

Սակայն գիրքերու գոյութիւնը մեր տուներէն ներս, նոյնիսկ եթէ յաճախ չենք ընթերցել գանոնք, ունի իր բարերար ազդեցութիւնը, որ, ընթերցումի հաճոյքին պէս, մոռցուած բարիք մըն է այսօր: Կը յիշեմ ամուսինիս գործին ընթացքին, երբ նոր տան մը ներքին յարդարանքին պիտի սկսէր, տանտիկինը, քիչիկ մը քաշուելով եւ շատ խնդրելով ըսաւ.

-Լսեր եմ, որ դուք մի՛շտ գրադարան կը դնէք ձեր յարդարած տուներուն նստասենեակներուն մէջ. կրնա՞ք ... մեզի... ը՛... չդնել...

Ուսումնասիրութիւնները ցոյց կու տան, թէ երբ տան մը մէջ գոյութիւն ունին տասնեակէ մը անելի գիրքեր, թիւով 80-300-ի միջեւ, այդ տան մէջ հասակ առնող երեխաները ինքնաբերաբար կը դառնան անելի յաջող իրենց դասերուն, իսկ ապագային՝ իրենց ասպարէզներուն մէջ:

Յաճախ կը խօսինք, ցաւով, ընթերցումի նահանջին մասին, մամուլին մէջ թէ մեր հանդիպումներուն ընթացքին: Արդարացումը միշտ նոյնն է՝ թուային միջոցներուն ներխուժումը մեր առօրեայէն ներս: Բայց ինչո՞ւ է, որ Արեւմուտքի մէջ, ուր թուային միջոցները շատ անելի մատչելի են, ընթերցումը ծաղկում կ'արձանագրէ ոչ միայն թուային գիրքերու e-readers-ի մէջ, այլ նաեւ ու

աւելի, իսկական գիրքերու պարագային, որոնց ծախը տարուէ տարի կ'աւելնայ:

Ինչպէ՞ս կրնանք ընթերցումին վերադարձնել իր նախնական հաճոյքը:

Եթէ յաջողինք, ոչ միայն ընթերցումին, այլ նաեւ լեզուի նահանջին հարցը չենք ունենար:

Նոյնն է պարագան, կը կարծեմ, արեւմտահայերէնին. եթէ կարենանք արեւմտահայերէնը բերել մեր առօրեային, զայն դարձնել խաղի լեզուն, անոր մահուան մղձաւանջէն ձերբազատած կ'ըլլանք մենք մեզ:

ԳԻՐՔԵՐ ԵՒ ՀԱԳՈՒՍՏՆԵՐ

Գիրք մը կը գնենք ինչպէս հագուստ մը, կօշիկ մը, հագուելու համար, կարդալու համար:

Միսա՛լ:

Գիրք մը կրնանք գնել նաեւ... նկարդութեան նման, թապլօի պէս, հաւաքածոն հարստացնելու համար, դիտելու համար, եւ երբ օրը գայ՝ թերեւս նաեւ կարդալու համար:

Անկեղծօրէն այս մէկուն անդրադարձած չէի: Բաֆֆիին գրադարանը խելքահան ըրեր էր զիս, այնքա՛ն տարբեր էին իր գիրքերը իմ ունեցած գիրքերէս, որ ամէն առաւօտ ժամը վեցէն կ'արթննայի, իր գրադարանը պեղելու եւ կարգ մը «կարելոր» գիրքեր կարդալու համար:

-Այս Գոլէթները կարդացե՛ր ես:

Գոլէթի մասին մօրմէս լսեր էի, եւ յոգնակին իրմէ ինծի փսացեր էր.

-Տասնըհինգ տարեկանիս կարդացեր եմ,- միշտ կը յիշէ մայրս,- ռոման ռոզ (վարդագոյն վեպ) կ'ըսեն անոնց, ամբողջը սիրեմ-սիրես է:

-Չեմ կարդացած.- ըսաւ Բաֆֆին եւ երբ տեսաւ, թէ որքա՛լ զարմացեր եմ, աւելցուց,- գրադարանիս մէջ շատ գիրքեր չեմ կարդացած... տակաւին:

-Ինչո՞ւ գներ ես հապա:

Գրադարան մը, գիրք գնելը նաեւ հաւաքումի աշխատանք է, գիրքերը ընտրելու, յետոյ գրադարանին մէջ քովէ քով դնելու աշխատանք մը: Իր գրադարանին մէջ էր նաեւ որ հանդիպեցայ պատկերապատումի հայերէն առաջին օրինակին: Վերջերս այդ կրաֆիք նովելներուն մասին Բաֆֆին շատ լաւ յօդուած մը ստորագրեր էր Հորիզոնին մէջ: Միշտ ալ ուզեր էի անոնց մասին բան մը

գրել հայ ընթերցողներուն համար, բայց երբ ձեռնարկեր էի, տեսեր էի որ գրեթէ ոչինչ գիտեմ ա՛յդ ժանրի գիրքերուն մասին: Բաֆֆիին յօդուածը կարենոր բաց մը գոցեց եւ ուրուագիծ մը եղաւ գալիք ուսումնասիրութիւններու համար:

ԳԻՐՔԵՐՈՒ ԵՒ ԿԵԱՆՔԻ ՄԱՍԻՆ

Ինչո՞ւ կը նեղուիս, անիկա նոյնիսկ քու ուզածդ չէ, ըսի ինքզինքիս, երբ այդ մարդը գնաց եւ դուռը ետեւէն փակեց, աղուոր բարեկամութեան մը կարելիութեան վրայ:

Ինչպէս ամէն անգամ երբ տխուր, յուսահատ եւ մերժուած զգամ, կրկին ձեռք կ'առնեմ «Վարդաբանը», սիրոյ այդ սովորական պատմութիւնը գեղեցիկ տղու մը, որ սկսեր է սիրել տղեղ – ներողութիւն, տղեղ կին չկայ – ոչ այնքան գեղեցիկ եւ իրմէ տարիքով մեծ աղջկայ մը հոգին:

Կարծեմ ասիկա էր սկիզբէն, առաջին ընթերցումէս իսկ զիս գրաւողը. 13-14 տարեկան էի, տակաւին չունէի գիտակցութիւնը ինքզինքիս եւ շրջապատուած էի անելի շատ գիրքերով, քան ընկերներով, որոնք արդէն հեզեր էին սիրոյ այբուբենը եւ սկսեր էին կարդալ զայն: Ես հոգի ըսուած տեղ մըն էի եւ կը փորձէի երազներով մխիթարուիլ: Հաւանաբար ճիշդ այդ օրերուն էր, որ սկսաւ միտքիս մէջ կազմուիլ «սիրոյ տասնաբանեայ» մը, որուն այնքան ալ ճիշդ չըլլալը անելի ուշ պիտի հաստատէի, սխալներուս արիւնով սրբագրուած:

Ա. Մերը մխիթարութիւն է բոլոր ան-զէտ հոգիներուն համար:

Այդ նոյն օրերուն էր, որ գտնուեցայ մեծ աչքերով, կրակի պէս տղու մը կողմէ:

Ի՞նչ օգուտ սակայն գտնուելէն, երբ կարճ ժամանակ ետք ան իր ծնողքին հետ հեռացաւ մեր քաղաքէն եւ այլ քաղաք մը հաստատուեցաւ:

Ու ես գտայ զինք նամակներու մէջ: Կարծեմ թէ զինք չէր որ գտեր էի, այլ նամակներ գրելու սերը: Եւ կարդալու սերը, պարզապէս որովհետեւ զիրքերը ձեռքիս տակ էին:

Ուրիշ ընելիք չկար. մեր տունը ճամբարի պէս տեղ մըն էր, ուրկէ մինակս դուրս ելլելու արտօնութիւն չունէի:

Քարեքախտաբար կար մեծ աչքերով տղուն նամակներ գրելը, թէեւ անոնք հազուադէպօրէն իրեն հասնէին, ինչպէ՞ս դրկէի. ո՛չ հասցէ գիտէի, ո՛չ ալ մարդ կը ճանչնայի ձեռքով դրկելու համար: Աւելի կարեւորը՝ մի՛շտ սարսափի մէջ էի, հապա եթէ մայրս գիտնա՞ր ...

Ընթերցումին առատութիւնը ուղեղ կը լուայ եւ իմ ուղեղս լուացուեր էր սիրոյ շատ դասական գաղափարներով, ուր գոհուիլը սիրոյ համագօրն է եւ անով պայմանաւոր, մանաւանդ որ կարդացեր էի.

«Շատ աւելի մեծ սէր կը պահանջէ թոյլ տալը, որ սիրածդ հեռանայ, եթէ ուզէ հեռանալ, քան զինք պահելը»:

Անշուշտ ա՛յս էր պատճառը, որ երբ մեծ աչքերով կրակի պէս տղան նախընտրեց այդ աղջիկը (որուն հետ ալ յետոյ ամուսնացաւ), գրեթէ յաջողեցայ ինքզինքս համոզել՝ «Եթէ կը կարծէ թէ անոր հետ աւելի երջանիկ պիտի ապրի, թող երթայ. իր երջանկութիւնն է կարեւորը»:

Եւ գնաց:

Զէի կարծեր որ համոզումով ըրածս այդքան ցաւ պիտի պատճառէր: Մէջս տեղ մը անտանելի, անկրելի ցաւ կար:

Եւ օր մըն ալ մտայ անկողինիս տակ եւ որոշեցի անձնասպան ըլլալ:

Քայց ինչո՞ւ, ի՞նչ մղումով անկողինիս տակ մտայ, որմե՞ կը փախչէի, երբ տան մէջ գրեթէ առանձին էի:

Քարը պաղ էր: Երկար փալով կողս սկսաւ ցաւիլ. նաեւ՝ չէի գիտեր թէ ինչպէ՞ս անձնասպան ըլլամ:

Առաջին անգամ ափ մը Mogadon կլլեր էի եւ հիւանդանոց հասեր: Հաճելի չէր անշուշտ եւ ոչ ալ արդիւնաբեր: Մեծ աչքերով տղան նկատի չէր առած եւ շարունակեր էր «այդ աղջիկը» սիրել: «Հիմա երկուքիդ ալ հաւասարապէս կը սիրեմ. նայինք ո՛վ պիտի յաղթէ»: Կարծես սէրը մրցում էր, մկաններու լարում: Այս խօսքն էր թերեւս զիս անկողնին տակ հրողը:

Յետոյ աղջամուղջը իջաւ եւ մութը լեցուեցաւ անկողնիս տակ, ուր ես էի: Ո՞վ վառեց մտածումին լոյսը, որ քաղցրօրէն զգուեց զիս.

-Եթէ ինք չի կրնար չափել զգացումներս եւ չի գնահատեր սէրս, ինչո՞ւ անձնասպան ըլլամ իրեն համար:

Ելայ անկողնիս տակէն: Հայրս խոհանոց կ'երթար իրիկուան իր սուրճը պատրաստելու համար:

-Ես կ'եփեմ սուրճդ,- ըսի եւ խոհանոց մտայ:

Ճէյնն ալ, «Վարդարանը»ին հերոսուհին իր մեծ սէրը թխմեր էր քիչ մը սրտին, շատը ուղեղին մէջ եւ ամբողջովին համոզուեր էր, որ իր ըրածը իր մեծ սէրէն կու գայ ինքզինք զոհեր էր:

Եւ երջանկութեան հասեր էր վէպին աւարտին:

Իմս սակայն վէպ չէր, կեանք էր: Սխալեր էի:

Յանցաւորը գիրքերն էին...

ԳԻՐՔԵՐՈՒՄ ՀԵՏ

Տարիներէ ի վեր կը գրեմ գիրքերու մասին գորս ստացեր եմ, խնդրեր եմ, գներ եմ. հայերէն, անգլերէն եւ արաբերէն գիրքեր:

Եթէ ամերիկացի ըլլայի, Susan Nelson-ին պէս, ե՛ս ալ կ'ունենայի իր հարցումները, որոնց պատասխաններ գտնելու համար ճամբայ ելեր է, ինքզինքին մէկ տարի ժամանակ տալով:

- Ինչո՞ւ կը կարդամ ա՛յս գիրքը, ա՛յս շրջանին:

Իմ հարցումները այսքան պարզ եւ այսքան յստակ չեն: Ընթերցումներուս կարկինը նախ քանի մը լեզուներ կ'ընդգրկէ՝ հայերէն, անգլերէն, արաբերէն, քիչ մըն ալ ֆրանսերէն: Բոլոր գիրքերը երկու գլխաւոր խումբերու կը բաժնեմ՝ անոնք, որոնք պէ՛տք է կարդամ եւ անոնք, որոնք կ'ուզեմ կարդալ:

Սկսելու համար սակայն պէտք է պատասխանել հարցումներէն գլխաւորին՝ ինչո՞ւ կարդալ:

Այս հարցումին պատասխանը բաւական դժուար է գտնել, մանաւանդ սպառելէ ետք չարչրկուած եւ բռնաբարուած պատասխանները՝ բան սորվելու, զարգացումը ընդլայնելու, այլ մշակոյթներու ծանօթանալու, նոր վայրեր յայտնաբերելու, հաճելի ժամանակ անցընելու ...

Այս վերջինը կրնայ հեզնանք կամ զարմանք արթնցնել՝ գիրք կարդալ հաճոյքի՞ համար, ի՛նչ անհեթեթ գաղափար. Հապա՞ TV-ն, սինեման, թուային խաղերը, համակարգիչը, համացանցը, բարեկաճներու հետ սլքտալը...

Այս բոլորը սակայն քայլ մ'իսկ չեն մօտեցնէր մեզ «ինչո՞ւ կարդալ»-ու պատասխանին. որովհետեւ գիրքերը այն խորհրդաւոր էակներն են, որոնք հմայք ունին մեզի՝

գիրքի սիրահարներուս համար: Իւրաքանչիւր նոր գիրք կը խոստանայ պատասխան մը տալ այդ գլխաւոր հարցումին՝ ինչո՞ւ կարդալ, բայց աւելի կը մթագնէ զայն եւ մեծ թափով կը մղէ մեզ նոր ընթերցումներ ընելու:

Ճարահատ կ'անցնինք յաջորդ հարցումին՝ ի՞նչ կարդալ:

Եթէ Արեւմտեան աշխարհի ընթերցողներուն համար ասիկա բարդ հարցում մըն է, ամէն օր լոյս տեսնող հարիւրաւոր գիրքերու առատութեան մեջ, մեզի, հայերուս համար բոլորովին տարբեր է՝ որքա՞ն գիրք լոյս կը տեսնէ, որ ընտրութիւն ընենք: Ճշգրտօրէն չենք ալ գիտեր, թէ Սփիւռքի եւ Հայաստանի տարածքին տարեկան լոյս տեսնող գիրքերուն թիւը ի՞նչ է: Միակ աղբիւրը, Սփիւռքի պարագային, մամուլն է՝ տեղական մամուլը եւ մէկ-երկու անուն այլ գաղութներու մամուլէն, «Ստացանք»-ի բաժինով:

Բարեբախտաբար կան գրախօսականները, որոնց միջոցով մարդ կրնայ գաղափար մը կազմել գիրքերուն մասին: Յետոյ, կ'երեւի եթէ շատ ուզէ գիրքը ունենալ, ձեւ մը կը գտնէ:

Բայց ես անձնապէս ինչո՞ւ կ'ուզեմ գիրք կարդալ:

Նախ՝ հաճոյքը: Յետոյ՝ գրական ժամանակին հետ քայլ պահելու ինքնապարտադրանքը:

Բայց նաեւ՝ յանձնառութիւնը հայ, մանաւանդ՝ սփիւռքահայ գրականութեան հանդէպ: Ի վերջոյ սա գիրքերը հրատարակուած են ընթերցումի առաջադրանքով:

Հոս կ'արժէ անդրադառնալ հայ գիրքերու հրատարակիչներուն, որոնք շատ յաճախ, Սփիւռքի մեջ, գիրքերուն հեղինակներն են նաեւ:

Գիրք մը ի՞նչ ուղիներով հեղինակին գրասեղանէն կամ համակարգիչէն հրատարակչատուն կը հասնի:

Եթե հեղինակ մը հարուստ է (պէ՞տք է ենթադրել՝ ուրեմս լուրջ չէ...), ի՛նք կը հրատարակէ իր գիրքը: Ասիկա Սփիւռքի մեջ գիրք հրատարակելուն ամենէն պարզ եւ ընթացիկ ձեւն է:

Կայ այլ ձեւ մը եւս՝ ստեղծագործութիւնը գրական մրցանակի մը ներկայացնելը՝ ԳՄԳՄ (Գեորգ Մելիտինեցի Գրական Մրցանակ), Գարոլան, Շ. Ուզունեան, ANAHID (թէեւ այս վերջինը անգլիագիր հայ հեղինակներու համար է եւ դատակազմը ի՛նք կ'ընտրէ մրցանակակիր հեղինակը եւ ոչ՝ գիրքը):

Շ. Ուզունեանի մահով կարծես գործելէ դադար է այս մրցանակը: Իսկ ԳՄԳՄ եւ Գարոլան կապուած են Անթիլիասի կաթողիկոսութեան: Երկու մրցանակներուն ալ դատակազմը կը բաղկանայ ծերացած կամ ծերանալու ճամբան բռնած մարդոցմէ, ինչ որ կը նշանակէ, թէ ներկայացուած ամէն արդիական կամ փորձառական գործ սկիզբէն իսկ մերժուած է:

Տակաւին չեմ խօսիր բոլոր բարեկամական «կապեր»-ուն, ԽԾԲերուն¹ եւ անոնց խաղացած դերին մասին:

Շեռեւաբար լոյս տեսած գիրքերուն մեծամասնութիւնը կրնայ գոհացուցիչ չըլլալ upper-middle-class ընթերցողին համար:

Ի՞նչ կարդալ:

Ստիպուած կը զիջիմ ԸՆՏԲԵԼու մարդկային իմ իրաւունքը եւ կ'որոշեմ կարդալ բոլոր այն գիրքերը, որոնք դրկուած են ինձի, կամ որեւէ ձեւով գրասեղանիս վրայ տեղ գտած:

---

¹ Խնամի, ծանօթ, բարեկամ.

Գտածու կարդալու սովորութիւնը մանկութենէս կու գայ. կը կարդայի ի՛նչ որ գտնէի, երբեմն նաեւ՝ տարիքիս ոչ յարմար բաներ: Մեր տան փոքրիկ գրադարանը լեցուն էր թերթօններով, որոնք հետաքրքրական պատումներով կը լեցնէին մինակութեան ժամերս, մանաւանդ դպրոցական արձակուրդի օրերուն:

Վերամուտին ընկերուհիներս կը պատմէին իրենց օրերէն՝ քունի երկար ժամեր, աւագանագնացութիւններ, գիշերային պտոյտներ եւ քէֆեր.

- Դուն ի՞նչ ըրիր:

Իրապէս ի՞նչ ըրեր էի. ո՛չ աւագան, ո՛չ ծով, ո՛չ ակումբ, ո՛չ ընկերներ:

Եւ սկսայ գրել կարդացած գիրքերուս մասին, նախ՝ անունները, յետոյ պատմութիւնները, աւելի ուշ՝ նաեւ կարծիքս: Կ'ուզէի ինքզինքս համոզել, որ ե՛ս ալ բան մը ըրեր էի արձակուրդի երկար օրերուն, բան մը, որ նոյնքան հաճելի է, որքան պտոյտներն ու ծովը: Եղաւ շրջան մը, երբ այս բոլորը գրելէ ետք կ'աւելցնէի.

«Եթէ ե՛ս ըլլայի ճէյն Էյրին տեղը ...»:

Այս բոլորը ոչ ոքի կը կարդայի. միայն մտերիմ ընկերուհիիս կը պատմէի, որ կը հրճուէր այս կրկնակի հաճոյքով՝ աղուոր պատմութիւն մը լսել եւ լաւ գիրք մը կարդացած ըլլալու համոզումը ունենալ:

Գիրքերու ձայնագրուած տարբերակներէն շա՛տ առաջ, Ամերիկայէն շա՛տ հեռու, Հալէպի մէջ, հայրս կ'երկննար «սէտիթ»-ին ու մայրը իրեն համար վէպեր կը կարդար: Երջանիկ օրեր էին: Մինչեւ մայրս հարս եկաւ ու որոշեց.

- Ամէն մարդ ի՛նք թող կարդայ իր գիրքը:

Կեսուրը անմիջապես համաձայն գտնուեր էր, հակառակ վիճելու իր սովորութեան: Ա՛լ ձանձրացեր էր, մանաւանդ որ իր ձայնէն իր ալ քունը կու գար:

Հայրս ճարահատ գացեր եւ կարդալու յատուկ ակնոց մը պատուիրեր էր: Կարդալու ախտէն անդարձօրէն վարակուեր էր. հիմա, պարզապէս, ի՛նք պէտք է կարդար:

Այս ախտը ոչ միայն դարմանելի չէ, այլ անոր հետ ապրիլը կարծուածին չափ ալ դիրիին չէ:

Նախ կայ նիւթականը՝ ուրկէ՞ բերել այսքան գիրք գնելու դրամը, երբ տակաւին աշակերտ ես եւ ծնողքէդ ստացածդ հագիւ բաւէ ընկերներուդ հետ քայլ պահելու, ծաղր ու ծանակի չենթարկուելու համար:

Յետոյ կ'ամուսնանաս ու կը մտածես՝ ա՛լ պէտք պիտի չունենաս դրամին հաշիւը ընելու. ուզածիդ չափ գիրք կրնաս գնել:

Միայլ: Չես կրնար ուզածիդ չափ գիրք գնել: Գիրքերէն առաջ տունը այնքա՛ն կարիքներ ունի:

Յետոյ՝ տեղի հարց մը կը ծագի՝ ո՞ւր դնել գնուած, ստացուած կամ «որբ» գիրքերը, որոնք պատասպարանի պէտք ունին:

Բայց ասոնք չեն հարցը, այլ...

Ժամանակը կանգ կ'առնէ գիրքին էջերուն առջեւ. շրջապատը կը լուծուի, գիրքը կը կենդանանայ, մինչ մատիտս կեանք կը հիւսէ:

Օր մը երբ գիրքերու եւ ընթերցումի մասին կը խօսէի, բարեկամուհիս ըսաւ.

- Այս ժամանակներուն մէջ երկար գրութիւնները չեն ապրիր, ինչպէս վէպը. ո՞վ ժամանակ ունի վէպ կարդալու, ուր մասց՝ կարդացուած գործ մը կրկին կարդալու:

Ժամանակը ցոյց տուաւ սակայն, որ ճիշդ չէ այս կարծիքը: Կան վէպեր, որոնց յաճախ կը վերադառնանք, տարբեր պատճառներով, կամ պարզապէս կրկին ապրելու համար անկէ ստացուած հաճոյքը:

Անձնական առաջին գիրքս, որուն կողքին անունս կը փայլէր, եւ ունեցուածքի հաճոյքը արթնցուցեր էր մէջս, «Պամպի»-ն էր: Ծաղիկ դասարան էի, երբ որպէս մրցանակ ստացայ զայն:

Ինծի համար «Վարդարանը» սակայն տարբեր է, «Արեւելք» օրաթերթի թերթօն որպէս լոյս տեսած ու յետոյ մեր տան գրադարանի գրեթէ բոլոր գիրքերուն նման որպէս հատոր կազմուած, սիրային առաջին վէպն է ասիկա, որ այնքան խոր տպաւորութիւն ձգեր էր վրաս: Իտէալական սիրոյ պատմութիւն մը, կատարելապէս գեղեցիկ: Յաճախ երեւակայած եմ ինքզինքս նման մեծ սիրոյ մը վեհ տառապանքին մէջ: Մերը այդպէ՛ս պետք էր ըլլար՝ տառապանքով միայն վաւերականութիւն ստացած:

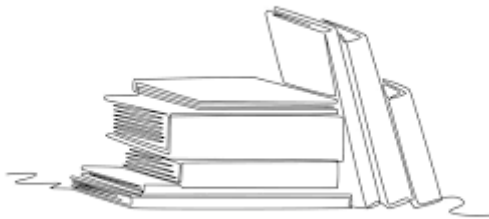
Յաջորդական ընթերցումներս եկան հաստատել, որ վէպ մը, իր հետաքրքրաշարժ դիպաշարի կողքին, որ կը լարէ միայն առաջին ընթերցումը, պատումի շնորհքով է, որ կ'ապահովէ իր կեանքը ժամանակին մէջ: «Վարդարանը» դասական վէպի մը օրինակ է, բայց նաեւ՝ լաւ թարգմանութեան մը օրինակը:

Թարգմանի՞չը. քահանայ մը՝ Ջարմայր քին. Կէզիւրեան: Սկիզբը զարմանալի գտեր էի, որ հայ քահանայ մը նման գիրք մը թարգմանած ըլլայ: Աւելին՝ ուրե՛մ 1900-ականներուն ունեցած ենք հայ քահանայ մը, որ անգլերէն այնքան լաւ գիտնար, այս գիրքը գեղեցկօրէն թարգմանելու համար:

Յառաջաբանին մէջ տէր Ջարմայր կ'ըսէ.

«Վատառողջ եւ աննպատակ հետաքրքրութեան մը գոհացում տալու համար չէ, որ այս գիրքը գրի առնուած է: [Զայն] կ'ընծայենք առանձին հատորով մը, այն վստահութեամբ, թէ գերազանցօրէն հետաքրքրաշարժ այս պատմուածքը պիտի ծառայէ հայ ընտանեկան կեանքը աւելի բարձրացնելու...» եւ այլն:

Յատկութի՞ւն է, թէ ախտ՝ գիրքերու սերը: Ի՛նչ որ է, տակաւին կը շարունակուի ատիկա, բարեբախտաբար (միակ ախտը, որ կրնանք բարեբախտ համարել) :

ԳՐԵԼԸ՝ ՀԱՍՏԱՏՈՒՄ ԱՊՐԵԼՈՒՆ

Դպրոցական տարիներու ամառները այնքան միօրինակ էին, որ կը նախընտրէի ձմեռը, դպրոցը, դաս սորվիլը, նախընտրութիւն մը, որուն համար ընկերներս կը հեգնէին զիս: Յետոյ արդէն չէի խօսեր անոնց մասին:

Օր մը դասընկերներէս մէկուն հանդիպեցայ ՀՄԸՄի պարտէզը. կարծեմ քիչ մը կը համակրէր ինձի, թէեւ բնաւ ալ վստահ չէի:

-Ո՞ր աւագանը կ'երթաս լողալու,- ըսաւ,- ես Սերոբեան կ'երթամ եւ չեմ հանդիպիր քեզի. կ'երեւի Գոլէճ կ'երթաս, մամադ այդպէս կ'ուզէ ...

Գոլէճը Հալէպի նշանաւոր Aleppo College-ն էր, որ լողաւագան ուներ, եւ ուր յատուկ օրեր կային միայն կիներուն եւ աղջիկներուն համար:

-Աւագան չեմ երթար,- ըսի:

-Չե՞ս երթար,- խիստ զարմացաւ,- հապա ի՞նչ կ'ընես ամբողջ օրը:

Ես ալ միամիտ-միամիտ պատմեցի թէ ինչ կ'ընէի ամբողջ օրը:

-Ատ ալ ընելի՞ ք բան է,- ըսաւ ծամածռութեամբ մը,- չե՞ս ձանձրանար:

Չէի ձանձրանար, որովհետեւ իւրաքանչիւր գիրքի հետ տարբեր արկածախնդրութիւն կ'ապրէի, տարբեր երկրի մը, տարբեր քաղաքի մը մէջ: Բայց ընկերոջս խօսքէն ետք ես ալ սկսայ մտածել՝ աս իմ ըրածներս հաշուի կ'առնուի՞ն: Եւ հարցումը սկսաւ իրապէ՛ս տառապեցնել զիս՝ ի՞նչ կ'ընեմ *կոր*...

Այդ ամառն էր, որ սկսայ օրագրութիւն գրել: Կը գրէի օրս հոն, ու յետոյ այդ գրուածը ուսումնասիրելով կ'որոշէի թէ ապրած օրս հաշուի կ'առնուի՞ թէ ոչ: Այդ տարուան

օրագրութեանս մեծամասնութիւնը կարդացուած գիրքերու մասին էր՝ նկարագրութիւն, մտորումներ, տպաւորութիւն: Ափսոս որ այդ առաջին տետրերս չկան:

Օրագրելը ժնաց սովորութիւն եւ սքանչելի հաճոյք: Միայն երկու մտերիմ բարեկամներ կարդացեր են էջերս: Մէկը սխալմամբ սէր կոչեր էի. այդ «սէրը» չհասկցաւ գիրիս էութիւնը, նկատի առաւ ինչ որ զինք կը հետաքրքրէր, կամ աւելի ճիշդը՝ բարկացաւ, որ բոլոր էջերուն մէջ ինք չկայ, եւ հեռացաւ: Երկրորդը, իսկական հասուն բարեկամ մը, սկսաւ համոզել զիս, որ կարելի է այդ էջերը հրատարակել, աննախընթաց երեւոյթով մը, որ ապրող գրագէտի մը մտերմութիւնը կը բանայ: Ժորժ Սանտ: Ան էր, այդ բարեկամս, որ ուշադրութիւնս հրաւիրեց նախադասութեան մը վրայ, որ գրեր էի ու մոռցեր.

«Պէ՛տք է արիւնս տեսնեմ, որ հաւատամ որ կ'ապրիմ» գրեր էի: Ինք ցնցուեր էր: Ես ալ:

Այս նախադասութիւնը ինծի յիշեցուց Նիքոս Քազանցաքիսի Report to Greco ինքնակենսագրական հատորը, ուր տեղ մը կը խօսի իր մանկութեան տեսած պարիս մասին, այնքան ազդեցիկ, այնքան մեծ տպաւորութիւն գործած իր վրայ: Կարծես այդ եւ նման այլ դէպքերն են, որ յետոյ գիրի վերածուեր են, զինք դարձնելով միջազգային գրականութեան մեծագոյն անուններէն մէկը:

Այդ հատուածը ի՛մ ալ վրաս մեծ տպաւորութիւն գործեր էր.

«Տեղատարափը ամբողջ օրը տեսց. գիշերը իջաւ, մութը պատեց չորս կողմ, երկինքը լուծուեցաւ երկրին, եւ երկուքը տիղմ դարձան: Լամբեր վառուեցան: Մարդիկ պատերուն տակ հաւաքուեցան: Սեղանները հրուեցան

կողմ, տեղ բանալու համար: Ծերերն ու երիտասարդները, բոլորը պիտի պարէին: Մենեակին մէջտեղը, բարձր աթոռակի մը վրայ տեղաւորուեցաւ քամանչիստը, քաշեց աղեղը, մէկ-երկու թարթափում ըրաւ պէխերուն մէջէն, եւ սկսաւ նուագել:

Մարդիկ սկսան դոփել, կիներ ու տղամարդիկ իրարու նայեցան եւ մէջտեղ, պարի նետուեցան:

Առաջին պարողը նիհար, քառասուննոց կին մըն էր, ընկոյզի կեղեւներով շրթունքները նարնջագոյն ներկած, սեփ-սեւ մագերը դափնիի իւղով օծուած ու փայլուն: Երբ դարձայ զինք դիտելու, ուղղակի վախցայ, որովհետեւ այքերը մութ կապոյտով շրջանակուած էին եւ մութ բիբերը ներսէն կը փայլէին. չէին փայլէր, կ'այրէին: Պահ մը թուեցաւ թէ ինծի կը նայէր: Մօրս գոգնոցը բռնեցի, կարծելով որ այս կինը կ'ուզէ բռնել զիս եւ հեռու տանիլ իր հետ:

-Պրաւօ՛, Սուրմելինա,- կանչեց այծեմօրուքով մարդ մը եւ ցատկեց կնոջ դէմ, հանեց իր սեւ թաշկինակը, մէկ անկիւնը կնոջ տուաւ, միւս անկիւնը ինք բռնեց, եւ երկուքը, գլուխները բարձր բռնած, մարմինները մումի նման շիտակ ու նիհար, տրուեցան պարին:

Կինը տախտակեայ ոտնամաններ հագած էր. ուժով կը զարներ տախտակամածին եւ ամբողջ տունը կը թնդար: Ճերմակ լաչակը քակուեցաւ. երեւացին վիզը գրկող ոսկեդրաճները: Ռունգերը լայնցեր էին. արու արտաշնչումը իր շուրջ կ'եռար սենեակին մէջ: Կինը ծունկերը ծռեց, թուեցաւ թէ իր դէմ կեցող մարդուն վրայ պիտի իյնար, բայց կոնքերու արագ շարժումով մը չքացաւ մարդուն առջեւէն. տարիքոտ պարող-հոմանին ձիու պէս վրնջեց, բռնեց կնոջ մէջքը եւ ամուր պահեց. բայց կինը խուսափեցաւ կրկին: Կը պարէին, զիրար կը հալածէին.

կայծակ եւ փոթորիկ չքացան, աշխարհը ընկղմեցաւ եւ վիհին վրայ ոչինչ մասց այս կնոջմէն, Սուրմելինայէն զատ, որ կը պարէր: Անկարող իր աթոռակին վրայ աւելի երկար մսալու, քամանչիստը ոտքի ցատկեց: Աղեղը խենթացաւ, դադրեցաւ կշռոյթը պահել փորձելէ եւ սկսաւ հետեւիլ Սուրմելինայի ոտքերուն:

Ծեր մարդուն դէմքը վայրենացեր էր: Դողացող շրթունքներով կնոջ աչքերը կը փորէր: Կը կարծէի թէ պիտի քաշկոտէր զինք եւ բզիկ-բզիկ ընէր: Քամանչիստը նոյն մղումը ունէր կ'երեւի, որովհետեւ իր աղեղը յանկարծ կանգ առաւ: Երկու պարող-տարփահարները անշարժացան, մէկ ոտքը բարձրացուցած. քրտինքը կը հոսէր իրենցմէ: Մարդիկ նետուեցան դէպի ծերը, զինք կողմ քաշեցին եւ օղիով ճակատը շփեցին. կիները շրջապատեցին Սուրմելինան, որպէսզի տղամարդիկը չտեսնեն զինք: Ինքզինքս իրենց մէջ մտցուցի. տղամարդ չէի տակաւին եւ կիները արգելք չեղան որ իրենց մէջ մտնեմ: Սուրմելինային վերնաշապիկը բանալով ծաղկեջուր սրսկեցին անոր վիզին, անութներուն եւ ճակատին: Աչքերը գոցեր էր ու կը ժպտէր:

Այն ստեն էր, որ պարը, Սուրմելինան եւ վախը - պարը, կինը եւ մահը - միաձուլուեցան մէջս եւ մէկ ամբողջութիւն դարձան: Քառասուն տարիներ ետք, Թիֆլիսի Օրիէնթ պանդոկին դարատափը նստած էի, երբ հնդիկ կին մը պարելու ելաւ: Աստղերը կը փայլէին իր գլխուն վերեւ. տանիքը լուսաւորուած չէր: Տասնեակ մը մարդիկ շրջապատեր էին զինք. իրենց սիկարէթներուն մանր կայծերէն զատ ոչինչ կ'երեւէր: Ծանրաբեռնուած ոսկի ապարանջաններով, օղերով, զարդեղէններով եւ սրունքի օղակներով, կինը կը պարէր դանդաղ, խորհրդաւոր վախով մը, կարծես վիհին կամ Աստուծոյ

եզրին էր որ կը պարէր, կը խաղար Անոր հետ: Պահ մը կ'երեւէր, յետոյ կը խուսափէր, դրդելով զինք, մինչ անկումի վախէն ոտքէն գլուխ կը դողար: Երբեմն մարմինը կ'անշարժանար, մինչ իր թեւերը կը գալարուէին իրարու շուրջ, պարապին մէջ զուգաւորուող երկու օձերու նման: Մանր կայծերը մարեր էին. ոչինչ մասցեր էր ամբողջական մութին տակ, բացի այս պարող կնոջմէն եւ աստղերէն, որոնք անշարժ իրենք եւս կը պարէին: Բոլորս մեր շունչերը բռներ էինք: Յանկարծ սարսափահար եղայ. այս կինը իրապէ՞ս վիհի եզրին կը պարէր: Ոչ՛. մեր հոգիներն էին, որ մահուան հետ կը սիրահետէին ու կը խաղային»:

Նիքոս Քազանձաքիս (1885-1957)

Թրգմն. Մ.Ե.

ԳԻՐՔԵՐ, ԳԻՐՔԵՐ, ՄԻՇՏ ԳԻՐՔԵՐ

Ամերիկացի այս թղթակցուհիին գիրքին մասին գրախօսականը կարդալէս ետք, միշտ ալ մտածեր եմ նմանատիպ գիրք մը գրել, բայց մե՛ր մասին, մե՛ր գիրքերուն եւ մե՛ր ընթերցումին մասին:

Բայց եթէ այս ամերիկացի կինը, մարդկային իր ամբողջ ազատութիւնը ի գործ դրած, ի՛նք կը կատարէ ընտրութիւնը կարդալիք գիրքերուն, ես, որպէս հայ գրագիտուհի, պարտաւոր եմ անդրադառնալ ինծի այս կամ այն ձեւով հասած գիրքերուն, քանի մը պատճառներով.

ա. Երբ գրագէտներ իրենց գիրքերը կը նուիրեն, ձեւով մը զիս պարտաւորութեան տակ դրած կ'ըլլան այդ գիրքին մասին անդրադառնալու, գիրով, կամ նուագագոյնը՝ բերանացի ըսուած քանի մը խօսքով. երկու պարագաներուն ալ պարտաւոր եմ գիրքը կարդալ, եթէ ոչ առջեւի կողքէն մինչեւ ետեւի կողքը, ապա գոնէ զլիսաւոր բաժինները անոր:

բ. Եթէ ուզեմ իսկ ընտրութիւն մը կատարել հայերէն գիրքերէ, ինքզինքս կը գտնեմ տարբեր տեսակի դժուարութիւններու առջեւ. օրինակ՝ Նոր Յառաջին (Ֆրանսա) կամ Հորիզոնին (Գանատա) մէջ գրախօսուած, կամ «ստացուած» գիրք մը ուշադրութիւնս կը գրաւէ եւ կ'ուզեմ ունենալ զայն. ո՞ր պէտք է փնտռեմ. գրախանութները. մեր Հալէպը երկու գրախանութներ ունի. մէկը՝ Օջական գրատունը Առաջնորդարանին կը պատկանի. հոն կարելի է գտնել միայն Անթիլիաս եւ Հալէպ լոյս տեսած գիրքերը (Ժամանակին՝ միայն Անթիլիասի գիրքերը, երբ Հալէպի մէջ գիրք տպելը երջանկութիւն պիտի համարուէր). իսկ միւսը՝ Կիլիկիա

գրատունը, ուր կարելի է գտնել միայն... Կիլիկիա հրատարակչատան գիրքերը: Մենք տեղական արտադրութիւնը քաջալերող քաղաքացիներ ենք եւ գործ չունինք այլ երկիներ լոյս տեսած գիրքերու հետ...

գ. Եթէ ուզեմ անձնական միջոցներով ունենալ այն գիրքերը, որ կ'ուզեմ կարդալ, կրնամ համացանցէն օգտուիլ. բայց ինչպէ՞ս համացանցէն օգտուիլ, երբ միջոց չունիմ այդ գիրքերուն գինը վճարելու համաշխարհային ընդունուած ձեւերով՝ credit card, դրամատան հաշիւ եւ այլն:

Հետեւաբար եթէ ուզեմ նման գիրք մը, նուազագոյնը՝ յօդուածաշարք մը գրել Սփիւռքի տարածքին լոյս տեսած հայերէն գիրքերուն մասին, ստիպուած պիտի ըլլամ սահմանափակուիլ ինծի հասած գիրքերով:

Խոստովանիմ սակայն եւ անմիջապէս, որ ինծի հասած գիրքերուն մեծագոյն մասը չի գոհացներ իմ հետաքրքրութիւններս, ոչ թէ որովհետեւ այդ գիրքերը չեմ հաւնիր, անոնց մակարդակը բարձր չէ կամ նման այլ անհիմն (կրնայ նաեւ հիմնաւոր ըլլալ) պատճառներով, այլ պարզապէս որովհետեւ:

«...գիրքերը որոնց կարիքը կը զգանք, պէտք է մեր վրայ ազդեն դժբախտութեան նման, պէտք է մեզի տառապանք պատճառեն ինչպէս մահը մէկուն, զոր մեր անձերէն աւելի կը սիրենք, մեզ զգացնեն կարծես անձնասպանութեան եզրին կեցած ըլլանք, կամ մարդկային բոլոր հաղորդակցութիւններէն շատ հեռու, անտառի մը մէջ կորսուած ըլլանք. գիրք մը պէտք է կացինի մը դերը կատարէ մեր ներաշխարհի սառած ծովուն համար», գրեր է Ֆրանց Քաֆքա իր նամակներէն մէկուն մէջ:

Անշուշտ ասիկա ծայրայեղ չափազանցություն է. այսօր մանաւանդ ոչ ոք պիտի ուզէ նման ծանր ընթերցումի մը ճիրաններուն մէջ իյնալ. բայց պիտի չուզէ նաեւ, եթէ իրապէս վաւերական ընթերցող է, «լեպլեպի ուտելով» գիրք կարդալ, ինչպէս յաճախ կ'ըսէր Գրիգոր Շահինեանը, արդիական եւ ժամանակակից գրականութեան «դժուարութեան» անդրադառնալով.

«Մենք վարժուած ենք լեպլեպի ուտելով գիրք կարդալ...»:

Ի՞նչ կը մսայ ուրեմն:

Կը մսամ ես, գիրքերու մասին գրելու իմ մարմաջս, եւ ինծի հասած գիրքերուն «անյոյս» դէզը: Անլուծելի տիլեմմա մը:

Շրջան մը այս *տիլեմմա*ին մէջ տառապելէս ետք կու գամ որոշումի մը, որ կրնայ այնքան ալ ճիշդ չհամարուիլ՝ խօսիլ իմ շատ սիրած գիրքերուս մասին, առանց լեզուական խտրութեան՝ անգլերէն եւ արաբերէն, հայերէնին կողքին անշուշտ:

Ամերիկացի թղթակցուհիէն տարբեր է սակայն իմ նպատակս, որովհետեւ մինչ ան կը փորձէ իր ինքնուրոյնութեամբ նուաճել գիրքի շուկան եւ top ten-ի ցանկերուն վրայ մտալ որքան կարելի է երկար ժամանակ,- ինչ որ կը նշանակէ աւելի եւ աւելի գիրք վաճառել,- ես կը փորձեմ ցոյց տալ, համոզել, հաստատել, եթէ պէտք է կէանքիս օրինակով փաստել, որ ընթերցումը կէանքի անփոխարինելի հաճոյքներէն մէկն է: Թէ ի՞նչ շահ պիտի ապահովեմ այս բոլորէն, հաւանաբար կրնաք ենթադրել՝ հեզնանք, քմծիծաղ, «ինչո՞ւղ է պէտք», «անյոյս

բան է» եւ այլ նման խօսքեր լսել, եւ յետոյ, հաւանաբար իրապէս յուսահատիլ ...

Իսկ յուսահատիլ եթէ կարենամ օր մը ուրիշներուն հաշւոյն, ատիկա չեմ կրնար ընել իմ ընթերցասիրութեանս կամ գիրքերուս հաշւոյն. որովհետեւ այս սէրը ոչ միայն ընթերցել կ'ընդգրկէ, այլ եւ սէր կ'ենթադրէ գիրքերուն ֆիզիքական գոյութեան հանդէպ, գուրգուրանք անոնց կեանքին հանդէպ տունէս ներս թէ դուրս, եւ անշուշտ հպարտութիւն, շատ արդար հպարտութիւն:

Ամէն գրքասէր, քիչ մը հաւաքող է նաեւ, բան մը որ կ'երկարի ամբողջ կեանքի մը վրայ, ըլլալով մարդկային կիրքերէն մէկը՝ հաւաքումի սէրը: Եւ գիրքերը ժամանակի ընթացքին խումբեր կը կազմեն, իրենց նախընտրութիւնները կարծես կը բացայայտեն, եւ կը դասաւորուին այնպէս, որ սուր նայուածքի մը համար կրնան իրենց տիրոջ կարեւոր ու ներքին ծալքերը բացայայտել:

Ըսի՞ սկիզբէն, որ ամբողջ հարցը ծնունդ առաւ ոչ այնքան ամերիկացի թղթակցուհիին գիրքէն, որքան աշակերտուհիներուս հանդէպ ունեցած ասպրումներէս՝ կ'ուզէի որ անոնք հայագիտական հիմնարկի դարպասներէն դուրս գան անպայման մէկական մոլի ընթերցողներ դարձած: Լաւ, եթէ ոչ մոլի, գոնէ՛ ընթերցասէր:

-Չետաքրքրական գիրքեր բերէ՛ք մեզի, որ կարդանք,- ասպարեզ կարդաց (կամ ինծի թուեցաւ թէ ասպարեզ կը կարդար, կրնար միայն կարծիք յայտնած ըլլալ) երկրորդ տարուան ուսանողուհիներէն մէկը:

18-22 տարեկան աղջիկներ են. ի՞նչ կրնայ ըլլալ անոնց հետաքրքրութիւնը, այն զօրաւոր հետաքրքրութիւնը, որ զիրենք ընթերցումի մղէ:

Ի՞նչ թելադրէի:

-Գիրքի սերը, տիկին,- ըսաւ ուրիշ ուսանողուհի մը,-
մարդ կա՛մ կ'ունենայ, կամ չունենար. ոչ սորվելով կու
գայ, ոչ ալ վարժութեամբ:

Համաձայն չէի, որովհետեւ շատ այլ բաներու նման,
ընթերցումի եւ գիրքի սերն ալ կու գայ վարժութեամբ եւ
աւելի ուշ՝ որոշումով:

Բայց ես որոշե՞ր էի ընթերցասէր ըլլալ:

Ընթերցումի իմ առաջին յուշս հետեւեալն է. մօրս
կողքին անկողնին մէջ նստած, բարձ մըն ալ իմ գլխուս
տակ, ձեռքս գիրք մը, կը հետեւիմ մօրս նայուածքին, կը
փորձեմ ի՛մ ձեռքիս գիրքին մէջ նոյն տեղը նայիլ
աչքերովս, ու երբ մայրս էջը դարձնէ, ես ալ կը դարձնեմ:
Երբեմն մայրս բարձրաձայն կը կարդայ նկարագարդ
գիրքէ մը, որուն պատմութիւնները շատ կը սիրէի, թէեւ
հիմա անոնցմէ եւ ոչ մէկը կը յիշեմ: Տարիներ ետք երբ
մօրս տան գրադարանը հանդիպեցայ այդ գիրքին, տեսայ
որ ֆրանսերէն է. մայրս ուղղակի թարգմանելով կը
կարդար:

-Կ'ուզե՞ս այս գիրքը, - հարցուց:

Ինչպէ՞ս կրնայի չուզել. ամբողջ ծնունդ մը կար անոր
էջերուն մէջ պահուած՝ գիրքին հանդէպ իմ սիրոյս
ծնունդը:

Յետոյ, երբ բաւական կարդալ սորվեցայ եւ կրնայի
կարդալ, սկսայ մեր տան գրադարանին հազիւ երկու
տասնեակ կազմող գիրքերէն առնել ամենէն հետաքրքր-
րականները, ըստ ինձի, ինչպէս օրինակ «Ռուսիոյ Վերջին
Ցարուհիին Գաղտնի Կեանքը»: Թէ ի՞նչ հասկցայ այդ
գիրքէն, չեմ կրնար ըսել, որովհետեւ կարծեմ բնաւ բան
չէի հասկցած: Բայց ազատ էի ուզած գիրքս ընտրելու:
Մայրս կ'աշխատէր եւ հօրս համար հարց չէր թէ ի՞նչ կը
կարդայի. կարեւորը տունն էի, իր աչքին տակ, եւ ոչ միւս

ընկերուհիներուս պէս ակումբ, «ակումբ կ'ըսեն, Աստուած գիտէ ո՞ր կ'երթան» ...

Ինծի համար ալ հարց չէր ակումբ կամ այլ տեղեր չերթալը: Գոհ էի գիրքերէն, անոնց մէջ մտնելու, տեղաւորուելու եւ հոն առօք-փառօք ապրելու կարողութենէս:

Մեր տան գրադարանին գիրքերուն մէջ կային նաեւ հայ գրագէտներու հատ ու կենսո գործեր՝ Մուրատի Ճամբորդութիւնները՝ Զապէլ Եսայեան, Հոգիները Ծարաւի՝ Լեւոն Շանթ եւ այլն:

Այդ օրերէն է կ'երեւի սէրս օտար գրականութեան, մանաւանդ անգլիական եւ ամերիկեան գրականութիւններուն հանդէպ:

ԳՐԱԴԱՐԱՆՆԵՐԸ

Առաջին գրադարանները որ տեսեր եմ, Հալեպի Տիգրանակերտի Հայրենակցական Միութեան գրադարանն էր եւ Երիտասարդականի գրադարանը: Արդէն երկուքը նոյն փողոցին՝ Թիլէլի վրայ կը գտնուէին, առաջինը՝ Հոգետունին մէջ, երկրորդը ուղղակի փողոցին վրայ գտնուող ակումբէն ներս: Մինչեւ օրս կը յիշեմ մուտքը, բակը իր խաղաղութեամբ եւ Հալեպի դեղին քարերով սալայատակուած, եւ ձախին՝ գրադարանը, ուր Միհրանն ու Այտան կ'աշխատէին Կիրակի օրերը:

Կը յիշեմ որ այլ միութիւններ եւս գրադարաններ ունէին, ինչպէս Ուրֆայի Հայրենակցական Միութիւնը: Դպրոցներն ալ ունէին իրենց անհամեմատօրէն փոքր գրադարանները, աւելի «պատշաճ» գիրքերով, մինչ միւսերուն մէջ ամէն տեսակի, կամ գրեթէ ամէն գիրք կարելի էր գտնել:

Այս գրադարանները ընդհանրապէս տեղադրուած կ'ըլլային միութեան յարկաբաժինէն ներս, ժողովասենեակը, որ Կիրակի օրերը կը ծառայէր որպէս գրադարան, ուր մարդիկ կու գային գիրքեր փոխ առնելու, շաբաթական վճարումով: Փոքր, թերեւս տան մը սենեակէն քիչ մը աւելի մեծ, չորս պատերուն դարաններ, որոնց վրայ գիրքերը շարուած կ'ըլլային զօրքի մը կանոնաւորութեամբ, ընդհանրապէս սեւ կամ սրճագոյն կազմով:

Այսօր եթէ պատանի մը մտնէ այդ օրերու գրադարաններէն մէկն ու մէկը, - թէեւ անոնք, եթէ տակաւին կան, վստահ եմ որ վերայարդարումի ենթարկուած պիտի ըլլան - թերեւս շատ մութ եւ շատ

փոշոտ գտնէ: Ինձի եւ իմ հասակակիցներու համար սակայն խորհրդաւոր վայրեր էին անոնք, ուր արտօնուած էինք մտնել, եւ ուր գաղտնիքներու բացայայտումը, գիրքերուն ընդմէջէն, սքանչելի արկածախնդրութիւն էր մեզի համար: Այդ գրադարանները ունէին իրենց հաստափոր մատեան-ցանկերը, եւ ունէին աւելի փոքր տետրեր, ուր կ'արձանագրուէին փոխ առնուած գիրքերուն եւ զանոնք փոխ առնողներուն անունները, առնելու եւ վերադարձնելու թուականներով: Մեզի կը տրուէր փոքր կտրօն մը, որուն վրայ արձանագրուած փոխ առնելու թուականին համեմատ, գիրքը վերադարձնելու օրը կը վճարէինք շաբաթավճարը:

Երանելի օրեր էին, երբ ամէն մէկս մէկ կամ աւելի գիրքեր շալկած, գրադարան կ'երթայինք նոր գիրքեր առնելու: Մեր տխրութիւնը անչափելի կ'ըլլար, եթէ գիրք մը ուզէինք, բայց գրադարանավարը «առնուած է» ըսէր: Պատիժի պէս բան մըն էր այդ «առնուած է»ն. ստիպուած կա՛մ ձեռնունայն տուն պիտի վերադառնայինք, կա՛մ այլ ընտրութիւն մը կատարէինք. բայց այդ այլընտրանքը չէր ունենար մեր փափաքած գիրքին աղուորութիւնը:

Քանի մը անգամ պատժուելէ ետք «առնուած է»ով, սկսեր էի թղթիկի մը վրայ քանի մը գիրքերու անուններ գրել, հոգ տանելով որ բոլորն ալ ինձի համար առաջնահերթ ըլլան. այդ ձեւով եթէ առաջին գիրքը չկար, երկրորդը չկար, երրորդ-չորրորդը անպայման պիտի ըլլային...

Բայց կային տուներ, որոնք հանրային գրադարանի մը չափ գիրքեր ունէին, մէկ տարբերութեամբ սակայն՝ այնտեղ գիրքերը հաւաքուած էին ըստ հաւաքողին նախընտրութիւններուն: Այսինքն՝ եթէ տան մը մէջ «Շիրակ»ի հաւաքածոն գտնէիր, կը նշանակէր թէ այդ

ընտանիքը ռամկավար էր կամ համակիր, իսկ «Բագին»ի հաւաքածոներուն տէրերը կա՛մ շատ գրականասէր էին, կամ՝ դաշնակցական:

Այս վերջիններուն տուներուն մէջ անպայմա՛ն կարելի էր գտնել նաեւ Ռուբէնի «Հայ Յեղափոխականի մը Յուշերը» շարքը, կազմուած կամ ոչ:

Կը յիշեմ որ Պէյրութ գացեր էի եւ զարմկիս տունը իջեւաներ: Այդ օրերուն քերթուածներս նոր սկսեր էին երեւիլ «Բագին»ի էջերուն: Մեծ ուրախութեամբ խմբագրատունէն բեռնաւորուած վերադարձայ եւ հպարտութեամբ տնեցիներուն ցոյց տուի գրութիւններս:

-Դուն դրամ կը վճարես, չէ՞, որ գրածներդ տպեն,- հարցուց տան տիկինը:

-Խորքին մէջ իրե՛նք պէտք է ինծի վճարեն,- ըսի խնդալով, բայց խորապէս ցնցուած այս հարցումէն:

Եւ անմիջապէս նայուածքս դարձուցի իրենց փոքրիկ գրադարանին, ուր բազմեր էին «Դրօշակ»ի գեղեցկօրէն կազմուած հատորները եւ «Հայ Յեղափոխականի մը Յուշերը»:

-Ասոնք դո՞ւն գներ ես,- հարցուցի աղջկան,- գիտէի՛ որ ընտանիքը այնքան ալ մօտ չէ ընթերցումին. թերեւս իրենցմէ մէկը գիրքի սիրահար է եւ լուր չունիմ:

-Այո՛,- ըսաւ,- երբ նորոգեցինք տունը եւ նոր կահոյք բերինք, Համազգայինի գրադարանէն գնեցի այս երկու շարքերը:

-Կարդացի՞ր:

-Չէ՛... գնեցի, որովհետեւ վերի դարանին վրայ աղուոր կ'երեւին այսպէս կազմուած եւ կարմիր...

Ամերիկացի հեղինակուհի մը, որուն անունը կը վրիպի միտքէս, հետեւողութեամբ ժողովրդական խօսքին՝ «Ըսէ՛ ընկերդ, ըսեմ թէ ո՛վ ես», կ'ըսէ՝ «Տո՛յց տուր

գրադարան մը եւ քեզի ըսեմ թէ ինչ տեսակ մարդիկ են անոր տէրերը»:

Բայց այնքան ալ ճիշդ չէ ասիկա կարծես, որովհետեւ ասի կեցեր եմ գրադարանի մը առջեւ, որուն միայն երկու դարաններուն վրայ շքեղ գիրքեր ցուցադրուած են, բայց որոնց տէրերը հետաքրքրութիւն չունին գիրքի հանդէպ:

Բայց ուրիշ, եւ ինծի համար ՇՍՏ կարելոր գրադարան մը եւս կայ – թէեւ գրախանութ, բայց շատ աւելի գրադարանի նման հարազատ, փոշոտ եւ հարուստ – որ իր օրերուն Հալէպի «տեսարժան վայր»երէն մէկը կը կազմէր – ինչպէս տիկին Փառանձեմը – թէեւ տակաւին չէինք գիտեր ատիկա: Մի՛շտ մեր աչքին առաջ էր՝ Քառասուն Մանկանց եկեղեցոյ դէմ դիմաց, եւ չէինք գիտեր թէ իրապէ՛ս տեսարժան էր...

Գիրքերը այնքան շատ էին, որ գետինները դիզուած էին եւ միայն տէրը՝ պարոն Կիւլեսերը կրնար անոնց մէջէն ճամբայ գտնել դէպի խորքերը, ուրկէ հազուագիւտ գիրք մը ուզեր էր մէկը այդ պահուն:

Ընդհանրապէս իր գրասեղանին ետին, գիրքի մը վրայ հակած, երբեմն պարոն Կիւլեսերը դրան առջեւ կ'ըլլար՝ կորաքամակ եւ ժպտուն, հանդարտօրէն բարեւելով անցնող-դարձողները:

Իր խանութը, հակառակ քիչ մը թափթփած եւ անկանոն ըլլալուն, հանդարտիկ եւ խաղաղ կղզի մը ըլլար կարծես, ուրկէ մտնողը անմիջապէս կ'իյնար գիրքերու աշխարհին կախարդանքին տակ:

Նախ ծնողքիս հետ, ապա մինակս յաճախ գացեր եմ Կիւլեսերին խանութը գիրք մը գնելու եւ մի՛շտ հոնկէ դուրս ելեր եմ լիովին գոհացած, յագեցած, առած գիրքս

կարդալէս առաջ իսկ: Կիւլեսերին խանութը իսկապէ՛ս գրադարան էր եւ ոչ՝ խանութ...

Իսկ այսօր կը տեսնեմ, հին մամուլը թերթելով, թէ Կիւլեսեր Տէմիրճեան նաեւ թերթերու աշխատակցեր է, ինչպէս օրինակ 26 Դեկտեմբեր 1927-ին Գահիրէի «Լուսադրփի»-ին մէջ գրած մէկ յօդուածը, «Կեդրոնական Վարժարան Հալէպի Մէջ» խորագրով, ուր շատ հետաքրքրական նշում մը կ'ընէ.

«Վերոգրեալ երեք կարեւոր վարժարաններէն միայն Կիլիկիոյ գաղթականաց վարժարանները ընդունած են երկսեռ դաստիարակութեան ձեւը»:

Վերոգրեալ վարժարանները կը թուէ՝ Ազգային վարժարաններ եւ Կիլիկեան վարժարաններ:

Գրադարաններու մասին նաեւ... վէպեր գրուած են, բազմաթիւ, անհամար վէպեր, գրաւիչ խորագրերով՝

Այսօր, հակառակ թուայնացումին, բազմաթիւ գրադարաններ կը շարունակեն պահել իրենց գոյութիւնը – այս ահաւոր սղաճի օրերուն՝ աւելի եւս – եւ անոնց գրադարանավարները մեծ ճիգ կը թափեն պատանիներն ու երիտասարդները գրաւելու համար զանազան նորարարական ձեւերով:

ԳԻՐՔԻ ԱԿՈՒՄԲՆԵՐ

Գիրքի ակումբներու մասին վաղուց եւ յաճախ արհեստանքով կարդացեր եւ օտար հանդէսներու մէջ եւ զարմացեր, թէ այսքան պարզ բան մը ինչո՞ւ մենք եւս չենք ունեցած, չունինք:

Գիրքի ակումբներուն անդամները հերթական դրութեամբ՝ շաբաթը մէկ կամ երկու շաբաթը մէկ անգամ, ըստ անդամներուն փափաքին, կը հաւաքուին, եւ նախապէս որոշուած գիրքի մը որոշուած բաժինը կարդացած ըլլալով, կը քննարկեն զայն, կամ կարծիքներու փոխանակում կ'ունենան: Այսպիսով անոնք ձեռով մը կը ստիպուին խորունկ կերպով ընթերցում կատարել, մտածել իրենց կարդացածին մասին, եւ արտայայտել իրենց մտածումները: Նաեւ տարբեր ոճերու գիրքերու ծանօթանալու շատ լաւ միջոց է, որովհետեւ մասնակիցներէն իւրաքանչիւրը հերթով գիրք մը կ'առաջարկէ ընթերցումի համար, հետեւաբար մասնակիցը ինքզինք կը կոփէ նաեւ իր նախընտրութիւններէն դուրս գիրքերու ծանօթանալու:

Այսքանը շատ կարելոր է կը կարծեմ մանաւանդ դպրոցական վերի դասարաններուն՝ միջնակարգի վերջին եւ երկրորդականի երեք դասարաններուն համար:

Երբ սկսայ Հալէպի Համազգայինի Հայագիտական ամպիոնէն ներս Սփիւռքահայ եւ օտար գրականութիւններ դասաւանդել, անդրադարձայ որ ուսանողները՝ բոլորն ալ երկրորդականը, երբեմն նոյնիսկ համալսարան աւարտած, չէին գիտեր մեր՝ Արեւմտահայ թէ Սփիւռքահայ նոր ժամանակներու գրականութեան կարելոր գործերը: Թերեւս քիչ մը գաղափար ունեցած ըլլային Հայաստանի գրականութեան մասին:

Բայց ինչպե՞ս գիտնային, երբ իրենց ամբողջ ժամանակը տրամադրուած էր «սորվելու». կը չակերտեմ «սորվիլ» բայը, որովհետեւ մեր՝ Միջին Արեւելքի գրեթէ բոլոր երկիրներուն կրթական ծրագիրը կը ստիպէ գոց սորվիլ գրեթէ բոլոր նիւթերը, տղոց միտքը խճողելով, եւ դպրոցի հաճոյքը քամել-սպառելով: Ո՛չ մէկ հաճոյք ունին այդ տղաքը դպրոցներէն ներս, մինչ սորվիլը կեանքի գեղեցիկ հաճոյքներէն մէկը պէտք է ըլլայ:

Այս մասին մտածելով էր, որ ծագեցաւ գիրքի ակումբ մը սկսելու գաղափարը միտքիս մէջ: Ուսանողներուն խթանեցի, որ հայագիտականէն դուրս իրենց ընկերուհիները եւս հրաւիրեն մասնակցելու այս ակումբին:

Որքան կը յիշեմ, սկիզբը Շահնուրի «Նահանջը Առանց Երգի» վէպն էր մեր կարդացածը:

Այնքա՛ն տպաւորուած էին ուսանողները ոչ միայն Շահնուրի վէպով, այլ նաեւ այն իրողութեամբ, որ ընթերցումը կրնայ հաճոյք պատճառել ... Որովհետեւ մինչ այդ ինչ որ կարդացեր էին դաս էր, կարդացեր էին գոց սորվելու համար միայն:

Յետոյ կարդացինք Կոստան Զարեանի «Նաւը Լերան Վրայ» հատորը, Լեւոն Շանթի «Հոգիները Ծարաւի» հոգեբանական վէպը, Վահէ Օշականի «Թակարդին Շուրջ» հատորէն «Օծումը» երկար պատմուածքը, հալէպահայ վիպագիր Գեորգ Իփճեանի «Սանտրասեղը» վէպը...

Յետոյ հաւանաբար «Վերջին Բաժակը» կարդացինք, որ Շահնուրի առոյգ լեզուէն ետք քիչ մը «շատ հին» երեցեր էր իրենց:

Իսկ Եսայեանէն ետք Վահէ Պերպերեանի երկրորդ՝ «Յանուն Հօր եւ Որդոյ» վէպը կարդալը կարծեմ քիչ մը

յանդգնութիւն էր, որովհետեւ ոճերու միջեւ եղած հատումը բաւական ցնցիչ էր ուսանողներուն համար:

-Ո՛չ, պիտի չուզէի որ մանչա կարդար այս վէպը, ըսաւ գիրքի ակումբի անդամներէն մէկը, որուն մանչուկը տակաւին երկու տարեկան էր:

Ոճական այս տարբերութիւնները մթնոլորտը առոյգ եւ հետաքրքրութիւնը սուր կը պահէին:

Կարծեմ Հալէպի ամերիկեան դպրոցը՝ ICARDA-ն եւս ունէր նման ակումբ, նոյնիսկ մանկապարտէզին համար. փոքրիկները ունէին իրենց պզտիկ սրահը, գետնին դրուած հանգստաւէտ բազմոցիկներով, ուր նստած մտիկ կ'ընէին ուսուցչուհիին կարդացած հեքեաթները կամ մանկական պատմութիւնները:

Այլ ակումբ մըն ալ կայ եւ մինչեւ այսօր կը գործէ – որքան գիտեմ – Լիբանանի հայկական գիւղաւանին՝ Այնճարի մէջ. հոն սակայն ընդհանրապէս անզլերէն գիրքեր կը կարդան, երբեմն միայն այդ ընթերցումները նաեւ հայերէն գիրքերով կ'ետադրելով:

Գիրքի ակումբներուն երեւոյթը այնքան տարածուած էր անցեալ դարու վերջերուն, որ ամերիկեան ֆիլմերուն մէջ յաճախ հեզնանքով կը ներկայացուէին անոնք եւ քմծիծաղի առարկայ կը դառնային հոն յաճախող երիտասարդները:

Այս հեզնանքն ու քմծիծա՞ղն են արդեօք, որ պատճառ դարձան այս ակումբներուն շիջումին, չեմ գիտեր:

Միսալ է սակայն ենթադրութիւնս, որովհետեւ վիճակագրական նոր տուեալներու համաձայն, ԱՄՆի տարածքին 2015 թուականին հինգ միլիոն ամերիկացիներ մասնակցեր են գիրքի ակումբներու:

«Մպասելի է,- կ'ըստ նոյն աղբիւրը,- որ 2024-ին անոնց թիւը աւելցած ըլլայ»: Այդ ակումբները նոյնիսկ իրենց «մասնագիտութիւնը» ունին, ինչպէս օրինակ ոճիւրի գրականութեան ակումբներ, պատմական վեպերու ակումբներ, հոգեբանական վեպերու ակումբներ եւ այլն...

Գիրքի ակումբներուն սկզբնաւորութիւնը կ'երթայ մինչեւ... 1634, երբ Անն Հաչինսըն անունով կին մը, դէպի Ամերիկա գացող նաւու մը վրայ կը կազմակերպէ կիներու հանդիպումներ, Սուրբ Գիրքի ուսումնասիրութեան եւ կարգ մը քարոզներ քննարկելու համար, շաբաթական դրութեամբ: Պէտք է նշել, որ քարոզները ժամանակին լայն տարածում գտած գրական ժանր էին:

18րդ դարուն Անգլիոյ մէջ եղած են գիրքի աւելի քան հազար ակումբներ, իսկ Ֆրանսայի մէջ ազնուական դասակարգը նշանաւոր էր իր գրական, մշակութային, քաղաքական թէ փիլիսոփայական «սալոն»ներով, ընդհանրապէս նշանաւոր տիկնոջ մը կողմէ կազմակերպուած, իր տան կամ պալատին մէջ:

Ամերիկայի մէջ նշանաւոր եղած է Բենիամին Ֆրանքլինի կազմակերպած Junto club-ը, որ շատ պատշօնական եղած է մասնակիցները պէտք է կարգ մը հարցումներու պատասխանելին եւ որոշ նիւթերու մասին *հստի*ներ գրելին, հոն ընդունուելու համար:

Ամերիկայի մէջ 17րդ դարու կիներու գիրքի ակումբները միջոց եղած են, որ անոնք իմացութիւն ամբարեն եւ կարգ մը նիւթեր սորվին, երբ տակաւին դպրոց կամ համալսարան յաճախելը արգիլուած էր անոնց: Նոյնիսկ հարցադրումի ենթարկած են իրենց կեանքին նպատակը, Մարկարէթ Ֆուլլըրի կազմակերպած հանդիպումներուն, եւ փորձած են պատասխաններ

գտնել «Ինչո՞ւ ծնած ենք» եւ «Ի՞նչ կրնանք ընել» էութենական հարցումներուն:

Այլ ակումբ մը՝ Sorosis ծնունդ առեր է, երբ Չարլզ Տիքընզի դասախօսութիւններէն մէկուն կիներուն մուտքը արգիլեր են:

Ճիշդ է որ նախորդ դարերու հարուստ կիները թէ՛ ժամանակը եւ թէ՛ միջոցները ունէին նման ակումբներ կազմակերպելու կամ անոնց մասնակցելու, սակայն աշխատող կիները եւս, իրենց աշխատանքի ընթացքին կը զրուցէին «բնագիտութի՞ւն թէ արուեստ», «Սոկրատ արդարացի՞ էր իր անձնասպանութեան մէջ» եւ նման այլ նիւթերու շուրջ:

Ընկերային լուսանցքային խումբերու համար նման ակումբները ո՛չ միայն հաճելի ժամանցի վայրեր եղած են, այլ նաեւ ինքնազարգացումի միջոց եւ իրենց կենսավիճակը բարեփոխելու ծրագիրներ մտածել-ստեղծելու առիթներ:

Եւ ոչ միայն. նման խումբեր կ'օգնեն լաւ ընթերցող դառնալու, նոր յարաբերութիւններ ստեղծելու, նիւթ մը կամ երեւոյթ մը տարբեր դիտանկիւններէ դիտելու, բայց մանաւանդ զրոյցի եւ բանավեճի ճիշդ սովորութիւններ մշակելու:

Այսօր, համացանային BookTok եւ Bookstagram ծրագիրներուն հետ նոյնիսկ շատ ակտիւ դիրքին է, տան հանգիստ պայմաններուն մէջ մասնակցիլ գիրքի ակումբներու:

Նման ակումբներ կարելի է կազմակերպել անձնական միջոցներով, կամ մասնակցիլ հանրային գրադարանի մը գիրքի ակումբին. այս վերջիններուն մէջ տղամարդոց թիւը բաւական մեծ է, մասնակիցներուն

կէտը կազմելու չափ, մինչ անձնական ակումբներու մէջ անոնց տոկոսը միայն 20% է:

Դիմատետրին վրայ կարելի է գտնել հայկական «Գրքի Պուս» եւ «Գրքամոլների Ակումբ» խումբերը, ուր «գիրքի ակումբ», այսինքն մէկ գիրքի ընթերցում-քննարկում-վերլուծում-ի հասկացողութիւնը չկայ դժբախտաբար. եղածը Դիմատետրին յատուկ ոճով նոր գիրքերու ներկայացում է՝ փոքրիկ, արագ ամփոփումով, պատկերներով, գիրքերէ առնուած խօսքերով:

Իսկ Հայաստանի եւ Արցախի մէջ 2008 թուականէն կը նշուի «Գիրք Նուիրելու Օր», Յովհաննէս Թումանեանի ծննդեան օրը՝ 19 Փետրուարին, Հայաստանի Գրողներու Միութեան նախկին (մահացած) նախագահ Լեւոն Անանեանի նախաձեռնութեամբ եւ պետութեան որոշումով հաստատուած:

ԳՐՔԱԲՈՒԺՈՒԹԻՒՆ

Այո, ճիշդ կարդացիք բառը՝ գրքաբուծություն, գիրքերով, կամ աւելի ճիշդը՝ ընթերցումով բուծում:

Բայց ի՞նչ հիւանդութիւններէ կը բուժէ ամենանոր այս մասնագիտութիւնը:

Այս նիւթը մաս կը կազմէ Լոնտոնի (Անգլիա) Կեանքի Դպրոց հիմնարկի դասընթացքներուն եւ կ'օգնէ մարդոց, որ կարենան դիմագրաւել գոյութեան ամենօրեայ յուզական մարտահրաւերները, «հիւանդներուն» ընթերցումի նիւթեր կամ գիրքեր թելադրելով, դեղերու նման:

Շատեր կը նախընտրեն իրենց ընթերցումի ցանկը պատահականութեան եւ անոր հետ եկող անակնկալին ձգել:

Սկիզբը գրքաբոյժը հիւանդին հարցումներու ցանկ մը կը դրկէ – անշուշտ՝ առցանց – կարդալու սովորութիւններուն մասին, օրինակ ե՞րբ կը կարդաս օրուան ընթացքին, տարուան ընթացքին, ինչպէ՞ս ձեռք կը ձգես գիրքերը՝ գնելով, հանրային գրադարանէ՞ մը, ընկերներէ՞ փոխ առնելով եւ այլն, կամ աւելի զգացական հարցեր՝ ճիշդ հիմա ի՞նչն է որ կը մտահոգէ քեզ եւ կը զբաղեցնէ միտքդ, ի՞նչ կ'ընես այդ ուղղութեամբ եւ այլն:

Անշուշտ «դարմանումը» մէկ նիստով չէ որ վերջ կը գտնէ. հարցարաններ կ'երթան եւ ամբողջացած կը վերադառնան, մի՛շտ առցանց ուղիներով. հարցումները կը միտին պեղել «հիւանդին» հոգեկանը, աւելի եւ աւելի խորացող հարցումներով, մանաւանդ երբ «հիւանդը» սիրելիի մը կորուստին հետ է որ կը պայքարի:

Ի վերջոյ կը հասնի «դեղագիրը», որ ոչ այլ ինչ է, քան ընթերցուելու թելադրութեամբ կազմուած գիրքերու ցանկ մը:

Հետաքրքրական է, որ «հիւանդը», որ ընդհանրապէս կատաղի ընթերցող մը կ'ըլլայ – հոսկէ՝ գրքաբուժութեան դիմելը կամ իր մէկ բարեկամին զինք հոն ուղղելը – այդ ցանկին գիրքերէն եւ ո՛չ մէկը կարդացած կ'ըլլայ:

Դեղագիրը ոչ միայն գիրքերու ցանկ մը կը հայթայթէ, այլ նաեւ կը նկարագրէ, թէ անոնցմէ իւրաքանչիւրը ի՛նչ փոփոխութիւն կամ բարելաւում կրնայ բերել ընթերցողին, ներողութիւն՝ «հիւանդին»:

Հիւանդներէն մէկը կ'ըսէ, թէ այդ գիրքերուն ընթերցումը երկու տարի խլած է իրմէ, բայց անդրադարձած է, այլ անդրադարձու՜մներու կողքին, թէ մեր կեանքին աշխարհիկ շրջանին, ընթերցումը այն քանի մը միջոցներէն մէկն է, որ կ'օգնէ մեզի կարճեցնելու միջոցը մեր անձին եւ տիեզերքին միջեւ:

Հետաքրքրական է, որ ընթերցումը, մանաւանդ գեղարուեստական ընթերցումը կը լարէ անձը ինքզինք մոռնալու չափ, միաժամանակ կը շեշտէ մարդուն անհատականութիւնը: Ինչպէս որ մեծագոյն ընթերցողներէն մին՝ Վիրճինիա Ուոլֆ ըսած է ընթերցումի մասին.

«Ընթերցումը մեզ երկուքի կը բաժնէ՝ կ'ոչնչացնէ մեր «եսը», միաժամանակ խոստանալով մեզ միացնել մեզմէ գերադաս միտքի մը հետ»:

Գրքաբուժութիւնը այնքան հին չէ, որքան երաժշտութեան միջոցով հոգեկան խանգարում ունեցողներ բուժելը, բայց եւ այնպէս՝ հին միջոց մըն է: «Հին»ը այստեղ շատ յարաբերական է, որովհետեւ առաջին

օգտագործումը բառին կու գայ 1916 թուականին՝ «Գրական դարմանատուն մը» (A literary Clinic), գոր սկսեր է Պակսթրը անունով հովիւ մը, իր եկեղեցույ ներքնայարկին մէջ, տազնապած հոգիներուն գիրքեր տրամադրելով, որովհետեւ «գիրք մը կրնայ ըլլալ խթանող, հանգստացնող, գրգռիչ կամ սոսկալի. մէկ խօսքով՝ կ'ազդէ ընթերցողին վրայ. ընթերցողը պէ՛տք է գիտնայ այդ ազդեցութեան բնոյթը, որովհետեւ այդ ազդեցութիւնը կրնայ էապէս տարբեր ըլլալ»:

Այսօր կա՛ն գրքաբուժութեան հետեւողներ, ինչպէս օրինակ բանտարկեալները, որոնք միշտ կը քաջալերուին, երբեմն նաեւ կը պարգեւատրուին ընթերցումի համար, կամ գիրքի ակումբները, ուր ընդհանրապէս թոշակառուներն են անդամները, կամ որպէս դարմանում անոնց, որոնք անքնութենէ կը տառապին:

Գեղարուեստական գրականութիւնը վերափոխւելու փորձառութիւն կը պարգեւէ ընթերցողին, կ'ըսեն «Կեանքի Դպրոց»ի հիմնադիրները: Կ'ըսեն նաեւ, թէ գրքաբուժութիւնը կարելի է վերագրել նոյնիսկ հին յոյներուն, որոնք Թէպէսի հանրային գրադարանի մուտքին արձանագրած էին «Հոգին բուժելու վայր» գրութիւնը:

Աւելի ուշ՝ 19-րդ դարուն Սիկմընտ Ֆրեյտս իր հոգեվերլուծութեան մէջ օգտագործած է գրականութիւնը: Իսկ Համաշխարհային Ա. Պատերազմէն տուն դարձած տազնապահար զինուորներուն խորհուրդ տրուած է որոշ գիրքեր կարդալ եւ այդ աշխատանքը ճիշդ կատարելու համար գրադարանավարներ որոշ դասընթացքներու հետեւած են:

Այսօր գրքաբուժութիւնը կ'օգտագործուի բուժելու համար կեանքի ճգնաժամային պահերէն ծնած տագ-

նապները, ինչպես աշխատանքային անել կացութիւն մը, զոյգերու միջեւ յարաբերութիւններու անհարթութիւն, վախ եւ այլն:

Տարիներէ ի վեր գիտական հետազօտութիւններ ընող գիտնականներ կ'ըսեն, թէ «գեղարուեստական գրականութեան ընթերցումը եւ նոյնացումը գրական հերոսներու հետ կրնայ մեր ընկերային կարողութիւնները բարելաւել, մեզ զգացականօրէն շարժել եւ փոխել մեր խառնուածքը»:

Ասիկա մարդու կեանքին ո՞ր հանգրուանին համար կ'ըսուի, մինչեւ պատանեկութի՞ւն, երբ տակաւին չէ կազմուած մարդուն անհատականութիւնը, թէ՞ աւելի ուշ, երբ ա՛լ կազմաւորուած եւ հիմնաւորուած է այնքան, որ դիրքին չըլլայ ընթերցումի միջոցով փոխել մանաւանդ մարդուս ընկերային յոռի բարքերը:

Միւս կողմէ՝ «Եթէ նոյնիսկ համաձայն չես, որ գեղարուեստական գրականութիւն կարդալը կ'օգնէ, որ այլոց հետ աւելի լաւ վարուինք, անիկա ձեւ մըն է, որ մենք մեզի հետ լաւ վարուինք, որովհետեւ կարդալը meditation-ի նոյն ազդեցութիւնը ունի ուղեղին վրայ եւ ներքին անդորրին տուած առողջական օգուտները կու տայ մարմնին»: Կանոնաւոր ընթերցում ընողները լաւ կը քնանան, *սթրէսի* ցած ցուցանիշ կ'ունենան եւ ինքնավստահութեան բարձր ցուցանիշ, քան անոնք որ ընթերցում չեն ըներ:

Գիրքերու առնչուած այլ «ցաւ» մը կայ՝ անոնց առատութիւնը եւ բոլորը կարդալու անկարելիութեան գիտակցութիւնը: Այստեղ կը միջամտէ գրքաբոյժը, թելադրելով կարդալու տարբեր ցանկ, իւրաքանչիւր «հիւանդ»ի համար, որովհետեւ ամէն ընթերցող չէ, որ կրնայ ընտրութիւն կատարել ամէն տարի հրատա-

րակուող գիրքերու ովկիանուէն եւ այս՝ եթէ տուեալ ընթերցողը կարդացած է գոնէ մէկ երրորդը միջազգային գրականութեան դասականներու ցանկին գոնէ, որ, ըստ Time հանդէսի մէկ ուսումնասիրութեան, կը հաշուէ հարիւր գիրք:

Ցաւը սակայն այն է, որ իւրաքանչիւր տասնամեակի մէջ կարելի է գտնել նոր ցանկ մը, հին խորագրով՝ «Այն հարիւր գիրքերը, որ մարդ պէտք է կարդացած ըլլայ մեռնելէն առաջ»:

Կ'ըսուի թէ սովորական կամ միջին ընթերցող մը հազիւ կրնայ անոնցմէ 12 գիրք կարդացած ըլլալ: Ես կարդացեր եմ 35 դասական գիրքեր եւ 19 աւելի ժամանակակից գիրքեր: Կրկին ոչինչ է, երբ այդ 19 գիրքերը շատ հաւանաբար «անհետանան» նոր ցանկերէն եւ ուրիշ, նոր հրատարակուած գիրքեր գան անոնց տեղը առնելու:

Ասիկա կարծեմ կեանքի գեղեցիկ տառապանքներէն մէկն է, եթէ տառապանքը երբեւէ կրնայ գեղեցիկ ըլլալ:

Հոսկէ է որ կը սկսի անշուշտ իւրաքանչիւր ընթերցողի տառապանքը, ինչպէս կ'ըսէ Շէյքսպիր իր Թայթըս Անտրոնիքըսին մէկ տողով.

«Եկէ՛ք եւ ընտրութիւն կատարեցէ՛ք իմ ամբողջ գրադարանէս, նենգութեան մատնելով ձեր ցաւերը»:

Ընթերցումի կողքին կայ նաեւ գիրքեր հաւաքելու եւ զանոնք չընթերցելու (ընթերցումի ժամանակ չգտնելու) արուեստը, tsundoku-ն, ինչպէս կ'անուանեն ճաբոնցիները այս «արուեստը»:

Սակայն գիրքեր գնելը եւս կ'արտայայտէ ընտրութիւն մը, որ կրնայ շատ տարբեր ըլլալ իւրաքանչիւրին համար:

Այս իմաստով յաճախ հարցուցած եմ շուրջս գտնուող ընթերցասերներուն՝ «Ինչպե՞ս կ'ընտրես գնելիք գիրքերդ»:

Պատասխանը խայտաբղետ է միշտ, ինչպես խայտաբղետ է մարդոց խառնուածքը:

-Կարդացած կ'ըլլամ գիրքի մը գրախօսականը եւ հաւնած նկարագուած գիրքը: Կը գնեմ. կը կարդամ. եթէ իրապէ՛ս հաւնեցայ, այդ հեղինակին բոլոր նախկին գիրքերը կը կարդամ, ապա կը սկսիմ հետեւիլ իրեն եւ անմիջապէս որ նոր գիրք մը լոյս ընծայէ, կը գնեմ եւ կը կարդամ:

-Բայց այդպէսով սահամանափակած կ'ըլլաս ընտրելու քո՛ւ ազատութիւնդ, որովհետեւ նախ հետեւած կ'ըլլաս գրախօսի կարծիքին – որ յաճախ տնտեսական շահ կը հետապնդէ – ապա՝ չես կրնար գաղափար ունենալ այլ հեղինակներու այլ գործերուն մասին:

Ուրիշ մը կ'ըսէ, թէ կը հետեւի իր ընթերցասեր բարեկամներու խորհուրդներուն. այս ալ վերի նոյն պատասխանը կրնայ ունենալ, նաեւ՝ ո՛ր է քո՛ւ խառնուածքիդ յարմարող գրականութիւնը եւ ինչպե՞ս պիտի գտնես զայն:

Կը մասն գիրքերուն ետեւի կողքին դրուած ամփոփումն ու կարծիքները՝ (blurb), որոնց վրայ ընթերցողը կրնայ հիմնել իր ընտրութիւնը:

ԿԱՐԴԱԼ ՍԻՐԵԼՈՒ ՊԷՍ

Չեմ սիրեր յառաջաբանները, նախաբանները, վերջաբանները եւ բոլոր նման բաները:

Երբ ԳՄԳՄը (Գեորգ Մելիտինեցի Գրական Մրցանակ, Անթիլիաս, Լիբանան) պիտի տպէր պատմը-լածքներու առաջին հատորը՝ «Սօր Գոգնոցը», խմբագիրէն՝ Պօղոս Սնապեանէն խնդրեցի, որ յառաջաբան գրէ: Չխնդրեցի. պարզապէս հարցուցի՝ «Գիրքիս յառաջաբան մը կը գրէ՞ք»: Անփորձ էի:

«Գիրքդ,- ըսաւ,- անթացուպերու պէտք չունի ոտքի կենալու համար»:

Անկէ ետքն էր, որ սկսայ չսիրել յառաջաբանները եւ բոլոր նման բաները:

Նոր գիրք մը նոր սիրոյ պէս բան մըն է. կը փոթորկէ ներսերդ եւ այդ փոթորիկներէն աստղեր կը ծնեցնէ:

Եւ չեմ կարդար:

Կը կարդամ միայն, երբ յառաջաբանը կարճ է եւ խիտ, ինչպէս «Վարդարանը»ին սկիզբը, թարգմանիչ-քահանային գրած յառաջաբանը:

19-րդ դարուն սկիզբները ունեցեր ենք քահանայ մը, որ այնքան զարգացած եղեր է, որ ոչ միայն անգլերէն գիտցեր է, այլ նաեւ թարգմաներ է Florence Louisa Barclay-ի 1909-ին լոյս տեսած այս վէպը: Իսկապէս զարմանալի երեւոյթ, որ այսօր իսկ դժուար գտանելի է:

Միտքիս մէջ կը կրկնեմ մեր միասին անցուցած ժամերը եւ կը փսփսամ ականջին.

«Կը սիրեմ ծանրութիւնդ կուրծքերուս վրայ եւ ծունկերդ՝ ծունկերուս. կը սիրեմ ուսերուս վրայ մեծ ափերդ՝ վախկոտ, դողդոջուն եւ տարօրէն գուրգուրոտ. կը սիրեմ թարթիչներդ, որոնք շուք կը ձգեն կարծես պարանոցիս վրայ եւ շա՛տ կը սիրեմ համբոյրդ ճակտիս, այնքան մանկունակ եւ անտեղի: Յաջորդ անգամ մեր միացած մորթերուն միջեւ գիրք մը պիտի դնեմ, որ զգաս թէ ուրկէ՛ կու գայ մթութիւնը արիւնիս»:

Դուրսը մարդիկ կրկին կը կռուին: Շուներուն գիշերային ոռնոցներն ու կաղկանձները նախընտրելի են: Ու երբ կռիւը ի վերջոյ կը դադրի, շուներուն խումբը կը վերսկսի իր կէս ձգուած համերգը. ոռնահամերգը:

Նոր սեր մը կու գայ եւ կը խճողէ ներսերը, ուր գրողը յուլօրէն կը մրափէր: Կ'արթննայ տագնապով եւ կը յիշէ, որ պէտք է բարբառի:

Ու ես պէտք է գրի առնեմ իր ըսածները:

Այդ օրերուն ամերիկեան գրականութիւնը կը սիրէի թերեւս անոր համար, որ եսակեղրոն գրականութիւն մըն է, ես-ին վրայ կեղրոնացող, ես-ը պեղող, կարծես Ամերիկայի հսկայ տարածքին վրայ մարդը, եղեմէն վտարուած, նոր կը սկսէր ինքզինք գտնել, նոր կը սկսէր զարմանալ ի տես ասունին, որ ինք է:

Իսկ մերը...

Քիթ-քիթի մտած, իրարմով ապրող մեր առօրեային մէջ ես-ը վախազորու անասուն մըն է, որուն պէտք է զգուշութեամբ մօտենալ:

Մեր գրականությունը ծանր է ընդհանուրով, բոլոր կորսուածներուն յուշով, որ կը ծանրացնէ քայլը եւ անկարելի կը դարձնէ պեղումը:

Եւ, կարծես ստիպուած, կը շարունակենք դառնալ շուրջը մեր ազգային կերակուրին՝ հայրենասիրական եւ սիրային տաղերուն, բայց եւ կը շարունակենք սոված մնալ:

Նոր գիրք մը, նոր սիրոյ պէս երազները կը խթանէ, ոչ թէ երազանքը՝ բաց աչքերով, գործը մոռցած ցանկութիւններու տրուիլը, այլ երազը՝ գիշերով, փակ աչքերով, որ էութեանդ չես գիտեր ո՛ր հեռու անկիւններէն փոշոտած բաներ կը հաւաքէ-կը բերէ, բաներ, որոնք յուշ իսկ չեն, որոնց գոյութիւնը կ'անգիտանայիր, կը բերէ, կը հրամցնէ... եւ կ'արթննաս խորապէս զարմացած եւ խորապէս հրճուած՝ դեռ որքա՛ն բան ունիմ գրելիք:

Սկիզբը գիրքերը արագ-արագ կը կարդայի, լափելով, իմանալու համար թէ պատմութիւնը ո՛ր պիտի հասնի, ի՛նչ պիտի ըլլայ, ինչո՛վ պիտի վերջանայ ամէն բան, պատանհի մը պէս, որ ի վերջոյ կը սկսի զգալ այնքան փսփսուած, խօսուած եւ այնքան ծանուցուած սերը, կը նետուի անոր մէջ խենթօրէն, հասկնալու, գտնելու, ի վերջոյ ապրելու սա սեր կոչուածը:

Հիմա, երբ գիրք մը շատ կը սիրեմ, կը սկսիմ ամէն օր մէկ էջ կարդալ, որ չվերջանայ. կարդալ պարբերութիւն առ պարբերութիւն, նախադասութիւն առ նախադասութիւն. երբեմն նոր, շա՛տ սպասուած գիրք մը երբ ի վերջոյ հասնի ափերուս, նոյնիսկ կը դանդաղիմ բանալու զայն. կը շօշափեմ կողքը, կը դիտեմ ձեւաւորումը... «Ճիշդ հիմա ինչպէս այս մանչը դէմս դրած կը դիտեմ՝ աչքերը,

շրթունքները, կ'ըմբռնեն հասակը. ինք կը սկսի նեղանալ նայուածքիս ծանրութեան տակ, որովհետեւ չի հասկնար բռռերս եւ չի տեսներ գիրս»:

Լաւ որ գիրքը այդպէս չէ. կը սպասէ համբերանքով, առանց նեղանալու, կը սպասէ որ բանաս զինք եւ սկսիս, որովհետեւ գիտէ, որ անգամ մը որ բացի զինք, ա՛լ ազատում չունիս:

Երբ ա՛յս վերջին գիրքը կը հասնի, ուրիշ որակի ուրախութիւն կ'ապրիմ, մոռցած տանս գրադարանին վեց հազար քանի լքուած գիրքերուն տխրութիւնը եւ միւսները, որոնք դեռ թիւ չունին:

Ի՞նչ մտածեց, երբ տեսաւ անկողնիս քովի տասնեակ մը գիրքերը եւ հակառակ անոնց, այս վերջինէն ծնած անչափ ուրախութիւնս:

«Կարդալ եւ սիրել»:

Լաւ խորագիր է:

Կարդալ սիրելու պէս, կամ՝ սիրել կարդալու պէս:

Բայց ուրկէ՞ այս գուգահեռը կարդալու եւ սիրելու միջեւ, դեռ չեմ գիտեր:

Կ'որոշեմ զինո՞վսալ կարդալով, քոնիաքով, հաշիշով, որովհետեւ չեմ կրնար որոշել՝ սիրե՞լ թէ չսիրել:

Յետոյ երբ կը զինո՞վսամ ու կ'որոշեմ՝ չսիրե՞լ, կը տեսնեմ որ անօգուտ է, շատո՞նց բանը բանէն անցեր է:

Այն ատեն կ'որոշեմ զինո՞վսալ գրելով:

Յետոյ երբ կարդացած գիրքս լրանայ, կը դարձնեմ վերջին էջը ու կը մտածեմ՝ «Տեսա՞ր թէ ինչու օրը մէկ էջ կը կարդայի՝ որ հոս չհասնէի...»:

Գիրքը ամբողջացուցեր եմ. բայց ինք կը շարունակեմ մէջս տրոփել, սրտիս կողքին տեղ մը, երբեմն տրոփներուս հետ զուգընթաց, երբեմն առանձինն, խանգարելով գնացքը:

Յետոյ յանկարծ՝ վերջ, լռութիւն. մահուան պէս, որուն ծանօթ էի գիրքերէն, կարծեր էի թէ ընտելացեր եմ, բայց որ երբ շատ մօտէս անցաւ, սարսափեցայ: Պահ մը առաջ ինչ որ կար, ակնթարթ մը ետք արդէն չկայ:

Կար ու չկայ...

Բայց ես ինչո՞ւ սկսայ կարդալ:

Որովհետեւ ընելիք չունէի եւ շուրջս գիրքեր կային:

Ուրեմն եթէ շուրջդ ներկեր ըլլային, պիտի ներկէի՞ր:

Թերեւս ներկելով սկսէի, բայց յետոյ անպայման գիրին պիտի գայի:

Խշտեակին վրայ

Կը քամուի կեանքը բոլոր

Գինեցած խաղող

Michel de Montaigne-ի փորձագրութիւններէն ի վեր միջազգային գրականութիւնը աւելի եւ աւելի կ'երթայ դէպի անձնականը, մինչ մերը կը դոփէ ընդհանրականին ծանծաղուտին մէջ: Ինչ որ անձնական է կը սարսափեցնէ մեզ, եւ այն հագուագիւտ գրողները, որոնք հոնկէ՝ անձնականէն կը սկսին, կը սարսափեցնեն մեզ, չենք հասկնար թէ ի՞նչ կ'ընեն, ինչո՞ւ կ'ընեն:

«Բոզերը զիս իրենց տունը կը տանին

Ինչ պզտիկ է կլիրոյ, կ'ըսեն, կը խնդան»

Ճիգ չենք թափեր հասկնալու «Տարփաճաշ»ը կամ

«Եւ կը փսայ հոգին միայն

Սրունքներու միջեւ առկախ»ը ,

որովհետեւ մեզի խորթ փացին սեռն ու Աստուածը, որոնց հակադիր գուգաւորումէն կը ծնէր արուեստը միշտ:

Եթէ չըլլար Ջարդը եւ շարունակուէր արեւմտահայ գրականութեան մէջ մեծ թափով սկսուած հեթանոսական շարժումը, թերեւս տարբեր ընթացք առնէր մեր գրականութիւնը:

Բայց երբ օր մը, Գահիրէի մէջ, խիստ աւանդապահ մէկու մը քով կը գտնէս RAFT-ի հաս ու կենտ օրինակներ, կրնաս մտածել՝ դեռ ամէն ինչ կորսուած չէ, անյոյս չէ:

Աղուոր գիրքի մը ընթերցումը զգայացունց լուրի պէս բան մըն է, որուն մասին կ'ուզես խօսիլ, պատմել, բամբասել. բայց բամբասանք չէ, որովհետեւ անմիջապէս հետաքրքրութիւն եւ եռանդ չ'ստեղծէր, բացի եթէ լաւ հէքեաթասաց ես եւ գիրքին մասին խօսքդ հէքեաթի մը հմայքը ունենայ:

Կարգ մը գիրքերու պարագային սակայն գրեթէ անկարելի է ատիկա. օրինակ ինչպէ՞ս պատմես Women in Love-ը, ինչպէ՞ս փոխանցես այն սքանչացումը, գոր կ'ապրիս իւրաքանչիւր ընթերցումի հետ – այո՛ այո՛, մէկէ աւելի ընթերցումներ – ինչպէ՞ս պատմես անոր սկիզբի հատուածէն ծնած հսկայ զարմանքը, կամ գիրքին անտեսանելի եւ հսկայ յորձանուտը, որուն մէջ կ'իյնաս՝ հեղինակին սքանչացումը սեռին եւ անոր հոգեհմայքին, կամ մահուան եւ անոր հիփնոսին առջեւ:

Կամ՝ Յակոբ Օշականի կոթողային «Մնացորդաց»ը. նախ կարդալու համար շատ մեծ ճիգ ի գործ կը դնես, ոչ թէ որովհետեւ ոճը դժուար է եւ ընտելանալ պէտք է անոր, ընթերցումին հաճոյքը ապրելու համար, այլ որովհետեւ այնքան ծանր է իրողութիւնը, որուն մասին կը գրէ...

Հեղինակը ինք, երբ Հալեպ գացեր էր Տեր Զօր երթալու եւ իր աչքերով դժոխքը տեսնելու համար – որովհետեւ վիպաշարին երրորդ եւ վերջին հատորը պետք էր «դժոխք» խորագիրը կրէր – հեղինակը ինք չէր դիմացած դէպքերուն եւ սրտի կաթուածով մահացեր էր, դեռ Տեր Զօրը չտեսած...

Կը կարդաս այդ հազար քանի էջերը երկրորդ ձեռքէ տառապելով եւ մտածելով՝ եթէ ընթերցումը այսքան կը տառապեցնէ, որքա՛ն տառապած ըլլալու են իրենք՝ այդ բոլորը ապրողները... Բայց տառապանքը բառ մը չէ գոր կարելի է օգտագործել Ջարդերուն առիթով, որոնք մարդկային բոլոր պատկերացումներէն եւ մարդուն ստեղծած բառերու իմաստներէն շա՛տ անդին եղեր են միշտ...

Ուրեմն ինչպէ՞ս խօսիս այդ մասին:

Եւ կը լռես:

Տիկին Մաննիկին մահը չէր նմաներ «Մահուան Առագաստը»ին մահուան. առաջինը շատ առարկայական էր, երկրորդը՝ շատ ռոմանթիք:

-Տիկին Մաննիկը մեռեր է, քովը գնա՛, աղօթ՛,- ըսաւ մայրս ու ես՝ հնազանդ, գեր-հնազանդ հինգ տարեկանս գացի տիկին Մաննիկին քով – որ փոխանակ իր անկողնին մէջ քնանալու, ինչպէս յաճախ տեսեր եմ զինք, թխմուեր-քնացեր էր սեղանին դրուած սնտուկին մէջ – եւ ծնկաչոք աղօթեցի:

Տիկին Մաննիկը Հալեպի Կիւլպէնկեան մայրաւնոցին գիշերային պահակը դարձեր էր ամուսինին մահէն ետք, պարզապէս որովհետեւ այլ տեղ չունէր երթալիք իր բազմաթիւ փողոցային կատուներուն հետ:

-Ամա՛ն, չի ալ վախնար կոր,- փափսացեր էին կիները զիս տեսնելով:

Չգիտցածէս ինչպէ՞ս վախնայի:

Յետոյ եկաւ Սուրէնին մահը, այնքան գեղեցկացած սերովն ու արցունքներովը զինք սիրող աղջկան: Խիստ ռոմանթիք պատում մը, որ շատ հեռու էր մահուան իրողութենէն, դէմքէն:

Եւ աւելի ուշ, այս երկուքին միջեւ երրորդը՝ սեռայինը, ժամանակաւորը, միւսին մէջ լուծուելու, եսէն պարպուելու, միաժամանակ այդ լուծուիլ-պարպուելուն դիմադրելու վիճակը, ծանօթ եւ անծանօթ երկու տարածքներու միջեւ ձգտուած լարին վրայէն, Ursula-ին եւ Rupert-ին հետ քալելու վախը:

Բայց կայ միւսը, իրականը, որուն դէմքը կը տեսնէ միայն... մեռնողը, թէեւ այդ տեսնելը կը դառնայ անօգուտ՝ ի՞նչ ընէ տեսածով մեռնելէն ետք:

Հարցը շուրջիններն են, որոնք կը տեսնեն մեռնողին տեսածին անդրադարձը, շուքը, ցոլացումը, ինչպէս ես տեսայ հօրս դէմքին, մահէն օր մը առաջ, երբ դէմ դէմի նստած կը գրուցէինք: Յանկարծ զգացեր էի, որ իր գրոյցը հետս չէր, այլ մէկու մը հետ, որ ինձմէ անդին էր, կամ գլխուս վերելը տեղ մը, թէեւ հայրս ակնապիշ ինձի կը նայէր:

Այս բոլորը տարօրէն կը գրաւեն զիս, բայց կայ նաեւ այլ տեսակէտ.

“All deaths are uninteresting, because they all create the same silence” .

Ինձի համար ընթերցումը երկխօսութիւն մըն է գիրքին եւ գրիչիս միջեւ՝ գիրքը կը խօսի միտքիս, միտքս՝ գրիչիս: Այսքան պարզ:

Եթե միայն մարդոց հոգին, կամ ներաշխարհը, կամ մտածումները կարդալը ըլլար այնքան դիւրին, որքան գիրքի մը ընթերցումը...

Միշտ ալ համոզուեր էի – բայց ուրկէ՞ այս համոզումը – թէ ընթերցումը կը մշակէ միտքը, եւ յետոյ, բնական մշակուելէ ետք, մարդ իմաստուն կը դառնայ: Հիմա կը տեսնեմ որ այդպէս չէ: Ուրեմն եթէ ընթերցումով իմաստութեան կարելի չէ հասնիլ, հապա ինչո՞վ կարելի է հոն հասնիլ:

Ապրելով, փորձառութեամբ, այսինքն՝ վատ փորձառութիւններէն իբր թէ լաւ բան սորվելով, իմաստնանալով: Բայց վատ փորձառութիւնը մարդս կը դարձնէ դառնացած, կասկածամիտ, խորամանկ, յաճախ նաեւ՝ վրէժխնդիր:

Ա՞յս է իմաստութիւնը կեանքին:

Կը մսայ հարցումը՝ ինչո՞ւ մէկը կրնայ մէկու մը ներաշխարհը բաց գիրքի պէս կարդալ, ուրիշ մը՝ ոչ:

Կը սիրեմ այն գիրքերը, որոնք զիս գրելու կը մղեն:

“Maybe we write in order to try to feel things we know we should feel in life but don’t” .

Վերջերս սակայն կարդացած գիրքերս զիս մէկ կողմէն գրելու կը մղեն, միւս կողմէն բառերս կը գողնան, կը յափշտակեն, կամ պարզապէս կ’ուզեն հետս խաղալ եւ բառերս կը պահեն:

Ընթերցումի գլխաւոր հաճոյքներէն մէկն ալ գիրքերուն հաւաքումն է, դասդասումը, գրադարակներու վրայ շարելն ու յետոյ, ամէն առաւօտ այդ հարուստ գրադարանին դէմ կենալն ու հիանալը անով:

Եւ ճիշդ այդ հիացումին մէջտեղը - երբ նետքաֆէին ուսց-ը ձեռքդ, ինքզինքէդ այնքան գոհ ես, որ վստահ ես թէ այսօ՛ր, ճիշդ այս պահէն ետք պիտի սկսիս ընել այն, գոր երկար ատեն ծրագրեր էիր, բայց որ անընդհատ կը յետաձգէիր – այս ամբողջ ինքնագոհութեան մէջ յանկարծ զիլ ու յստակ կը հնչէ.

-Յետո՞յ:

Ո՞վ էր ըսողը:

Ներսերուդ ուստիկան/քննադատը, որուն ձայնը հազիւ սորվեր էիր անտեսել:

Գիտես որ հարցումը գրադարանին եւ անոր քանի մը հազար գիրքերուն համար չէ միայն, այլ նաեւ ու մանաւանդ՝ ընթերցումին:

Ամբողջ կեանք մը ընթերցումով անցընելէ ետք, յետոյ ի՞նչ!

Ինչի՞ պիտի ծառայէ, ինչի՞ կրնայ ծառայել այսքան ընթերցումը: Բոլոր պատասխանները սպառելէ ետք կ'երեւի կը մնայ միայն «հաճոյքը», որ իր կարգին հաւանաբար օր մը սպառի:

Պատահե՞ր է, որ գիրք մը գներ էք միայն կողքը սիրած ըլլալու համար, որովհետեւ կողքին ձեւաւորումը, գոյները, նոյնիսկ տառատեսակը հմայեր են ձեզ: Գներ էք, տուն բերեր էք, դրեր էք անկողինին քովի սեղանիկին վրայ, յետոյ առեր էք ձեր ձեռքերուն մէջ, մատներով շօշափեր էք կողքը, վայելեր էք գոյները ինչպէս գեղարուեստական նկար մը, բայց... վախցեր էք բանալու, վախցեր էք ընթերցումի սկսելու, վախցեր էք, որ բովանդակութիւնը չգոհացնէ այնքան, որքան կողքը:

Ճիշդ առաջին նայուածքէն ծնած սիրոյ պէս, որուն համար կ'ըսեն թէ սէր չէ, այլ սիրահարութիւն, որ, իբր թէ վտանգին տակ է սպառելու:

Եթէ ճիշդ ըլլար ասիկա, ուրե՛մս արդիական abstract արուեստը շատոնց պէտք էր կորսնցուցած ըլլար իր հմայքն ու արժէքը, որովհետեւ ի՞նչն է որ արժէք կու տայ անոր, եթէ ոչ մէկու մը – այս պարագային՝ արուեստի քննադատին – գործը պարզապէս սիրած ըլլալը:

Ուրե՛մս ինչո՞ւ վախնալ, որ փոխադարձ գրաւչութեան վրայ հիմնուած սէրը կրնայ սպառելու վտանգին ենթակայ ըլլալ:

Haruki Murakami-ի «Տարօրինակ գրադարանը» օրինակ (The Strange Library), գոր գներ էի պարզապէս որովհետեւ գրադարանի մասին պիտի ըլլար – խորագիրէն դատելով – բայց աւելի գներ էի, որովհետեւ ՇՄՏ սիրեր էի կողքը:

Եթէ չըլլար կողքը, շատոնց ուրիշի մը տուած կ'ըլլայի գիրքը, որովհետեւ կարդալէ ետք չէի սիրած: Բայց պահեր եմ եւ ատենը անգամ մը ձեռք կ'առնեմ, վայելելու համար զայն որպէս արուեստի իր մը:

Հիմա ասիկա ինչպէ՞ս կ'առնչուի սիրոյ:

Եւ կան գիրքեր, որոնց հանդիպումը կը նմանի երկար ճամբորդութեան մը ընթացքին եղած հանդիպումի մը:

Մինչեւ օդանաւ բարձրանալը կը դիտես շուրջիններդ, նայուածքդ կը կեդրոնանայ մէկ անձի վրայ, ընդհանրապէս հակառակ սեռէն, կը նայիս եւ քեզմէ անկախ կը մտածես՝ «Երանի՛ քովս նստի օդանաւին մէջ»:

Եթէ բախտաւոր մարդ ես, իրաւ ալ այդ նոյն անձը կողքիդ կը նստի: Ձեր գրոյցը կ'ըլլայ անբռնագրօս, հաճելի

Եւ այնքան առոյգ, որ չես զգար թէ ինչպէ՛ս տեղ հասար: Յետոյ ամէն մէկը կ'երթայ իր ճամբան եւ նոր միայն կ'անդրադառնաս, որ ոչինչ գիտես իր անձին մասին, անունէն զատ: Երբերմն անունն իսկ հարցուցած չես ըլլար: Եւ կ'ափսոսաս, զուր ափսոսանքով մը:

Ճիշդ այս գրքոյկին պէս:

Փոքր չափը՝ հազիւ ափիս մեծութեամբ, մտերմութիւն կը խոստանար. վստահ էի որ խունացած էջերուն մէջ հաճելի ընթերցում պիտի գտնէի:

Սակայն ո՛չ կողք, ո՛չ խորագիր: Փոքր պատմուածքներու հաւաքածոյ մը, զոր մէկ շունչով կը կարդամ: Վերջին պատմուածքին աւարտն ալ չկայ:

Եւ կը մսայ ափսոսանքը, որպէս յամեցող քաղցրութիւն, կարելի սիրոյ մը պէս, որ հիմա պարզապէս յիշատակ մըն է:

Երբ կ'աւարտես ընթերցումը եւ կը գոցես գիրքը, աչքերդ կը փակուին - կարծես սիրոյ խոնջէնքէ մը ետք - երջանկութեան մը վրայ, զոր կը ճանչնան միայն անոնք, որոնք գիտեն կարդալ սիրելու պէս...

ԿԱՐԴԱԼ ԵՒ ՍԻՐԵԼ

Ի՞նչ կը նշանակէ սիրել մէկը, որ կը կարծէ թէ սիրուելու արժանիքներ չունի: Սիրել, տեսած ըլլալով նշոյլը արժանիքներուն, փնտռելով զանոնք եւ սքանչելի խնձիղի մը մասնուելով, գտնելէ ետք:

Ճիշդ գիրքի մը պէս, որ կը կարծէիր թէ լաւ չէ, աղուոր չէ, կարդացուելու արժանի չէ: Բայց բան մը գրաւեր էր քեզ, ի՞նչը, կողքին ձեւատրո՞ւմը թէ գիրքին չափը: Արժանի կը գտնես կարդալու: Կը կարդա՞ս: Եւ կը հաւնիս:

«Մայրը» կամ «Մանտրասեղը» կամ «Անունը լեզուիս տակ»ը կամ...

Իւրաքանչիւրին համար՝ իր գիրքը:

Մայրս ալ ունէր իր գիրքերը, որ վերջերս սկսեր էր կրկին կարդալ: Յետոյ օր մըն ալ ուշադրութիւն ըրի, որ կէս ժամէ աւելի էր, որ էջը չէր դարձուցած: Մօտեցայ:

Գիրքը ծուռ բռներ էր եւ «կը կարդար»:

Կ'երեւի այդ օրերուն էր որ սկսեր էր *ալզէյմըրը*, բայց ես չէի անդրադարձած:

Հիմա երբե՞նս ես ալ գիրքը կը բռնեմ, բայց հազիւ երկու հատուած կարդացած, միտքս կը շեղի եւ կը սկսի իր գիրքը գրել, այն, որուն մասին երկար ատեն է կը մտմտայ, բայց որ դեռ չէ սկսեր:

Միշտ ալ կա՛մ նոր խորագիր մը կ'ըլլայ ընթերցումս խանգարողը, կա՛մ առաջին տողը: Ե՞ս ալ պիտի բռնեմ ալզէյմըրի ճամբան:

-Եկած ատենս մտածեցի, որ պէ՛տք է հեռանամ քեզմէ:

Գիրք մը ե՞ւս, որմէ զգուած, կամ յուսախաբ եղած,
կամ տխրած մէկ կողմ պիտի դնես, կամ թխմես
գրադարանիդ մէկ հեռու անկիւնը, աչքէդ հեռու:

Կը պատահի՞ նաեւ, որ գիրքը ինքզինք յամառօրէն
մերժէ քեզի տալ, մերժէ բանալ իր գաղտնիքները, կը
պատահի՞: Կամ այնպէս սիրալիր ու հեզ պառկի
ափերուդ եւ դուն զգուես ու սիրես զինք:

Երկուքն ալ նոյնքան ցանկալի են, սիրելի,
անմոռանալի:

Ի՛նչ հմայիչ են գիրքերը եւ ի՛նչ խորհրդաւոր:

Ճիշդ կեանքին պէս: Եւ սիրոյ: Եւ ասոնցմէ ծնած
տառապանքին:

Տառապանքը ի՞նչ հմայք կրնայ ունենալ, օձի
հմայքէն անդին:

Իսկ ասիկա վտանգաւոր է, շա՛տ վտանգաւոր:

ՄԻՇՏ ԳԻՐՔԵՐՈՒ ՄԱՍԻՆ

Գիրքերու վերջին ցուցահանդեսին անսպասելի յաջողութիւնը, միտքերս կրկին սեւեռեց գիրքերու հետ առնչուող հարցերու վրայ, թէ ինչո՞ւ անընդհատ կը գանգատինք, որ նոր սերունդը (ինծի կը թուի՝ նաեւ հինը) գիրք չի կարդար եւ թէ ի՞նչ են այդ ախտին պատճառները: Հեռատեսիլ-տիշ-վիտէօ՝ անշո՛ւշտ. եւ ոչ միայն հայերուն համար: Բայց ինչպէ՞ս եղաւ, որ յանկարծ գիրքերու ցուցահանդէս մը յաջողութիւն գտաւ եւ երկարաձգուեցաւ երկրորդ շաբթուան մը համար: Այդ յաջողութիւնը կը չափուի ո՛չ միայն այցելուներու թիւով, բայց նաեւ ու մանաւանդ՝ ծախուած գիրքերուն քանակով: Բարեկամ մը, որուն հետ այս մասին կը խօսէի, կ'ըսէր թէ եղած գիրքերը մեծ նորութիւն մը չէին ու յետոյ, ծախուած գիրքերը կը բացայայտէին վիճակը.

-Պատկերացո՛ւր,- կ'ըսէր,- որ տասնըհինգ տարեկան պատանի մը Ազդակ Բացառիկ գներ էր. ի՞նչ կրնայ հասկնալ այդ տղան բացառիկին բովանդակութենէն:

Անմիջապէս կը հետեւցնեմ, որ պատանին բացառիկին գունաւոր կողքէն ԵԻ անոր մատչելի գինէն հրապուրուած ըրեր է իր ընտրութիւնը:

Յուցահանդեսին մէջ կային իրապէ՛ս գեղեցիկ եւ հմայիչ մանկական գիրքեր, որոնք մեծ ծախ մը չարձանագրեցին, դժբախտաբար, պարզապէս որովհետեւ անոնց գինը սուղ էր, անմատչելի ըլլալու չափ: Կարելի է առարկել, որ շքեղ տպագրութիւն մը իր գինը ունի, եւ թէ գիրք գնել ուզողը գինին չի նայիր: Միա՛լ: Գիրքը, որքան ալ շքեղ, պարտի ըլլալ այնքան մատչելի, որ մարդիկ թէկուզ գինէն հրապուրուած գնեն զայն:

Կը յիշեմ, որ քաղաքիս հայերէն գիրքերու գրախանութներէն մէկուն մէջ, հին ու փոշոտ գիրքեր նշմարեցի եւ որովհետեւ վաճառորդուհին գիտէր, որ կը հետաքրքրուիմ հայերէն գիրքերով, «Նայեցէ՛ք,- ըսաւ,- մատչելի գիներ են»:

Ընտրեցի հինգ թէ վեց գիրքեր, զորս անմիջականօրէն պէտք չունէի, բայց գէշ պիտի չըլլար, եթէ զանոնք գրադարանիս մէջ ունենայի: Արդէն իւրաքանչիւր գիրքին կոնակին եղած գինը երբ գումարեցի մտքովս, համաձայն եղայ գնելու զանոնք, թէեւ, ինչպէս ըսի, ոչ միայն փոշոտ էին, այլ եւ երկարատեն խոնաւութեան, նոյնիսկ անձրեւի ենթարկուած ըլլալու տպաւորութիւն կը ձգէին:

Բայց գումարը, զոր պէտք էր վճարէի, իմ հաշուածիս կրկին անգամս էր.

-Ինչպէ՞ս,- ըսի, ցոյց տալով գիրքերուն վրայ արձանագրուած գիները:

-Ատոնք հին գիներն են,- ըսաւ օրիորդը:

-Բայց գիրքերը իրենք եւս հին են,- ըսի, թէեւ լաւ գիտէի, որ այդ օրիորդը հոն պաշտօնէայ էր միայն, եւ ոչինչ կրնար ընել, կացութիւնը փոխելու:

Գիրքերը գնեցի անշուշտ, բայց միտքիս մէջ գիրքերու հարցը պզտիկ յստակացում մը գտաւ կարծես:

Գիրքերու վիճակին մասին գանգատներ կարելի է լսել մեծ մատենադարաններու, կամ փոքր, հանրային գրադարաններու պատասխանատուներէն: Օրինակ, Անթիլիասի Կաթողիկոսարանին մատենադարանը, որ մամուլի եւ գիրքերու մեծ հաւաքածոյ մը ունի, եւ որ սքանչելի տեղ մըն է գրական անխոռվ աշխատանք տանելու, սպասուածին չափ այցելու-աշխատողներ կամ պրպտողներ չունենար: Ինչո՞ւ սակայն, երբ ոչ

արհամարհելի թիւ մը կայ Պէյրութի մէջ համալսարանական աշակերտութեան: Նոյնանման գանգատ, նոյն տարողութեամբ չէ, որ լսեցի Հայկազեան Համալսարանի հայկական մատենադարանին վարիչ-պատասխանատունէն:

Նման երեւոյթներ մտածել կու տան: Գանգատողները միշտ ալ գիր ու գիրքի հետ առնչութիւն ունեցողներն են: Փորձէ՞ր ենք արդեօք լսել նաեւ, մէկ անգամուան համար գոնէ, ընթերցողներուն կարծիքը, որ նոյնպէս գանգատ կրնայ ըլլալ: Պերճախօս օրինակ մըն էր «Ազդակ» օրաթերթին կազմած յաւելուածը, գիրքերուն նուիրուած, ուր տեղ գտած հարցախոյզը, երիտասարդներուն հետ, յստակ կը դարձնէր երիտասարդ ընթերցողներուն ակնկալութիւնները, որոնք մեծ մասով չգոհացուած կը ժառանգէին, հայերէն գիրքերուն պարագային: Վեպերը, գորս կը հրամցնենք, ժամանակավրէպ են, գիտական գիրքեր գրեթէ բնաւ չկան հայերէն լեզուով, իսկ մանկապատանեկան գիրքերը շատ սուղ են յաճախ:

Ասոնց կողքին կրնանք նշել նաեւ ընթերցողին հետ վերաբերումի հարցը: Այստեղ ալ անձնական յուշ մը կը միջամտէ: Մեծ գրադարանի մը մէջ աշխատանքիս ընթացքին, պէտք ունեցայ որոշ գիրքերէ պատճենահանուիմեր ընել: Սպասելի էր, որ այնտեղ գտնուող պատասխանատուն ինք տնօրինէր պատճենելու հարցը: Որքան մեծ եղաւ զարմանքս, երբ ձեռքս տուաւ հսկայածաւալ երեք հատորները, որոնցմէ կ'ուզէի պատճենել, եւ դրկեց չորս հարկ վար, բաւական հեռու գտնուող սրահ մը, ուր տեղադրուած էր պատճենահանումի մեքենան: Կա՛մ քանի մը անգամ պիտի երթայի-գայի, կամ ալ այդ հսկայ ծանրութիւնը կրէի: Նախընտրեցի երկրորդը: Բայց ա՛լ չվերադարձայ այդ գրադարանը:

Այլընտրանք ունեի՝ Կա՛ր ուրիշ գրադարան մը, ուր նման ծառայութիւնները յանձն կ'առնեն, ժպիտով, փոխանակ ըսելու.

-Եթէ այդ գիրքերը վարէն չբերես, անգա՛մս ալ քեզի գիրք չենք տար...- երբ խնդրեր էի՝ «միւսները վաղը կը հանեմ, շատ ծանր են, շատ յոգնեցայ...»:

Երբեք հաճելի չէր յանցաւոր մանչու պէս զգալը, երբ ոչ միայն յանցաւոր չէի, այլ նաեւ ինծի չպատկանող պարտականութիւն մըն էր ըրածս:

Միշտ ալ նախանձով եւ հիացումով դիտեր եմ արեւմտեան երկիրներուն, մանաւանդ ԱՄՆի մէջ ընթացող գիրքերու հոլովոյթը: Միթէ՞ այդ երկիրներուն մէջ հեռատեսիլ չկայ, *տիշ* կամ *վիտեօ* չկայ, զուարճութեան բազմաթիւ ձեւեր եւ տեսակներ չկան, որ գիրքերու գործը ոչ միայն յաջող, այլ եւ իրապէ՛ս շահաբեր ասպարէզ մը դարձած է:

Մինչեւ արեւմուտք կամ ԱՄՆ երթալու պէտք չկայ սակայն, տեսնելու համար թէ ինչպէ՛ս կարելի է գրաւել հաւանական եւ ոչ հաւանական ընթերցողներ: Կը բաւէ այցելել Հալէպի ֆրանսական մշակոյթի գրասենեակը, տեսնել այնտեղ ցուցադրուած մամուլն ու գիրքերը, լսել անոնցմէ օգտուելու պայմանները, նոյնիսկ իմանալ, որ պատճենահանումի ո՛չ միայն դիւրութիւններ կան, այլ նաեւ անոնցմէ կարելի է ձրիօրէն օգտուիլ. . . : Կամ աչք մը նետել սուրիական մամուլին բազմազան թերթերուն, որոնք միջակ ընթերցողին (որ ընթերցողներուն մեծագոյն տոկոսը կը կազմէ) հետաքրքրութիւնները կրնան աւելիով գոհացնել, զանազան մարզերու մէջ, մարզականէն մինչեւ սինեմաշխարհ, անցնելով թատերականէն եւ գրականէն, տեսնել այդ մամուլին դիւրամատչելի սակերը... թերեւս այն ատեն կարելի ըլլայ հասկնալ, որ

գիրքերու տարածումը միայն բարի կամեցողութեամբ եւ գեղեցիկ ցանկութիւններով չէ որ կարելի կ'ըլլայ իրագործել:

Անշուշտ հարցը այսքան ալ պարզ չէ, որովհետեւ շատ մը կողմնակի հարցեր իրենք զիրենք կը պարտադրեն նման պարագաներու: Խորքին մէջ, մեծ հաստատութիւններու, նոյնիսկ՝ պետութեան, եւ ոչ՝ փոքր միութիւններու գործ է, կարօտ՝ ուշադիր ծրագրումի եւ հետեւողական աշխատանքի:

Միտք բանի՞ն. այնքան, որքան ընթերցողներէն հետաքրքրութիւն եւ գուրգուրանք կը սպասուի գիրքերուն հանդէպ, նոյնքան եւ թերեւս ալ աւելին՝ կը սպասուի գիրքի աշխատաւորներէն, ընթերցողին հանդէպ, այսօր, այս ժամանակներուն մէջ:

ՄԻՐՈՅ ՊԷՍ

Գիրքեր կան, որոնք սիրոյ պէս են, չեն սպառփր ընթերցումով, երկրորդ եւ երրորդ ընթերցումով, եւ անկողնիդ քովի փոքրիկ սեղանէն թէ գրասեղանիդ վրայէն կը կանչեն քեզ ամէն անգամ, որ աչքդ անոնց վրայ իյնայ:

Առաջին ընթերցումը, որ կոյր ժամադրութիւն չէ գիրքին հետ, բարեկամի մը թելադրանքով սկսեր ես, կամ գիրքը ինք նուէր ստացեր ես - կը նշանակէ ուրիշի մը մէկ սիրային նամակը տրուեր է քեզի որ կարդաս, մտերմութեան գողտրիկ արարքով մը – այդ առաջին ընթերցումը ճիշդ առաջին սիրոյ պէս բան մըն է՝ հետաքրքրական, անչափելիօրէն հրապուրիչ եւ գաղտնիքներ բանալու արկածախնդրութեամբ ցանցուած: Կը կարդաս մէկ շունչով, հազիւ ժամանակ գտնելով պատահ մը բան ուտելու, եթէ անօթութիւն զգաս – որովհետեւ նման ընթերցումները նաեւ յագեցնող են, զօրութիւնը ունին անօթութիւնդ մոռցնելու: Կը գոցես գիրքը, խորունկ շունչ մը կը քաշես, նոր կողք մը բանալու համար, բայց... Կը տեսնես որ այդ արկածախնդրութեան վերջակէտը չէ դրուած տակաւին:

Կը մտածես՝ կատարեալ է այս սերը, կ'ուզես յարաբերութիւնդ շարունակել. կատարեալ է քեզի՝ համար իր ամէն ինչով՝ կողքէն մինչեւ նկարագարդումները, գլուխներու բաժանումներն ու խորագիրները: Կը վերսկսիս ընթերցումը, այս անգամ արդէն աւելի հանդարտ, աւելի խորունկները իջնելու հաստատամտութեամբ:

Երկար կը տես ընթերցումը, որ արդէն յարաբերութիւն չէ միայն, այլ նուիրուածութիւն եւ յանձնառու-

թիւն. եթէ առաջինը միայն գիրքին հանդէպ է, երկրորդը բոլոր գիրքերուն եւ գրականութեան հանդէպ կ'ըլլայ:

Ասիկա կը կրկնուի գրեթէ ամէն օր, ինչպէս հաճոյքը գաւաթ մը սուրճին ամէն առաւօտ, նուրի հատիկ մը, հատիկներ ուտել-վայելելուն, նոյն բուրմունքը սրսկելուն:

Պատահական չէ բուրմունքին ներկայութիւնը այստեղ. նոր գիրքի մը, գրախանութի մը կամ մատենադարանի մը բոյրերը թէեւ տարօրէն տարբեր, սակայն նոյնքան կը գրաւեն ընթերցողը. եւ ի՞նչ հաճոյք կրնայ հաւասարիլ քիթը նոր գիրքի մը էջերուն մէջ խոթած խորունկ շնչելու հաճոյքին... բան մը, որմէ զրկուած են անշուշտ նորօրեայ ընթերցողները նորօրեայ թուանշային գիրքերուն:

-Միրած գիրքդ կրնաս գրկել ու պառկիլ:

-Եթէ թուանշային է, ուրե՛մս ամբողջ գրադարան մը կրնաս գրկել:

Բայց ո՞վ պիտի ուզէր խճողում ապրիլ իր ամենէն մտերիմ վայրին՝ անկողնին մէջ, ուր միակի մը ներկայութիւնը ի գօրու է աշխարհը ապրեցնելու մէջդ, շուրջդ...

Հագուադէպ պարագաներու գիրքէն աւելի գիրքի մը հերոսը կամ հերոսուհին կը դառնան մտերիմդ, քեզի հետ քալողը, քեզ մտիկ ընողը, երբ դուն քեզ կը գտնես անոր մէջ, կամ՝ կը գտնես ձգտումներուդ խտացումը, մանաւանդ կերպարը, զոր կ'ուզես ըլլալ, ինքզինքդ աւելի եւ աւելի կատարելագործելով, դժուարութիւններդ շրջանցելէ եւ հարցերդ լուծելէ ետք:

ՓՈԹՈՐԻԿ

Որքան որ ցնցուեր էի Օրհան Փամուքի գիրքը ձեռք առնելուս, նոյնքան եւ շատ աւելի խորունկ էր ցնցումս, երբ ձեռք առի 1911 թուականին լոյս տեսած «Մղձաւանջ» վէպը:

Գեղեցիկ, կաշեկազմ բայց մաշած գիրք մըն էր, բաւական հաստ, կարծես աւելի քան 500 էջ: Յետոյ տեսայ, որ այդ օրերու սովորութեան համաձայն – կ'երեւի կազմելու գինը խնայելու մտահոգութեամբ – ուրիշ երկու հատորներ եւս կազմուած են մէկ կողքի տակ՝ Յ. Գ. Մըրըրեանի «Տասնեւիններորդ դար եւ Յովհաննէս Պրուսացի Տերոյենց» (1908) եւ «Կիկօի Տարեցոյցը», որուն տիտղոսաթերթը կը պակսի. առաջինը 376 էջանի վէպ մը, երկրորդը՝ ուսումնասիրութիւն մը 253 էջերով եւ վերջինը՝ երգիծական տարեցոյց մը (238 էջ), որ քիչ մը խոտոր կը համեմատի առաջին երկուքին հետ:

Հեղինակին անունէն աւելի փոքրիկ յառաջաբանն էր, որ մղեց զիս ընթերցումի.

«Առաջաբան «Մղձաւանջ»ի հայերէն հրատարակութեան»

Առանց մտածելու, կամ նայելու թէ բնագիրը ի՞նչ լեզուով գրուած է, անմիջապէս սկսայ յառաջաբանի ընթերցումին.

«Համարտեան ժամանակաշրջանը հայկական պատմութեան ամենէն վշտագին շրջաններէն մէկն է վստահաբար, որովհետեւ հայերը այդ շրջանին ունեցած են բազմաթիւ մարտիրոսներ, եւ մենք՝ թուրքերս, կրկնապէս վշտահարուած ենք, բռնաւորին հրահանգով գործուած բոլոր ոճիրներուն համար»:

Ո՞վ է այս տողերուն հեղինակը, որ այսպես ինքնավստահ կերպով կը խօսի բոլոր թուրքերուն անունով՝ «մենք՝ թուրքերս կրկնապես վշտահարուած ենք...»:

Յետոյ՝ «Նախ՝ մենք հայերը չենք կրնար ուրիշ բան նկատել, բայց եթէ ոչ եղբայրներ. իրապէ՛ս, չափազանց սերտ ինսամութիւն մը՝ լեզուի ինսամութիւնը մեզ կը կապէ անոնց»:

Այս պարոնը գաղափար չէ՞ ունեցած հայերէն լեզուին մասին:

«Մարաջախտ Սօլթքէ, այն ամենէն հանճարեղ ճամբորդը, որ բովանդակ մեր երկիրը պտըտած ըլլայ Մահմուտ Բ.ի օրով, չէ՞ ըսած, թէ երկու տեսակ թուրքեր կան՝ իսլամ թուրքերը եւ քրիստոնէայ թուրքերը, այսինքն՝ հայերը»:

«Երկրորդ՝ Համիտի օրով հայերը ջարդուած են մեղսակցութիւնովը մարդոց, որոնք անարժանաբար կը կրէին թուրք անունը»:

«Ուրեմն համիտեան շրջանի կեանքէն այս վէպիս հայերէն թարգմանութիւնը կը ձօնեմ մեր հայ եղբայրներուն»:

Հեղինակ՝ Ճէլալ Նուրի: Հայերէնի թարգմանիչ՝ Ենովք Արմէն:

1911-ին գրուած են այս տողերը, անշուշտ 1894-1896-ի ջարդերուն ակնարկելով: Ի՞նչ պիտի գրէր արդեօք հեղինակը, եթէ 1915-ին կամ 1916-ին գրած ըլլար իր վէպը. ի՞նչ պիտի ըսէր, զո՞վ որպէս պատասխանատու պիտի ներկայացնէր. «խելագար, մենագար բռնատէր» Ապտուլ Համիտն ալ չկար Ջարդի օրերուն:

Ո՞վ է սակայն «Մղձաւանջ»ին հեղինակը՝ Ճէլալ Նուրի:

Կրկին երկու հակոտնեայ ապրումներ կը փոթորկեն ներաշխարհս եւ կ'արգիլեն, որ հանդարտ միտքով կարդամ եւ հասկնամ կարդացածս:

Եւ կը փնովեմ ինքզինքս եւ ինծի հետ մեզ բոլորս, որ չճանչցանք մեր թշնամին, ճիգ չթափեցինք հասկնալու անոր ձեւերն ու խաղցած քաղաքականութիւնը, եւ գոհացանք դիւրին ճամբան ընտրելով՝ զինք ատելով: Բայց ատելութիւնը կը փակէ բոլոր ճամբաները տրամաբանութեան եւ հասկացողութեան: Փակուեցանք մեր ատելութեան մէջ, շարունակեցինք չհասկնալ թուրք կոչուած երեւոյթը եւ այսօր, ահա՛, կ'իյնանք մեր իսկ ստեղծած ծուղակին մէջ. մենք չէ, իրենք, հայաստանցի մեր եղբայրները – մենք առաջին ձեռքէ, փորձառութեամբ գիտենք անոր ի՛նչ ըլլալը, որ մեզի՝ սփիւռքահայերուս արիւնով փոխանցուած է - իրենք դարձեալ հաւատք կ'ընծայեն խոստումներու, որոնք բառ են միայն, մինչ պատմութիւնը փորձ է, փորձառութիւն է, մեր ճամբան լուսաւորող փարոս է: Կը տեսնէ՞ք, նոյնիսկ այս «մենք-իրենք»ի կեցուածքը մեր ստեղծած ծուղակն է, առանց որուն, եւ հայու մեր բնածին ուշիմութեամբ, կրնայինք մեր երկիրը, հակառակ իր փոքր տարածքին եւ բնակչութեան փոքր թիւին, կրնայինք կարելոր դեր ունեցող երկիր մը դարձնել, պարտադրել մենք զմեզ եւ ապահովել մեր... խաղաղութիւնը:

Վերադառնամ ճէլալ Նուրիին, որովհետեւ պէ՛տք է իմանանք, որ նման բաներ գրող թուրքեր ալ եղեր են:

Իր մասին շատ հակիրճ են տեղեկութիւնները համացանցին մէջ. ծնած է Կալիփոլի եւ մահացած Իսթանպուլ (1881-1938). Թիւերու մոգ մը օձապտոյտ այս երեք 8-երուն գոյութիւնը իր կեանքն ու մահը սահմանող թիւերուն մէջ ցուցանիշ մը պիտի համարէր իր ճապուկ

խառնուածքին, որ մինչեւ Աթաթուրքին խորհրդատուի պաշտօնին կրցած է հասնիլ:

Մօրենական մեծ հայրը՝ ալպանացի մը, եղած է Ատանայի կառավարիչը... Ջարմանալի երեւոյթ՝ մեծ հայրը՝ Ատանայի կառավարիչ, ջարդերը՝ Ատանայի մէջ, ինք՝ հեղինակ «Մղձաւանջ»ի յառաջաբանին. անհեթեթ չի՞ հնչեր...

1910-1926 տարիներուն 23 գիրքեր հեղինակելէ ետք, կը դադրի գրելէ, մինչեւ իր մահը:

Եթէ սեպենք որ անկեղծ են իր «Առաջաբան»ին խօսքերը (բայց ի՞նչ անկեղծութիւն քաղաքականութեան մէջ), ստիպուած ենք նաեւ մտածել՝ սակայն ինչո՞ւ լուռ ժամաց 1915-ի տեղահանութեան եւ ջարդերուն ի տես. նուա՞՞ր բիրտ էին անոնք, քան՝ Ատանայի ջարդը:

Իսկ եթէ նկատի առնենք իր գրական լուծիւնը, թերեւս մտածենք, որ մարդը, որպէս պարկեշտ մտաւորական, ա՛լ չէր կրնար կեղծել իր համոզումները, որովհետեւ ա՛յդ կը պահանջուէր իրմէ: Նախընտրեց լռել:

Բոլոր պարագաներուն ալ՝ ճէլալ Նուրի թուրք մըն է, այն հազուագիւտ թուրքերէն, որոնք ջարդերուն ընթացքին իրենց կարողութեան չափով օգնեցին հայերուն, իրենց տուններուն մէջ պահեցին զանոնք եւ այլն: Նուրի նաեւ մտաւորական մըն էր: Ինչպէ՞ս լռեց «իր եղբայրներէն» մտաւորական հայերուն ահաւոր մահերուն ի տես: Բայց Թուրքիան երկիր մըն է, ուր համոզումները պահելու համար պէտք է պատրաստ ըլլալ մահուան: Նուրի պատրաստ չէր կ'երեւի:

Վէպին բնագիրը այլ յառաջաբան ունի անշուշտ՝ խօսք մը ուղղուած «Էքքրեմ Պէյին՝ Ծերակուտական, նախկին նախարար»ին, որմէ կը հասկնանք թէ այս պէլը իր թելադրութիւնները ըրած է հեղինակին, իսկ հեղինակը

իր վեպը ձօնած է «մեր դպրութեան հանրապետութեան նախագահին»:

«Մղձաւանջ”ով ես ուզած եմ մեր զարգացած հասարակութեան ներկայացնել ճշմարիտ նկարագիրը, ճշմարիտ դիմագծութիւնը մեծ եւ չարաշուք, հանճարեղ եւ յիմար մարդու մը, որ 19-րդ դարուն ընթացքին եւ 20-րդ դարուն սկիզբը, հին եւ միջին դարերու դասական միապետներուն ձեւովը կրցաւ կառավարել միանգամայն եւրոպական եւ ասիական կայսրութիւն մը»:

Այս խօսքերով քաղաքական գործիչ Նուրին Ատանայի ջարդերուն ամբողջ պատասխանատուութիւնը կը վերցնէ իր ցեղին վրայէն եւ կը դնէ մէկ մարդու ուսերուն... այդպիսով լուծելով հարցը ապագային գալիք դատապարտումներուն, որոնք այնքան ուշ եկան եւ այնքան ամուլ ձեւով եկան, որ այսօր եւս կը շարունակուին, անցնելով Կիպրոսի գաւթումէն:

Ո՞վ առաջարկեր է այս վեպը թարգմանել, որովհետեւ թարգմանութեան յառաջաբանն ու բնագրին յառաջաբանը այնքան տարբեր բաներ կ'ըսեն, եթէ ուշադիր կարդանք տողատակերը: Եւ կրկին մենք զմեզ կը գտնենք թրքական «փոլիթիքա»ին առջեւ:

Կարելի չէ՞ արդեօք ուսումնասիրել թրքական «փոլիթիքա»ն (թէեւ շատ ուշ ենք) եւ ըստ այդ վերաբերիլ: Մտածելու բան է, մանաւանդ այս օրերուն:

ՈՒՂԵՂԻՍ ԳՐԱԴԱՐԱՆԸ

Ամեն անգամ որ աշխատանքին վերադարձիս կամ ուշ գիշերին երբ, յոգնած-դադրած գլուխս կը դնեմ բարձին, չորս կողմեն, խօսքը մեկ ըրած վրաս կը խուժեն գաղափարներ, առաջին տողեր, խորագիրներ, եւ տերվիշներու պարը բռնած գլխուս բեւին վրայ, կը դառնան ու կը դառնան. ո՛չ կրնամ ելլել գրել, քանի շատ յոգնած եմ եւ արդէն լոյսը աչքերս կը ցուցնէ այդ ժամերուն, ո՛չ ալ կրնամ մոռնալ զիրենք ու քունի տրուիլ...

Ուղեղիս գրադարանը քանի մը բաժանումներ ունի՝ գրուելիք պատմուածքներու բաժինը, սկսուած եւ չաւարտած պատմուածքներու մասը, գեղեցիկ խորագրեր, առաջին եւ զօրաւոր տողեր, որոնք ընէրցողին քիթէն բռնած պիտի տանին զինք մինչեւ պատմուածքիս աւարտը – անգամ մը որ գրեմ զայն – վէպերու ուրուագիծեր եւ պարապ ու գեղեցիկ տետրեր: Տակաւին՝ բազմահարիւր գիրքերու մէջ բազմահազար ընդգծուած տողեր, որոնցմէ շատերը նաեւ ուղղահայեաց զոյգ գիծեր ունին լուսանցքին վրայ. ասիկա կը նշանակէ թէ անոնք շատ աղուոր տողեր են, գաղափարներ, միտքեր, մինչ միւսները միայն աղուոր են. բայց թէ ի՞նչ պիտի ընեմ զանոնք եւ եթէ որոշեմ ընելիքս, ե՞րբ պիտի ընեմ այդ բոլորը, չեմ գիտեր. չեմ ալ մտահոգուած, որովհետեւ վերջերս «վաղը դեռ չկայ, երէկը անցեալ է, այսօրն է որ պէտք է ապրիլ»ը արդէն սկզբունք դարձեր է: Է՛հ, տարիքը ինչեր կ'ընէ մարդուս, որքա՛ն իմաստութիւն կը ջամբէ եղեր...

Զարմանալին այն է, որ ասոնք բոլորը չեմ մոռցած, չեմ մոռնար. արդե՞օք անոր համար, որ դասաւորած եմ զիրենք, թէ՞ անոր համար, որ չեմ ուզեր մոռնալ զիրենք:

Բայց ինչպե՞ս է որ մեր ուղեղը կ'ընտրե մոռցուելիքները – մինչ մենք բնաւ պիտի չուզէինք մոռնալ զանոնք – կամ կը բերէ մեզի յիշատակներ (ուշ գիշերուան գեղեցիկ քունը հարամ ընելով) որ պիտի ուզէինք լրիւ, ամբողջովին մոռնալ:

Օրինակ ես շատ պիտի ուզէի մոռնալ Ջարդին, տեղահանութեան եւ գաղթականութեան մասին լսածներս ու մանաւանդ կարդացածներս:

ՀԱՐՈՒՍՏ ՀԱՃՈՅՔՆԵՐ

Երբ տեսայ թե ստիպուած եմ հեռանալ քաղաքէն, կեցայ գրադարանիս առջեւ, աչքերովս արագ վերաքաղ մը ըրի ունեցած գիրքերուս, որոշելու համար թե ի՛նչը հետս տանիմ, ի՛նչը՝ ոչ: Բայց զաւակներուդ միջեւ ի՞նչպէս կրնաս տարբերութիւն դնել: Չկրցայ որոշել թե ո՛ր գիրքերը պետք է տանիմ: Լաւագոյնը ոչ մէկ գիրք տանիլն էր:

Եւ հիմա ոչ մէկ գիրք ունիմ հոս, Երեւան, ուր դուրսի ցուրտին կը միանայ ան-գիրք ըլլալու ցրտութիւնը: Ան-գիրք, այսինքն՝ առանց իմ ունեցած-ընտրած-գնած-ստացած գիրքերուս:

Այդպիսի պահերու աչքիս կը պատկերանար անհատնում շարանը տարագիր պապերուս, որոնք ոչ թե գիրք, այլ կեանքի անհրաժեշտն ու էականը չունէին: Հիմա ես նստեր գիրքե՞րս կ'ողբամ:

Եւ ինքզինքս միտիթարեցի՝ մասամբ, ըսի, աւելի լաւ է այսպէս, ստիպուած կը նորոգեմ գրադարանս, կը վերակսիմ հաւաքումի եւ գնումի աշխատանքին, նոր եռանդով կը լեցուիմ եւ կը լեցնեմ գրադարանս: Գրաւս դրեր էի մեծ մասամբ հեղինակներէ ստանալիք գիրքերուս վրայ: Բայց...

Ըսած եմ, չէ՞, միշտ ալ «բայց» մը կայ... ո՛ր հեղինակին որ հանդիպեցայ, «նոր գիրք ունի՞ք» հարցուցի, «այո՛» պատասխանեցին գրեթէ բոլորը, բայց ոչ ոք գիրք նուիրեց (բացի մէկէն, անկեղծ ըլլալու համար): Գիրքը արդէն թանկարժէք իրի վերածուեր էր: Հարց չէ, մտածեցի, կը գնեմ:

Ինծի ծանօթ գրախանութները փակուեր էին (արդեօք ինչո՞ւ), բայց փոխարէնը նոր հատ մը բացուեր

եր, գեղեցիկ ու հաճելի տեղ մը, ուր կրնաս երկար փսայ, գիրքերը վար առնել դարակներէն, նայիլ, կարդալ, ու յետոյ դուրս ելլել առանց գնելու պարտադրանքի: Բայց ես գնելու համար գացեր էի:

Երբ նայեցայ գիները, արագ հաշիւ մը ըրի՝ այսքան-դրամը-այսքան-տոլար-կ'ընէ-ուրե՞մս-այդքան-սուրիական, վրաս պաղ ջուր թափեցաւ: Հինգ-հազար-ութ-հարի՞ւր դրամ, մէ՞կ գիրքի...

-Խորքին մէջ սուղ չէ, մանաւանդ երբ բաղդատես Եւրոպայի գիրքերու գիներուն,- ըսին:

Ինչո՞ւ սակայն Երեւան գրուած, Երեւան հրատարակուած եւ Երեւանի մէջ ծախսող գիրք մը պէտք է բաղդատես Եւրոպայի գիրքերու սակերուն, չհասկցայ: Որո՞ւ համար կը տպուին գիրքերը: Թերե՞ւս արտածումի համար են: Հայերէն գիրքը հայ ընթերցող կ'ենթադրէ, իսկ այսօրուան Հայաստանի հայ ընթերցողը միջին դասի երիտասարդն է: Երեց սերունդը կամ ամէն գիրք կարդացեր է – ըստ իրեն՝ ընթերցումի արժանի ամէն գիրք – կամ ալ սիրտ չունի նոր, արդի, «անմակարդակ» եւ «անհասկնալի» գիրքեր կարդալու: Այդ միջին դասի երիտասարդը կրնա՞յ նման գումար տրամադրել գիրք գնելու համար: Չեմ կարծեր, եթէ նկատի առնեմ ամսավճարներուն միջինը:

-Բայց ինչո՞ւ այսքան սուղ են գիրքերը,- կրկին ու կրկին կը հարցնեմ, մինչեւ որ մէկը, կ'երեւի խղճալով հոգեմաշ վիճակիս, կ'ըսէ.

-Գիրքերուն հարկերն են բարձր:

Գիրքերուն հարկէ՞րը: Հրատարակիչները հա՞րկ կը վճարեն գիրք հրատարակելու համար: Բայց չէ՞ որ անոնք ձեռով մը կ'աջակցին պետութեան, ժողովուրդին հոգեմտաւոր աշխարհը ընդլայնելու համար:

Չեմ կրնար աստուանքով չիշել եւ այստեղ չարձանագրել, որ Սուրիական պետութիւնը հարկերէ զերծ կը համարէ արուեստի եւ գրականութեան գործիչները: Ահա թէ ինչո՞ւ երբ գիրք գնելու կ'երթայի հոն, Հալէպ, մէկի փոխարէն կրնայի քանի մը գիրք գնել: Վերջին գնածներս Ճպրան Խալիլ Ճպրանի «Նամակներ»ն ու «Յիսուս Որդի Մարդոյ» գիրքերն էին, որոնք այնպիսի՝ խորունկ հաճոյք պատճառեցին ինձի, առանց խղճի խայթարթնցնելու:

Մինչեւ ե՞րբ կարելի է մեկենասներ գտնել գիրքեր հրատարակելու համար եւ հրատարակուած գիրքերը շտեմարաններու մէջ պահել, պարզապէս որովհետեւ զինները այնքան բարձր են: Յետոյ ի՞նչ պիտի ըլլայ երբ մեկենասներ չգտնուին: Գիրքեր պիտի շարունակուի՞ն հրատարակուիլ եւ չծախուիլ, թե՞ պիտի դադրի գիրքերու հրատարակութիւնը:

Տակաւին կայ այլ պարագայ մը, որ քիչ մըն ալ ընդվզեցնող է՝ նոյն գիրքը այս գրախանութիւն մէջ մէկ զին ունի, այն գրախանութիւն մէջ՝ այլ զին: Ինչո՞ւ: Կրնայ պանիրի քիլոյին զինը խանութ խանութ տարբերիլ, բայց գիրքը ԳԻՐԹ է, իր չէ, պարէն չէ, եւ իւրաքանչիւր նոր անուն պետք է ընթերցողին համար նոյն սակը ունենայ:

Ամէն անգամ, որ կ'անցնիմ գրախանութի մը առջեւէն, նախ ուրախութեամբ կը լեցուիմ, յետոյ սակայն սթափելու համար եւ իյնալու յուսահատութեան զիրկը՝ նման զիներով գիրքն ալ դարձած է հարուստներուն հաճոյքներէն մէկը, թէեւ հարուստներուն համար գիրքը երբէ՛ք հաճոյք որպէս չէ դիտուած:

ՃԱՄԲՈՐԴՈՒԹԻՒՆ ԳԻՐՔԻ ՍԸ ՍԷՋ

1863 թուականին Փարիզի մէջ հրատարակուած խոհագիրք մըն է ասիկա, որ ֆրանսական, գաւառական, անգլիական, գերմանական եւ իտալական խոհանոցներէն առնուած 200-է աւելի խոհագրեր կը պարունակէ:

Փոքր չափի է՝ 17x11 cm. ունի 689 էջեր եւ 1-10 թուագրուած յանձնարարելի գրականութեան ցանկ մը:

Առաջին աւելի քան 100 էջերը տրամադրուած են իմացութեան (connaissance), որ կը սկսի կովու մը մարմնի մասերէն հասնելու համար ֆրանսական գինիներու նկարագրութեան:

Ընթերցումիս ընթացքին անդրադարձայ, թէ այսօրուան սուփրը-մարքէթները երբեմն իրապէ՛ս ուսուցողական դեր կը կատարեն, մանաւանդ երբ գնորդները ստիպուած են իւրաքանչիւր ուտեստի վրան գրուածը մեծ ուշադրութեամբ կարդալ, ճշդելու համար բաղադրութիւնը, E-երուն քանի հաս ըլլալը (որ պէտք չէ երեքը անցնի) եւ այլ մանրամասնութիւններ:

Ասկէ ոչ թէ երկու դար՝ այս գիրքին հրատարակութեան օրերուն, այլ միայն քանի մը տասնամեակ առաջ Հալէպի գրախանութներուն մէջ մեծ չէր թիւը խոհագիրքերուն. խորքին մէջ անոնց կարիքը չկար. հալէպահայ տանտիկինը ընդհանրապէս խոհագիրք ունեցած չէր, որովհետեւ ամէն բան կը սորվէր իր մօրմէն կամ կէսրոջմէն, որոնք իրենց կարգին սորված էին իրենց մայրերէն կամ կէսուրներէն:

Ճաշատեսակները ընդհանրապէս սահմանափակ կ'ըլլային ընտանիքներուն «հայրենակցական» պատկանելիութեամբ՝ քիլիսցին կ'եփէր ի՛ր ճաշերը, այնթապցին՝ իրը, մարաշցին՝ ի՛րը եւ այսպէս: Իսկ քաղցաւենիքի

տեսականին սահմանափակ էր՝ հափըսայ, գերտե, ուն հելվասը, անուշապուր, չիրեր, լաթքաշի տեսակներ (պաստեղ կամ պասթըրի):

Յետոյ մեծահարուստ ընտանիքի մը հարսը Պէյրութ գնաց (այն օրերու «փրթի Փաղի») եւ հետը բերաւ Անահիտ Տօնիկեանի գիրքին առաջին հրատարակութիւնը, որ տակաւին չունէր յաջորդներուն ճոխութիւնն ու գեղեցկութիւնը: Ուրիշներ բերին Ա. Անտոնեանին գիրքը: Յանկարծ հալէպահայ բոլոր հարսերը հասկցան, որ կարելի է եղեր կեսուրներու ճաշացանկէն դուրս գալ եւ այլ ճաշեր պատրաստել:

Մտորութներէս դուրս կ'ելլեմ եւ կ'անցնիմ յաջորդ գլուխին՝ «Ջուրի գտումն ու պահպանումը»:

Եթէ մարդը իր մարդկային-անասնական բնագոններուն մէջ մէկ քայլ իսկ յառաջ գացած չէ, եփելու արուեստին մէջ տիեզերք հասեր է: Բայց... ջուր գտե՞լ. ո՞ր դարը կ'ապրինք:

Անմիջապէս կ'անդրադառնամ սակայն, որ մասնաւորաբար ջուրի հարցը շատ զգայուն հարց է... եւ... չես գիտեր, օր մը թերեւս կրկին պէտք ունենանք այս գլուխէն օգտուելու, հիմա որ ջուրը, իր սակաւութեան պատճառով, կրնայ պատճառ դառնալ նոր պատերազմներու: Բայց մարդը պէտք ունի՞ պատճառի, պատերազմելու համար... Այս ալ ուրիշ հարց:

Խոհանոցային քիմիագիտութիւն

Ճիշդ այս գիրքը գրուած օրերուն Նէնէ Հայկանոյշու դէռ փոքր աղջիկ, մասնակից կ'ըլլար ամէն աշնան իրենց տան բակին մէջ ձմեռուան համար պատրաստուող դավուրմային:

Թաղին տուներուն մէջ հերթով նոյն այդ արարողութիւնը կը կատարուէր, որովհետեւ բոլոր

կիները պետք է մասնակցեին եւ իրարու օգնեին 100 եւ անելի քիլօ միսին պատրաստութեան մէջ:

Հորթը կը բերուէր տուն. բակին մէջ մսավաճառը կը մորթէր կենդանին, կը քերթէր կաշին եւ կը սկսէր միսը կտրտել, մինչ կիները կը լուային կտրտուած արիւնոտ միսը եւ արագ-արագ առատօրէն կ'աղէին, յետոյ երկու օր թէնկը դնելու համար:

Այս բառին ստուգաբանութիւնը չեմ փորձած ճշդել թերեւս անոր համար, որ իմաստը գիտէի՝ աղուած միսին վրայ ծանրութիւն դնել, որպէսզի ջուրը ցամքի:

Երկու օր վերջ – երբ այլ երկու տուններու մէջ մորթելու նոյն արարողութիւնը տեղի կ'ունենար – միսը կը հանուէր աղէն եւ մեծ կաթսաներու մէջ կը դրուէր եփելու:

Այս երկու ծեսերը կ'ընթանային արեան բարկ հոտին եւ եփուող միսին զօրաւոր հոտին ընկերակցութեամբ:

Քանի մը ժամ եփուելէ ետք միսը կը հանուէր կաթսաներէն եւ լայն ափսէներու մէջ կը դրուէր պաղելու, մինչ կիները դմակը խարխնզի կ'ընէին:

Նէնէ Հայկանոյշը կը պատմէր ու ես դէմքէն կը զգայի, որ այդ բարկ ու զօրաւոր հոտերը ճիշդ այդ պահուն կ'առնէր, կարծես անոնք ոչ թէ յիշողութեան մէջ ամբարուած էին, այլ՝ ռունգերուն փակչած, զգուանքի եւ հաճոյքի խառն զգացում մը տալով, որովհետեւ որքան հոտը զգուելի, թարմ եփուած միսին համը այնքան հաճելի կ'ըլլար:

Երբ միսը լրիւ պաղէր, կը շարէին կարասներու մէջ լաւ մը կոխելով, վրան մինչեւ բերան կը լեցնէին հալած դմակը եւ ամրօրէն կը փակէին կարասները:

Իսկ դմակի խարխնզիին տակ ժնջած փտրտուքը ինչ հաճոյքով կը ճաշակէին թէ՛ մեծերը, թէ՛ փոքրերը,

մանաւանդ տղամարդիկը, գաւաթ մը օղիի ընկերակցութեամբ:

Յետոյ փակուած կարասները կը տեղադրուէին մառանին հեռու մէկ անկիւնը, սպասելով ձմրան:

-Խէրով ուտի՞ք, լէն սուֆրանիւր բանաք,- տանտիրուհիին կը մաղթէին կիները, մեկնելէ առաջ:

-Ձեռքուրնիդ սաղ ըլլի,- շնորհակալութիւն կը յայտներ տանտիկիներ:

Վրայ կը հասներ Տիգրանակերտի դաժան ձմեռը. ձիւնը կը փակէր դուռ ու պատուհան, քանի մը մեթր բարձրութեամբ, ըստ Նէնէ Հայկանոյշիս: Ձմրան երկար գիշերներուն ընտանիքը կը հաւաքուէր քուրսիին շուրջ, վերմակին տակ, վայելելու աշնան բարիքներն ու գրոյցները:

Ղափուրման կ'օգտագործուէր տարբեր ճաշեր եփելու համար:

-Աւելի դիւրին չէ՞ միսը կտրտել, տոպրակներու մէջ դնել եւ ֆրիզըր պահել, ինչպէս մամաս կ'ընէ- կը հարցնեմ Հայկանոյշ նենէին:

-Օդո՛ւլ, սառնարանը ի՛նչ է չէինք գիտեր... չկար...

Գանատա ապրող զարմուհիս, որ անշուշտ սառնարան ալ ունի, ֆրիզըր ալ, կը սիրէր միսերուն տոպրակները հաստ թելով մը կապել, իւրաքանչիւրին ծայրը միսին տեսակը գրուած պիտակ մը ամրացնել եւ խոհանոցին պատուհանէն դուրս՝ ձիւնին մէջ ձգել: Երբ միսի պէտք ունենար, կը կարդար ներս ձգուած պիտակները եւ ուզածը կը քաշէր...

Թէ՛ Նէնէ Հայկանոյշս, թէ՛ զարմուհիս, իրարմէ տասնամեակներով բաժնուած, ճիշդ նոյն խօսքը կը կրկնէին.

-Երանի այդ օրերուն... ի՛նչ լաւ օրեր էին...

Մեծ մայրս կը պատմեր նաեւ արագիլներուն եւ Տիգրանակերտի մեծ ու քաղցր ձմերուկներուն մասին.

-Արագիլները շա՛տ կը սիրէին Տիարպէքիրը,- կը պատմեր,- ամէն տուն արագիլներու իր ընտանիքը ուներ: Ձմերուկներն ալ շա՛տ մեծ էին եւ շա՛տ քաղցր...

Նէնէ Հայկանոյշին ձայնը ձմերուկներուն չափ կը քաղցրանար եւ արագիլներու թռիչքին պէս կ'երկարեր: Իսկ ես չէի հասկնար անոնց առնչութիւնը:

-Նէնէս կը պատմեր թէ...

-Նէնէ, դո՞ւն ալ նէնէ ունէիր,- աչքերս շատ մեծ կը բանամ եւ կը զգամ որ շունչս պիտի կտրուի, որովհետեւ չեմ կրնար պատկերացնել նէնէիս նէնէ ունենալը...

-...արագիլ մը կտուցին մէջ պահած կուտերը կը բերէ եւ կը նետէ գայմագամին բակը, այն գայմագամին, որ դէպի արագիլին բոյնը սողացող օձը զարկեր սպաններ էր ռէվոլվերով: Գայմագամը չի հասկնար կուտերուն ի՛նչ ըլլալը, բայց կը հրահանգէ պարտիզպանին, որ ցանէ զանոնք, «նայինք ի՛նչ կը բուսնի» ըսելով:

-Արագիլները ուրկէ՞ բերեր են կուտերը, նէնէ՛:

-Չեմ գիտեր, օդո՛ւլ,- կ'ըսէ Նէնէս,- յետոյ ձմերուկներ կը բուսնին...

Մեծ մայրս կը լռէ, կարծես յոգնած, բայց ոչ պատմելէն:

Նոր է որ կը հասկնամ, թէ յիշատակներն ալ երբեմն կը յոգնեցնեն:

ԹԷ ԻՆՉՊԷՍ
ԳԻՐՔԵՐԸ ԿԸ ՄԵՌՆԻՆ

*Գիրքերն ալ, ծառերուն պէս, ոտքի կը մեռնին
Նուպար Գ. Թօփճեանին*

Հակառակ տաս աստիճան վար ըլլալուն, մառանը լուսաւոր է եւ ընդարձակ: Կ'երեւի յիսուն տարի առաջ անտուն ընտանիք մը երջանիկ պիտի զգար այդ մառանը որպէս տուն ունենալուն:

Ամուր, տախտակէ դուռ մը, որ կը բացուի անսպասելի կոկիկութեան մը վրայ: Ճիշդ դէմը երկու մեծ, բարձր պատուհաններ են, ու անոնց տակ՝ դարակներ, վրան՝ խմիչքի պարապ շիշեր, ջուրի փակ բայց արդէն կիսով պարպուած շիշեր, նայլոնով փաթթուած անգործածելի իրեր, անպէտք իրեր՝ որոնք օր մը կրնան պէտք ըլլալ: Պատերուն տակ՝ պարապ սնտուկներ:

Չկան օշարակի չխօսկան հարս, երկարավիզ ու քաղցր շիշերը, իւղի կարճ-կլոր կետուր կարասները, պանիրի տաքուկ մայրիկ կճուճները, թթուաշի աղի-կծու բայց անխուսափելի կետրար ամանները: Չկան մանաւանդ գինիի ամուրի տէպէնճէները: Մէկ խօսքով՝ չկայ ապրուող մառանի մը ընտանեկան տաքութիւնը:

Մեռեալ քաղաքի մը պէս անյոյս ու անկենդան մառան մը:

Անյոյս՝ այո, թերեւս, բայց անկենդան՝ բնա՛ւ: Գիրքերը կեանքով լեցուցեր են զայն. մեղուի փեթակ, զոր բանալ պէտք է, մեղուներուն կենդանութիւնը զգալու, մեղրը համտեսելու եւ վայելելու համար:

Գրադարան, մառանի՞ն մէջ:

Այո՛, գրադարան, մառանին մեջ: Գրադարան՝ հասակէս բարձր, քանի մը աչքով ու քանի մը յարկով. եւ, ո՛վ երջանկութիւն, շարք-շարք հաւաքածոներով:

«Հայրենիք»ը իր մանկութեամբ, պատանութեամբ եւ հասունութեամբ (կը պակսին ծննդոցի համարները), «Ակօս»ը իր ամբողջ կեանքով, ծնունդով եւ մահով, ուրիշ թերթերէ հաստ ու կենտ համարներ, եւ գիրքէ՛ր՝ վէպեր, թերթօսներ... ֆրանսերէն գիրքեր...

Երջանկութիւնը կ'ողողէ զիս շոայլօրէն ճիշդ այնքան, որքան գիրքերուն վրայ դիզուած փոշին կ'ողողէ մատներս, կը մաղուի գլխուս, երեսիս, կը սողոսկի ականջերէս ու քիթէս, կը բռնէ կոկորդս:

Անշուշտ ուշք չեմ դարձներ փոշիին. գանձ գտեր եմ: Ծունկերուս վրայ պպզած մէկ-մէկ կ'առնեմ գիրքերը, կը սրբեմ, կը բանամ եւ երկխօսութիւնը անմիջապէս ծայր կ'առնէ մեր միջեւ:

Տխուր են գիրքերը, կարօտ՝ գուրգուրանքի. թերթերը դեղնած, ճգնաւորի ափերու պէս կռնած. կ'աղաչեն որ հետաքրքրութիւն ցոյց տամ իրենցմէ իւրաքանչիւրին հանդէպ:

Օրինակ այս «Փառանձեմ»ը, որուն հեղինակը Օսկար Սաֆրօթ կը կոչուի. ամբողջովին անծանօթ անուն մը ինձի համար: Գիրքը ֆրանսերէնէ թարգմանուած է:

Կը քաշեմ պզտիկ աթոռը եւ փոշին մոռցած կը նստիմ:

Գիրքին յառաջաբանը գրած է... Անաթօլ Ֆրանս: Զարմանալի պիտի չըլլար ասիկա, եթէ գրողը ֆրանսացի մը ըլլար: Բայց գրողը... հայ մըն է՝ Սոկրատ Սարրաֆեան:

Փոշին քիթէս-բերնէս թոքերուս հասաւ. հազը արցունք բերաւ. բայց կը շարունակեմ կարդալ:

Բարեբախտաբար Ա. Ֆրանսի «Յառաջաբան»ը բաներ մը կ'ըսէ այս հեղինակին մասին. ըսուածները սակայն աւելի կը լարեն հետաքրքրութիւնս.

«ՕՍԿԱՐ ՍԱՖՐՕԹԻ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

Այլասիրութիւնը հոգիիդ զարդն էր, սիրելի Օսկար, եւ սակայն հայրենասիրութեանդ զոհուեցար:

1907ին, կամաւոր տարագրութեամբ հայրենիքից հեռանալով: Դարերու առասպելը մեկնելու եւ պատմութեան ու գիտութեան նորանոր կռուաններ որոնելու համար Կովկասեան լեռներն ի վեր սաւառնեցար, անդունդներն ի վար իջար, աւերակներ պրպտեցիր, անտառներ ու ձորեր չափեցիր, մարդոցմէ հեռի ապրեցար տարիներով՝ մարդոց համար, որպէս զի 1914ին հայրենիքդ վերադառնալով մարդոց ձեռքով խող-խողուիս:

Մեծ պատերազմի սկիզբին, շատ մը ուրիշ քաջերու պէս դո՛ւն ալ հայրենի հողդ կոխտտել ուզողները դէպի իրենց հողը ետ մղելու համար պատերազմի դաշտ վազած օրդ, Փառանձեւի ձեռագիրները ինձի յանձնած էիր եւ ըսած էիր ինձի որ եթէ չկարենայիր վերադառնալ, միակ կամքդ պիտի ըլլար այս գիրքը հրատարակուած տեսնել... անկութեան անդունդէն...

Գացիր եւ ա՛լ չեկար... եւ ես ալ, 1920ին, երբ ոտքիս մէկը դէպի գերեզման երկարած էի, երկինքէն քու զուարթ դէմքդ անգամ մը եւս տեսնելու պատրանքով, իբրեւ լուսարձան, հրատարակեցի զայն, պատերազմի ճակատէն դրկած բաւելումներդ տեղը տեղին անցընելէ եւ կատարած սրբագրութիւններդ ձողելէ յետոյ:

Այլասիրութիւնը հոգիիդ զարդն էր, սիրելի Օսկար: Աւա՛ղ որ պարտաճանաչութեանդ զոհուեցար...:

*Չեմ գիտեր սակայն թե՛ Փառանձեմը, որ քու
այլասիրութեանդ շօշափելի մէկ փաստն է եւ պանծալի
աւա՛յր քու ճշմարտապաշտ հոգիիդ, պիտի կրնա՞յ մահէդ
վերջ կեանք տալ քեզի:*

*Այս հարցումը ալեւոր Մասիսին պէտք է ուղղել,
անմահ մարդասէր եւ աննկուն ճշմարտախոյզ:*

Փարիզ, 16 Դեկտ. 1930

ԱՆԱԹՕԼ ՖՐԱՆՍ»

Ի վերջոյ փոշին կը նուաճէ հետաքրքրութիւնս, որ
պոչը կ'ոլորէ եւ անկիւն մը կը քաշուի:

Բայց չեմ կրնար գանոնք հոն, մառանին
մոռացութեան մէջ լքել: Արագ արագ կ'ընտրեմ քանի մը
գիրքեր, տոպրակներու մէջ կը լեցնեմ (հետն ալ ահագին
փոշի) եւ տուն կը տանիմ:

Կը տանիմ եւ արեւի լոյսին տակ կը տեսնեմ, որ
մահամերձ են: Փոշին, որպէս քաղցկեղի հիւլէ, մտեր է
անոնցմէ իւրաքանչիւրին մէջ, թուխս դրեր է, աճեր,
բազմացեր, բոներ բոլոր էջերը, բոլոր տողերը, բառերը,
գիրերը:

Քիթ-բերանս լաւ մը կապեցի, եւ գորգ թօթուելու պէս
թակիչով սկսայ թակել գիրքերուն փոշին:

Ո՛վ սարսափ, ո՛վ աններելի բարբարոսութիւն.
փշրուեցան էջերը չորցած անանուխի պէս եւ փոշիին հետ
վար մաղուեցան ձիւնի տրտմութեամբ:

Slow motion մահ:

Բայց բառերը, ազատած իրենց էջերու կաշկան-
դումէն, իրար խառնուեցան ուրա՛խ, տխո՛ւր թէ անտար-
բեր, չեմ գիտեր: Յ. Օշականը գնաց խառնուիլ քերական-
ութեան դասերուն, «Բագին»ին մոռցուած քերթուած-
ներուն եւ «Անդաստան»ի որբ ու անտէր յօդուածներուն:

Ջա՞րդ, թե՛ րնական մահ:

Ամեն պարագայի՝ մահ:
Վերջակէտ:

***

Այս գրութիւնը գրուած օրերուն ոչ մէկ միջոց ունէի պրպտելու Օսկար Սաֆրօթի ինքնութիւնը, բացի անունէն՝ Սոկրատ Սարրաֆեան:

Բայց գիրքերու եւ արխիւի հետ աշխատիլը կը դարձնէ ծայրայեղօրէն համբերատար, եւ քեզ մինչեւ պրպտու՛մներուդ ծայրը կը հասցնէ:

Որքան ալ համբերատար, բնաւ չէի կրնար երեւակայել, թէ քանի մը տարի ետք, Եգիպտոսի մայրաքաղաք Գահիբէի մէջ, գրեթէ դար մը տարիք ունեցող գիրքերուն մէջ պիտի հանդիպէի Տ'Արգոսի հրատարակութիւններուն, ընդհանրապէս թարգմանութիւններ օտար վէպերէ:

Անոնց մէջ էր նաեւ «Փառանձեմ»ը, որուն վերջաւորութեան հետաքրքրական նշում մը կայ.

Հեղինակ	Թարգմանիչ
ՕՍԿԱՐ ՍԱՖՐՕԹ	Տ'ԱՐԳՈՍ

Այսօր գիտեմ թէ այս երկու անունները նոյն անձին՝ Սոկրատ Սարրաֆեանին երկու տարբեր ծածկանուններն են: Արդեօ՞ք վէպին բնագիրը ֆրանսերէն եղած է, յետոյ թարգմանուեր է հայերէնի եւ հրատարակուեր որպէս Տ'Արգոս հրատարակչութեան մէկ հատորը:

Ա. Ֆրանսի յառաջաբանէն կը հասկնանք, որ 1907 թուականին Սոկրատ Սարրաֆեան ելեր է Պոլսէն եւ ա՛լ չէ վերադարձեր:

Յառաջաբանէն յայտնի է, որ Անաթոլ Ֆրանս Օսգար Սաֆրօթը զոհուած կը համարէր, բայց Սոկրատ Սարրաֆեան պատերազմէն ետք Գահիբէ հաստատուեր է, Տ'Արգոս հրատարակչատունը հիմներ եւ երկար

տարիներ ապրեր է: Ուրկե՞ է այս շփոթը Ա. Ֆրանսի միտքին մեջ, յստակ չէ:

Այս անունը ողբացեալ Արմենակ Եղիայեանին համար ալ առեղծուած մը եղեր էր, մինչեւ այն օրը, երբ մեր գրոյցին մեջ պատահաբար յիշեցի Տ'Արգոսի հրատարակութիւնները եւ ինք անմիջապէս հարց տուաւ անոր ո՞վ ըլլալուն մասին: Ուրախ եմ որ կրցեր էի պատասխանել այդ օրը: Բայց «Փառանձեմ» վէպը անձանօթ կը ժնար ինձի:

Ի դէպ «Փառանձեմ» խորագրով հատոր մը ունի նաեւ իսթամպուլահայ գրագիտուհի Զարուհի Պահրի՝ «Ճամբաներուն Երկայնքին 1872-1942 ՓԱՌԱՆՁԵՄ վէպ» հրատարակուած Փարիզ 1946 թուականին: Այս վէպը առնչութիւն չունի մեր Արքայուհի Փառանձեմին հետ. անիկա անունն է փոքրիկ աղջնակի մը, որուն միջոցով հեղինակը կը պատմէ Եղեռնին եւ անոր հետեւանքներուն մասին:

Սոկրատ Սարրաֆեանի մասին համացանցը կենսագրական հակիրճ տեղեկութիւններ կը ներկայացնէ.

ՍՈԿՐԱՏ ՍԱՐՐԱՖԵԱՆ 1885-ին Կ. Պոլիս ծնած էւ 1965-ին Գահիրէ մահացած:

Գահիրէի (Եգիպտոս) մեջ յայտնի հրատարակիչ, տպագրիչ եւ հասարակական գործիչ: Հիմներ եւ դեկավարեր է «Արգոս» (Argos) տպարանը, ուր տպագրուեր են բազմաթիւ հայերէն գրական, պատմական եւ մշակութային աշխատութիւններ: «Արգոս» տպարանը հիմնուեր է 1924 թուականին Սոկրատ եւ Սարգիս Սարրաֆեան եղբայրներուն կողմէ եւ տասնամեակներ շարունակ եղեր է Եգիպտահայութեան մշակութային կեանքին կարեւոր հիմնարկութիւններէն մէկը:

Այս հրատարակչատունն լոյս տեսած գիրքերը Սոկրատ Սարրաֆեան ինք թարգմաններ է ընդհանրապէս, կարգ մը հատորներ ալ իր հեղինակութիւնն են, ինչպէս «Փառանձեմ» եւ «Պապ» վէպերը:

Այս տպարանն է որ լոյս տեսեր են նաեւ գրական հաւաքածոներ եւ պարբերաթերթեր:

Սոկրատ Սարրաֆեան քանի մը նմանատիպ ծածկանուններ օգտագործեր է՝ Սարրաֆ, Օսկար Սաֆրօթ, Սոկրատ, Տ'արգ, Տ'Արգոս:

Բոլոր հրատարակութիւններն ալ թուական չունին. ինչո՞ւ. երբ գիրքի մը պարագային կողքին եւ տիտղոսաթերթին վրայ հրատարակութեան թուականը կարելոր է: Մեզի կը թուի, թէ պատճառ մը ունեցած ըլլալու են գիրքերը անթուակիր հրատարակելու համար:

Յստակ է, թէ Օսկար Սաֆրօթ–Սոկրատ Սարրաֆեան ոչ միայն գրական հակուժներ ունեցեր է, այլ նաեւ վաճառականութեան շատ զօրաւոր ջիղ, որովհետեւ գիտցեր է ճի՛շդ ձեւով կազմակերպել իր հրատարակչատունը այնքան, որ 1928 թուականին հրատարակուած «Փառանձեմ» վէպին վերջաւորութեան հետեւեալ ծանուցումը կը դնէ.

ԿԱՐԵՒՈՐ ՀԱՐՅՈՒՄ ՄԸ ՄԵՐ

ԸՆԹԵՆՅՈՂՆԵՐՈՒՆ

Մեր այն ընթերցողները, որոնք գոհ չեսացին «Փառանձեմ»ի ընթերցանութենէն եւ կը փափաքին կարդալ նաեւ անոր շարունակութիւնը եղող «ՊԱՊ» անունով գրուտ հայկական կեանքի զգայացունց վէպը, թող հաճին ԳՐԱՒՈՐ (այս եւ յաջորդ գլխագիրը՝ հեղինակէն) կերպով յայտնել մեզ իրենց փափաքը:

ԲԵՐԱՆԱՅԻ դիմումները չեղեալ պիտի համարուին:

Այն պարագային որ «ՊԱՊ»ի թարգմանաբար՝ հրատարակուիլը փափաքող ընթերցողներու թիւը երկու հազարը անցնի, ընկերութիւնս անմիջապէս պիտի ձեռնարկէ այդ հոյակապ գործին թարգմանութեան:

«ՊԱՊ»ի մասին մօտաւոր գաղափար մը տալու համար սա միայն կրնանք ըսել թէ ան «Փառանձեմ»ի հեղինակին գործն է, որ սկսելով Արշակ Բ-ի բանտարկութենէն եւ եղերական մահէն, կը քալէ Փառանձեմի ողբերգական ճակատագրին մատնանշած ճամբէն եւ կը հասնի մինչեւ Մեծն Ներսէսի մահը:

«ՊԱՊ»ի մէջ «Փառանձեմ»ի դերակատարները մեծ մասամբ կը մտնեն նոյնը, որոնց վրայ կ'աւելնան պատմական նոր դէմքեր եւ նորանոր հերոսներ, ինչպէս նաեւ Շապուհ Երկայնակեացի վրիժառական նորագոյն դատերը:

Մինչ այդ, մեր ընթերցողները յարաճուն հետաքրքրութեամբ պիտի կարդան Ֆ. Շանսօրի ՄԱՐԴ-ԱՍՏՈՒԱԾը, որ իր տեսակին մէջ սիրային, արկածախնդրական, գիտական, փիլիսոփայական, ոգեհարցական եւ ընկերային իրապաշտ գլուխ-գործոց մըն է:

Հ. Հ. ԱՐԳՈՍ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆ

Այս ծանուցումին մէջ քանի մը կէտեր մեր ուշադրութիւնը կը գրաւեն.

1. Նախ՝ հարցում կ'ընէ իր ընթերցողներուն, այսինքն՝ անոնց կարծիքին կարելորութիւն կու տայ, միաժամանակ անոնց ինքնասիրութիւնը շոյելով:

2. Բերանացի կարծիքները նկատի չեն առնուիր. պէտք է գրաւոր ներկայացուին դիմումները, թէ կ'ուզեն ունենալ «Պապ» վէպը, որովհետեւ ինչ որ գրաւոր է, լրջութիւն

կ'ենթադրե (գոնե այն օրերուն) եւ յանձնա-
ռութիւն կը նշանակէ:

3. Միայն երբ դիմողներուն թիւը երկու
հազարը անցնի, այդ պարագայի՛ն միայն
գիրքը պիտի թարգմանուի. այլ խօսքով՝ հրա-
տարակչատան տէրը վստահ է իր ընթեր-
ցողներու թիւէն, որովհետեւ նախապէս նման
թիւով ծախք ունեցեր է հաւանաբար: Ո՛չ մէկ
միջոց ունինք ասիկա հաստատելու դժբախ-
տաբար:

4. Այս ծանուցումին մեջ կ'ըսուի, թէ
«Պապ» վէպին հեղինակը նոյն «Փառան-
ձեմ»ին հեղինակն է. այսինքն՝ Օսկար Սաֆ-
րօթ՝ Սոկրատ Սարրաֆեան: Բայց ինչո՞ւ
ուրեմս վէպը նախ ֆրանսերէն գրել, ապա
թարգմանել... Մեզի կը թուի, թէ այս
«թարգմանելը» պարզապէս վէպը աւելի
ցանկալի դարձնելու համար եղած «ճերմակ
սուտ» մըն է...

5. Երբ կ'ըսէ «մեր ընթերցողները յարա-
ճուն հետաքրքրութեամբ պիտի կարդան...»,
իւր ընթերցողներուն այդ յարաճուն հետա-
քրքրութիւնը ունենալ կը ներշնչէ:

Այլ հատորի մը վերջաւորութեան այլ ծանուցում մը
կ'ըսէ.

*«Պատրաստ ենք ետ առնել մեր հրատարակած
պատկերագարդ բոլոր գիրքերը... Եթէ գոհ չի մնաք
անոնցմէ եւ յաջորդը չի փնտռէք: Մեծ մասամբ սպառած
են անոնք:*

*Աշխարհի բոլոր գրավաճառ եւ լրագրավաճառնե-
րուն մօտ ՀԱԶՈՒՒԱԳԻՒՏ հատորներ միայն կը գտնուին»:*

Այստեղ եւս կայ հրատարակիչին բացարձակ ինքնավստահութիւնը իր հրատարակութիւններուն հանդէպ՝ «Եթէ դուք ետ տաք գիրքը, շատ այլ ուզողներ պիտի ըլլան» իմաստով:

Հետաքրքրական է, որ իւրաքանչիւր հրատարակութեան հետ, հրատարակիչը խօսք ունի ըսելիք ընթերցողներուն, ձեռով մը անոնց հետ իր յարաբերութեան կենդանի շունչ մը տալով, երբ տակաւին ընկերային ցանցերը չէին յայտնագործուած:

Վէպերը լոյսին եկեր են ընդհանրապէս պրակներով, ընթերցողին հետաքրքրութիւնը վառ պահելով մինչեւ յաջորդ պրակը, մինչեւ վէպին շարունակութիւնն ու աւարտը:

Այս բոլորը կը հաստատեն Սոկրատ Սարրաֆեանի գործի մարդ ըլլալը, հակառակ անոր, որ ինք մասնագիտութեամբ «Հնախօս-պատմագետ» է, վկայեալ «Ֆրանսայի գիտութեանց կաճառէն»:

Հետեւաբար զարմանալի չէ որ պատմական վէպերու հեղինակ է, պատմական որոշ շրջաններու մանրամասնութիւններուն լաւապէս ծանօթ եւ գիտակ:

Անծանօթ հեղինակ մը, որ ուշ կը բացայայտենք:

Արդեօք քանի՛ քանի մոռցուած հեղինակներ ունինք մեր գրական պատմութեան էջերուն մէջ, որոնք բացայատումի կը սպասեն...

ԱՂԱԹՕՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆԸ

Եգիպտոսի ՀԲԸՄիութեան Տեղական Մասնաժողովի Երուանդ Գ. Աղաթօն գրադարանը հիմնուել է 1911 թուականին եւ կոչուել «Մատենադարան Հայկական Ընդհ. Միութեան», ապա վայր եւ անուն փոխելով կոչուել է Եագուպ Արթին գրադարան, յետոյ քանի մը տասնեակ տարի գրադարանը սնտուկներու մէջ պահուած ժապէտք, կրկին վայր եւ անուն փոխելով հասեր է այսօրուան՝ 26 Մուրատ Պէկ հասցեին գտնուող Եգիպտոսի ՀԲԸՄիութեան Կեդրոնին մէջ, Աղաթօն գրադարան:

Այս գրադարանը, իր պատմական երկար անցեալին կողքին, ունի մէկ քանի յատկութիւններ, որոնք զինք կը դարձնեն ուրոյն:

Սկզբնական շրջանին, երբ կը հիմնուի Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միութիւնը, պատասխանատուները քանի մը տարի ետք կը զգան անհրաժեշտութիւնը թերթ մը հիմնելու: «Միութիւն»ը կը սկսի հրատարակուիլ 1911-ին: Մինչ այդ նոյնքան անհրաժեշտ կը նկատուի գրադարան մըն ալ ունենալ, եւ 1912 թուականին կը հիմնուի Միութեան գրադարանը, որուն գիրքերը կը հաւաքուին կամ կը նուիրուին ծանօթ ազգայիններէ:

Այսօր երբ աչքէ անցընենք այդ առաջին գրադարանին գիրքերու խնամքով պահուած ցանկը, պիտի տեսնենք թէ որքան կարեւոր, պատմական եւ արժէքաւոր գիրքեր եղած են այդ գրադարանին մէջ, որոնք մինչեւ այսօր պահուած են եւ կը կազմեն Աղաթօն գրադարանին հարստութիւնն ու հպարտութիւնը:

Այդ գիրքերեն կ'ուզեմ ձեր ուշադրության յանձնել քանի մը կարելոր հատորներ, ըստ իրենց հրատարակության թուականներուն:

The Life and Adventures of Joseph Emin 1792

Այս երկու հատորանոց գիրքը ինքնակենսագրութիւնն է հնդկահայ Յովսէփ Էմինի (1726-1809), իր կողմէ իսկ անգլերէն լեզուով գրուած եւ, որ շատ հետաքրքրական երեւոյթ է, գրուած է երրորդ դէմքով, կարծես ուրիշի մը մասին է որ կը գրէ:

Յովսէփ Էմին մեզի համար այն հայրենասէրն է, որուն կեանքին նպատակը եղեր է Հայաստանը ազատագրել պարսկական եւ օսմանեան տիրապետութիւններէն:

Այս գիրքը առաջին անգամ հրատարակուեր է Լոնտոնի մէջ, 1792 թուականին, այսինքն երբ Էմին տակաւին կ'ապրէր որպէս 66 տարեկան հասուն տղամարդ:

Ծնած է 2 Օգոստոս 1726 թուականին, Իրանի Համատան քաղաքը եւ մահացեր է 1809-ին (83 տարեկան) Կալկաթայի մէջ, Հնդկաստան:

Ամուսնացած է Խաթուն Էմինի հետ (1776-1809):

Յովսէփ Էմինի «փառասիրութիւնը միշտ եղեր է իր հայրենակիցները ազատ տեսնել, ինչ որ իւրաքանչիւր ազնիւ մարդու ցանկութիւնը պէտք է ըլլայ, յոյսով եմ» ինչպէս գրեր է ինքն իր մասին:

Յովսէփ Էմին իր ամբողջ կեանքը նուիրեր է իր այս ազնիւ ցանկութեան, թէեւ իր ողջութեան չէ հասած տեսնել իր այնքան փայփայած երազին իրականացումը, բայց եղեր է մէկը այն կարելոր անուններէն, որոնք ձեւաւորած են մեր ժողովուրդին ազատաստենչութիւնը:

Պարսկաստանի վաճառականական ընտանիքներէն մէկուն մէջ ծնած, պատանութեան կը փոխադրուի եւ կը հաստատուի Հնդկաստան: Ժամանակ մը հօր հետ աշխատելէ ետք, կ'որոշէ որ վաճառականութիւնը իրեն համար չէ, եւ կը ձեռնարկէ ճամբորդութիւններու:

Անգլիոյ մէջ անցուցած քանի մը տարիներուն կ'ընկերանայ Էտմոնտ Պըրկի եւ այլ երեւելի անձերու, խնդրելով որ անոնք օգտակար դառնան հայերու ազատագրութեան գործին: Հակառակ անոր որ ինք լրիւ օտար է Եւրոպայի մէջ, բայց իր յամառ ջանքերուն շնորհիւ կրցած է մուտք գործել իշխանական սրահներէ ներս:

Բայց շատ արագ կը հասկնայ, թէ շատ դժուար է անգլիացիները համոզել այս հարցին մէջ: Կ'ուղղուի դէպի Ռուսաստան: Հոն եւս կը ձախողի:

Կը վերադառնայ Կալկաթա եւ կը փորձէ իր գաղափարներով համոզել հայ հարուստ վաճառականները:

Այս բոլոր ճամբորդութիւններուն, հանդիպումներուն եւ արկածախնդրութիւններուն մասին են Յովսէփ Էմինի ինքնակենսագրական երկու հատորները:

Աղաթօն գրադարանին մէջ կը գտնուին երկու օրինակներ այս երկու թանկագին հատորներէն:

Revue des deux Mondes 1829

Ֆրանսերէնով հրատարակուող ամսագիր մը, գրական, մշակութային եւ ժամանակակից թեմաներ շօշափող նիւթերով, որ կը հրատարակուի Փարիզի մէջ, 1829 թուականէն սկսեալ եւ կը շարունակուի մինչեւ օրս:

Ըստ ամսագրի կայքէջին «ամսագիրը բանավեճերու եւ երկխօսութիւններու վայր մըն է ազգերու եւ մշակոյթներու միջեւ, էական թեմաներու շուրջ»:

Revue des deux Mondes Փրոսփեր Մօրոյի եւ Փիեռ տր Սեգուր-Տիւպէրոնի կողմէ հիմնուած ամսագիրը, առաջին անգամ լոյս տեսած է 1829 թուականի Օգոստոս 1-ին, երբ երիտասարդ տպագրիչ Օկիւսթ Ժան Օֆրին կը գնէ Journal des voyages-ը եւ կը համոզէ իրեն սենեկակից դասընկեր Ֆրանսուա Պուլոզը, որ խմբագրէ թերթը:

Սկիզբը ամսագրին ամբողջ ուշադրութիւնը ճամբորդութեան վրայ կեդրոնացած էր, բայց ասիկա շուտով կը փոխուի եւ Ֆրանսուա Պուլոզի խմբագրութեամբ կը ստանայ նոր դիմագիծ:

Սկիզբի շրջանին իրենց մասնակցութիւնը բերած են տարբեր գրագէտներ եւ թղթակիցներ, ինչպէս Ֆրանսուա Կիզօ, Ժազ Նիկոլ Օկիւսթ Թիերի, Լուտվիկ Վիտէն, Փոլ-Ֆրանսուա Տիւփան, Շարլ-Օկիւսթ Սէն Պոլ, Կիւսթավ Փլանշ եւ այլ անուններ:

Իսկ նշանաւոր գերմանացի գրագէտ Հանրիք Հայնէ 1834 թուականին երեք մասերէ բաղկացած էսսէ մը հրատարակէր է այս հանդէսին մէջ` *De l'Allemagne depuis Luther*, Ստենթալը հրատարակէր է իր *Mina de Vinghel* վէպը, Ճորճ Սէնթը իր «*Mauprat*» վէպը, Մարգարիտ-Հելեն Մահէն իր «*Sortilèges créoles*» վէպը եւ այլն:

Աղաթօն գրադարանին մէջ կը գտնուի այս ամսագրին ոչ ամբողջական հաւաքածոն` 1883-1902: Սակայն ամսագիրը այնքան հաստատփոր եղած է, որ միայն այդ 19 տարիներու հաւաքածոն կը կազմէ 147 հատոր...

Diary of Samuel Pepys 3րդ հրտ. եւ առաջին ԱՄԲՈՂՋԱԿԱՆ հրատարակութիւն 1897

Անգլիացի Սամուէլ Փիփս առաջին անձն է, որ օրագրութիւն պահեր է եւ իր այդ օրագրութեամբ է, որ ժանրը մուտք գործեր է միջազգային գրականութեան մէջ:

Սամուէլ Փեփիս պետական պաշտօնեայ մըն էր, որ 1660-ին սկսեր է օրագրել եւ զայն շարունակեր մինչեւ 1669 թուականը՝ տասը տարի շարունակաբար:

Այս օրագրութեան կարեւորութիւնը այն է, որ այդ տասնամեակի մեծագոյն դէպքերը մանրամասնօրէն յիշուած են անոր էջերուն, ինչպէս Չարլզ II-ի թագադրութիւնը, 1665 թուականի մեծ ժանտախտը, կամ 1666 թուականի մեծ հրդեհը, որոնց միակ վկայութիւնը կու գայ Փեփիսի օրագրութենէն:

Ըստ պատմաբան Փոլ Ճոնսընի, այս օրագրութիւնը Անգլիոյ ամենամեծ պատմական արձանագրութիւնն է եւ անգլիական գրականութեան վաղ շրջանի կարեւոր աշխատութիւններէն մէկը:

Փիփսի օրագրութիւնը միակ վայրն է, ուր արձանագրուած է 17րդ դարու Լոնտոնի առօրեան, իր բոլոր մանրամասնութիւններով:

Օրագրութիւնը առաջին անգամ հրապարակուեր է 1825 թուականին, խմբագրուեր եւ կրճատուեր է գրականագէտ եւ հեղինակ Ռիչըրտ Լը Կալիէնի կողմէ: Ներածութիւնը գրեր է Ռոպըրթ Լուիս Սթիվընսընի գրիչով:

Սկիզբը Փիփս իր օրագրութիւնը գաղտնի սղագրութեամբ գրեր է, որպէսզի պատահական մարդիկ չկարենան կարդալ իր գիրը, ուր մանրամասնութիւններ արձանագրուած են քաղաքական դաւերու, եկեղեցական եւ մշակութային գործիչներու մասին:

Այս սղագրութիւնը այդ շրջանին տարածուած ձեւերէն մէկն էր եւ կը կոչուէր shorthand. մշակուած էր Թումաս Շելթընի կողմէ:

Ուսումնասիրողելով այս առաջին օրագրութիւնը, յստակ կը դառնայ, որ գրուած է լրիւ անձնական կեանքի արձանագրութիւն որպէս, առանց հրատարակութեան յետին նպատակի: Փիփս իր օրագրութիւնը պահելու համար որոշ քայլերու դիմած է:

Օրագրութեան սկզբնական օրինակը Փեփիս ինք կազմեր է վեց հատորներու մէջ եւ ցանկագրեր իր մնացեալ գիրքերուն հետ:

Աղաթօն գրադարանին մէջ կը գտնուի այս հատորներուն առաջին ամբողջական օրինակը՝ ութ հատորներով, հրատարակուած 1897-ին, որ երրորդ հրատարակութիւնն է օրագրութեան: Առանձին հատորով ներկայացուած է բովանդակութեան ցանկը:

ԿՐԿԻՆ ԳԻՐՔԵՐՈՒ ՄԱՍԻՆ

Աշխարհի սկիզբէն, նոյնիսկ երբ տակաւին գիրերու գիւտը չէր կատարուած, «գիրք»եր եղեր են՝ նախ քարայրներու պատերուն, փարատնեան դամբարաններու եւ պնակիտներու վրայ արձանագրուած:

Եթէ փորձենք համրել այդ գիրքերը, անհամրելի թիւ մը կը ստանանք, որ ոչ իսկ կրնայ փոքր պատկերացում մը տալ անոնց մասին:

Եւ այդ անհամրելի գիրքերը ունին նոյնքան անհամրելի նիւթեր, որոնց մասին հիւսուած են: Չկայ նիւթ մը, որ մարդու մը խելապատիկէն անցնի եւ անոր մասին գրուած գիրքեր չգտնէ, եթէ ուզէ փնտռել:

Վերջերս սակայն անգլիատառ գիրքերուն մէջ – բնագիր թէ թարգմանուած – գիրքերու, մանաւանդ գրադարաններու մասին գիրքերը համեմատաբար շատցեր են: Եթէ համացանցին մէջ նման հարցում մը գրէք, պիտի ստանաք անգլերէնով երկնուած 651 գիրքի անուն: Տակաւին այլ լեզուներու մասին չենք խօսիր:

Արդեօ՞ք ասիկա պարզ զուգադիպութիւն է – որովհետեւ ճաբոներէնէ թարգմանուած նման գիրքերու կողքին նաեւ անգլերէն բնագիր գիրքեր կան – թէ՞ արդեօք ուղղութիւն մըն է, ժամանակակից երիտասարդներուն մէջ կրկին հրահրելու համար գիրքի եւ ընթերցումի սերը:

Պէտք է խոստովանիլ սակայն, որ գիրքը խորհրդաւոր իր մըն է, իսկ գրադարանները՝ տարբեր արկածախնդրութիւններով լեցուն վայրեր:

Իմ անձնական փոքրիկ գրադարանիս մէջ գոնէ տասնեակ մը գիրք կրնամ հաշուել, որոնք որպէս դէպքերու վայր գրադարան մը կամ գրախանութ մը ունին:

Այսպես՝ Days at the Morisaki Bookshop եւ More days at the Morisaki Bookshop, by Satoshi Yagisawa, The Lost Bookshop by Evie Woods, The Last Bookstore on Earth by Lily Braun-Arnold, The Book Thief by Markus Zusak, The Strange Library by Haruki Murakami եւ այլ գիրքեր:

Վերջինը՝ Հարուքի Մուրաքամիի գիրքը անսովոր ֆանթազիա մըն է, թերեւս պատանիներու համար, որ սակայն հետաքրքրութեամբ կը կարդացուի նաեւ մեծերուն կողմէ: Այս գիրքը կարծէք հեղինակին համար երեւակայութիւնը ընդլայնելու վարժութիւն մըն է:

Սակայն տարօրինակը այն է, որ Մուրաքամիի համար հանրային գրադարանը – ուր վիպակին դէպքերը տեղի կ'ունենան – այնքան ալ հաճելի վայր մը չէ. ընդհակառակը՝ վախնալու դէպքեր կը պատահին հոն այնքան, որ վիպակին հերոսը կ'որոշէ ա՛լ բնաւ հանրային գրադարան չերթալ...

Ուրե՛մս, կը մտածեմ, ի՞նչ է միտք բանին Մուրաքամիի այս գիրքին: Եթէ վիպակը նկատի առնենք որպէս հեքեաթ – որ կը հմայէ մեզ իր տարօրինակութեամբ եւ «կ'օգնէ զանցելու մեր օտարումը մենք մեզմէ, կ'օգնէ մեզի վերափոխուելու եւ բացայայտելու սիրոյ դէմքը»: Հեքեաթները կը հաստատեն մեր մանկութեան հաւատքը հրաշքներու կարելիութեան հանդէպ... - այս դիտանկիւնով ի՞նչ կրնայ ըլլալ հեղինակին մտադրութիւնը ուրե՛մս...

Այս առումով Հարուքիի վիպակը շեշտօրէն կը հակադրուի ճարոնցի Սոսուքի Նաչուքաուայի պատանեկան վէպին՝ «Կատուն որ Փրկեց Գրադարանը»ին (The Cat Who Saved the Library): Այնտեղ հերոսը, մտացածին տարբեր արկածախնդրութիւններու ընդմեջէն, կը հասկնայ գիրքերուն եւ գրադարաններուն կարեւորու-

թիւնը, եւ ընթերցումի աւարտին հաւանաբար համոզած ըլլայ նաեւ ընթերցողը ընթերցումին կարեւորութեամբ:

Մնացեալ վեպերուն մէջ գրադարանն ու գրախանութիւնը ապահով վայրեր են, ուր մարդ կրնայ ամոքել իր վիշտերը եւ դարմանել վերքերը: Գիրքերը, ի՛նչ ժանրի ալ ըլլան անոնք, կամ ի՛նչ նիւթի շուրջ ալ հիւսուին, իրենց անգոր թուացող կողքերուն միջեւ, մարդոց ցաւերը, նուազագոյնը՝ մտահոգութիւնները ամոքելու եւ դարմանելու ոյժը ունին:

Մէկ կողմէ կը կարդանք գիրքի եւ ընթերցանութեան նահանջին մասին, միւս կողմէ, մանաւանդ Եւրոպայի եւ ԱՄՆի պարագային, կը զարմանանք որ գրախանութիւնները տակաւին կը շարունակեն շահաբեր ձեռնարկներ փալ, իսկ հանրային գրադարանները – շնորհիւ գրադարանավարներու ստեղծագործ միջոցներուն եւ ջերմ մօտեցումին - հաճելի եւ ցանկալի վայրեր են, մանաւանդ ոչ-մեծ քաղաքներու մէջ ապրող պատանիներուն համար:

Կը յիշեմ Հալեպի հանրաձանօթ ուսուցչուհին՝ Օր. Ազնիւ Արապեանը – լոյս իր հոգիին – որ ընթերցումը քաջալերելու համար կարգ մը գիրքեր կը պարտադրէր աշակերտներուն, որոնք սիրայօժար կը կատարէին Օրիորդին պահանջը, պարզապէս որովհետեւ կը սիրէին զինք եւ բնագոյրաբար կը զգային, թէ ի՛նչ սրտմաշուք կ'ապրի ան իրենց համար: Բայց միշտ ալ, իւրաքանչիւր դասարանի մէջ կ'ըլլային մէկ-երկու աշակերտներ, որոնք իրենց մօրը կամ քրոջը կարդալ կու տային, եւ իրենք տիվանին վրայ փռուած, կէս ականջով կը հետեւէին ընթերցումին, յաջորդ օրը իրենց միտքը փացած կիսատպոստ պատմութիւնը կրկնելու եւ Օրիորդին առջեւ հաստատելու իրենց կարդացած ըլլալը: «Ունկնդրելի

գիրքեր»ու գիւտէն շա՛տ առաջ անոնք կը կիրարկէին այդ միջոցը արդէն...

Գիրքերու մասին մտածելը անխուսափելիօրէն սեղանին կը դնէ գրադարաններուն հարցը. մտածե՞ր էք, թէ ինչո՞ւ պատմութեան ընթացքին մեծ մատենադարանները հրդեհուեր են, քանդուեր, պնակիտները փճացուեր, ինչպէս է պարագան Նինուէի կամ Աղեքսանդրիոյ մատենադարաններուն: Մինչեւ այսօր իսկ, պետութիւնները կը փորձեն «վտանգաւոր» գիրքերը հրապարակեն հաւաքել կամ հրապարակաւ այրել: Այդքա՞ն վախազդու են գիրն ու գիրքը: Եւ եթէ այսքանը ճիշդ է, ուրե՞ս այսօրուան անտեսումը գիրքին դիտումսաւո՞ր եղած քայլ մըն է:

Չետեալքար, կրնանք եզրակացնել, թէ գիրքերու եւ գրադարան-գրախանութիւններու մասին գրուած գիրքերն ալ կարելի է դիտել որպէս հակազդեցութիւն կամ հաւասարակշռութիւն գիր-գրականութեան դէմ թշնամանքին:

Մէկ խօսքով՝ ինչպէս ամէն երեւոյթ կեանքի մէջ, գիր-գրականութիւնն ալ կը հետեւի եին-եանկի օրէնքին՝ գնահատողներուն կողքին միշտ ալ թշնամիներ ունենալով:

Կը փայ որ մեզմէ իւրաքանչիւրը ի՛նք դատէ եւ տայ արժէքը գիր-գրականութեան, բայց մանաւանդ այդ արժէքին գիտակցութիւնը փոխանցէ զաւակներուն, յաջորդ սերունդին:

«ԽՕՍՔՈՎ ԵՒ ԱՐԻԻՆՈՎ»

Ռ. Կ. ին, մեծ սիրով

Որքա՛ն պերճախօս են այս գրադարանները եւ որքա՛ն տխուր, որովհետեւ կը յիշեցնեն դժխոներ կամ իշխանուհիներ, իրենց մայրամուտին, հմայաթափ, մոռցուած: Այնքան մեծ է այդ իշխանուհիներուն եւ դժխոներուն ցաւը, այնքան տարբեր մեր՝ սովորական մահկանացուներու ցաւէն. անոնք վարժ եղած են հիացմունքի, ուշադրութեան, եղած են գեղեցիկ, չքնաղ, փայլուն, մարդիկ շրջապատած են զիրենք իրենց սիրով, եւ այդ սերը այնքան բացայայտ եղած է սիրոյ առարկային վրայ, անոր արտաքին գեղեցկութենէն մինչեւ ներքին բարգաւաճումը:

Պատահակա՞ն է արդեօք, որ գրադարան բառը իգական է արաբերէնին, ֆրանսերէնին, ռուսերէնին եւ շարք մը այլ լեզուներու մէջ...

Այս գրադարանը եւս, ուր նստած եմ հիմա ուշադիր եւ լուռ, պերճախօս է եւ տխուր:

Չեմ կրնար դիմադրել զինք մաքրելու, պճնելու գայթակողութեան: Կ'առնեմ ձեռքս լաթ մը, եւ հանդարտօրէն, սիրելով ու գգուելով գիրքերը մէկ մէկ, քաղցր խօսքեր ըսելով ու երբեմն հարցումներ ուղղելով անոնց... կը մաքրեմ, կը փայլեցնեմ զանոնք: Կ'երեւի իրենց ծերացած տիրուհիներուն այսպէս պիտի ծառայէին աղախիները, իրենք ալ ծերացած իրենց կարգին, արդէն անցած զիրենք կապող եւ անջատող կամուրջը, յուշեր արծարծելով, ճշդումներ ընելով այդ յուշերուն մէջ...

Եւ այսպէս, լուռ ու տխուր գրադարանը ի՛նչ հաճոյքով կը պատասխանէ հարցերուս, ցած ձայնով,

բառերը մէկ-մէկ փնտռելով, ազնուական ծերունիի մը նման:

Գիրքերը կը պատմեն ո՛չ միայն իրենց կեանքը, այլ նաեւ իրենց տիրոջ կեանքը, հետաքրքրութիւնները, ճաշակը, կը մատնեն անոր բարեկամները, անոնց տարիքը, մասնագիտութիւնը:

«Ասա՛ ինձ, ո՞ւր գնացին մեր այսքա՛ն շատ տարիները եւ ինչի՞ համար. . . Այնքան շատ տարիների, 81-ից ի վեր, անբասիր բարեկամութեամբ, հեղինակը»:

«Վաղեմի բարեկամներիս արժանաւոր զաւկին, շնորհակալութեամբ, իմ հանդէպ ցուցաբերած մշտական ուշադրութեան համար», կը գրէ բանաստեղծուհի մը:

«Լյովայից նուէր իր սիրելի ընկերոջ, վերջինիս տասնըինգ ամեակի առիթով»: Այս մակագրութիւնը կը կրէ 1952 թուականը:

«Մեր հրաշալի բարեկամին, որին տեսնելիս յիշում եմ իմ լաւ օրերի լաւագոյն ընկերներին, նրա ծնողներին» կը գրէ ուրիշ բանաստեղծուհի մը:

Իսկապէ՛ս տխուր մակագրութիւններ են, թե՛ տարիներու այսքան հեռաւորութենէն, ապրուած կեանքի այսքան դառնութենէն ետք, այդպէս կը թուի ինձի:

Շա՛տ հետաքրքրական հաւաքածոյ մըն է այս գրադարանը. կարծես ա՛ն ալ անցեր է Հայաստանի կտրած ճամբան:

Շքեղ շարքերով (սովետական բանա՛կ) «Ընտիր երկեր», «Հայ դասականների գրադարան», «Ռուս դասականների գրադարան», քանի մը լեզուներով համայնագիտարաններ, բառարաններ, բայց մանաւանդ՝ սփիւռքահայ գրականութեան մեծաթիւ գիրքեր: Կարծեմ Երեւանի մէջ այսքան սփիւռքահայ գրականութիւն ունեցող չկայ: Կան գիրքեր, որոնք ինձի ալ անծանօթ են,

ինչպես Անդրանիկ Կոստանի թատերգութիւնը «Միայն լուսնով կայ հայոց փրկութիւն»ը:

Կարգ մը գիրքեր կարծես տառապեր են կատաղի ընթերցողներու ձեռքը, ինչպես «Ստալինի սիրուհու խոստովանանքը»: Ուրիշ գիրքեր ալ ամբողջովին կոյս են, ինչպես «Պատանի ընթերցողի գրադարան» շարքերը կամ՝ «Հայրենիք-Սփիւռք առնչութիւնները եւ հայրենադարձութիւնը»:

Անթիւ շարքերը մէկ առ մէկ բացայայտելը զիս զարմանքէ զարմանք կ'առաջնորդէ. «տաչայ»ի մը երկրորդ յարկի այս լուսաւոր եւ հանգստաւետ գրադարան-սենեակին մէջ կարելի է հանդիպիլ ո՛չ միայն արեւելահայերէն, արեւմտահայերէն, սփիւռքի հրատարակութեան գիրքերու, այլ նաեւ գտնել... հնատիպ գիրքեր, ինչպես 1829-ին «Յօրթագիւղ» տպուած «Նարեկ» մը, 1839-ի տպագրութեամբ անգլերէն ճանապարհորդական գիրք մը, ուր կը խօսուի նաեւ Զմիւռնիոյ (Իզմիրի) հայութեան մասին, Մովսէս Խորենացիի «Նախակրթութիւն Հռետորական Ասացեալ գիրք Պիտոյից», տպուած 1796-ին, 1762-ի հրատարակութիւն «Աստիճան Տալոց դպրաց»ը եւ այլ քանի մը գիրքեր, որոնց տիտղոսաթերթերը կը պակսին:

Յաճախ լուսանկարներ կ'իյնան ամէն անգամ, որ քանի մը գիրք շարժեմ իրենց տեղերէն: Մեր բոլոր գրողներն ու ազգային գործիչները այնտեղ են, այդ լուսանկարներուն մէջ, մտերիմ պահերու մէջ բանտարկուած սառած. անոնցմէ ոմանք արդէն յաւիտենութեան բնակիչ, ուրիշներ՝ տակաւին ստեղծագործող:

Մէջս խորունկ հետաքրքրութիւն արթնցուցին նախատվետական շրջանին Երեւանի կամ Թիֆլիսի մէջ հրատարակուած գիրքերը, դասական ուղղագրութեամբ

(«Միբիրական» կօմ. 4 արար, Ա. Յագարելի, Գ. Միրադեանի թարգմանությամբ, 1908, կամ՝ Ալֆոնս Դօդեի «Ֆրուսօն Կրտսեր եւ Ռիսլեր Աւագ» վեպը, Տ. Յովհաննիսեանի թարգմանությամբ, «Մուրճ»ի հրատարակութիւն որպէս, 1902 թուականին, եւ կամ «Գարուն Ալմանախ»ի - տարեգիրք - Մոսկւա տպուած երեք հատորները, 1910-ին, 1911-ին եւ 1912-ին, եւ որոնց մէջ կարելի է գտնել Յակոբ Քիւֆէճեանէն մինչեւ Լեւոն Շանթ, անցնելով օրուան ամենէն ակնառու անուններէն): Ուրեմս, կը մտածեմ, այն օրերուն, երբ ժողովուրդը ստիպուած էր անցնիլ Աբեղեան ուղղագրութեան, «կրնան-չեն կրնար»ի հարց չէր եղած: Ինչո՞ւ հիմա, երբ գրեթէ նոյն կացութիւնը կրնայ յառաջանալ, առաջին հակաճառութիւնը այն է, թէ ժողովուրդը շատ պիտի դժուարանայ աբեղեանական ուղղագրութենէն անցնելու դասականին: Կ'երեւի պարզապէս անոր համար, որ այսօր ազատ ենք, իսկ այն օրերուն պարտաւոր էինք հպատակիլ հրահանգներու, որքան ալ անտրամաբանական ըլլային անոնք:

Այս բոլոր գիրքերը այնպիսի գիրկընդիստոն եւ միաձոյլ պատկեր մը կը պարզեն, որ կրնան շարժել ամենէն ազգանուէր գործիչին նախանձը, մէկը, որուն յոյսերը եթէ ոչ միացեալ հայրենիք, ապա գոնէ միացեալ ժողովուրդ տեսնելու, արդէն վաղուց մեռած են:

Այստեղ իրապէ՛ս խաղաղ դրացնութեան մէջ են աջերն ու ձախերը, ախպերներն ու «ստէնցիները», երէցներն ու կրտսերները, աթէիստներն ու հաւատացեալները...

Քիչ մը խոնար, քիչ մը փոշոտ եւ քիչ մը հին հոտը այս գիրքերուն այնպիսի գոհացում կը պատճառէ, որ մութը

կոխած իսկ ըլլայ, կը շարունակեմ յամենալ այստեղ, այս երջանկութեան գիրկը:

Շատ հետաքրքրական հաւաքածոյ է, ընդամենը ինը կտոր գիրք, տան պապիկին հեղինակած գիրքերը, եւ այն բոլոր միւս գիրքերը, որոնք որպէս ժառանգ թէ որպէս քաղցր յիշատակ, եկեր են ա՛յս գրադարանին մէջ կայք հաստատելու, իւրաքանչիւրը իր մէջ կրելով անոր անհաւատալիօրէն գեղեցիկ ձեռագիրը:

«Հայրս ձեռագիրներ կ'ընդօրինակէր այն օրերուն, երբ ոչ գրամբենայ կար, ոչ համակարգիչ: Շատեր իրեն կը խնդրէին մաքրագրել իրենց թուղթերը: Եւ այն բազկաթոռը, ուր կը նստէր հայրս աշխատելու համար, արդէն փոսացեր էր երկար ժամերու աշխատանքէն»:

Մակագրութիւնները 1978 թուականը կը կրեն, այն տարին, երբ պապիկը արդէն վաթսուն եօթ տարեկան էր: Ո՛չ իսկ շեղուածք մը գիրերուն մէջ, որոնք ուժեղ անհատականութեան մը կնիքը կը կրեն անվիճելիօրէն:

Ձեռք կ'առնեմ ռուսերէն գիրք մը, եւ հեզելով կը կարդամ տառերը՝ Сиамаhto ու կը զարմանամ՝ Միամանթօ, ռուսերէ՞ն... լոյս տեսած 1987-ին, Ռուբէն Անդալաթեանի թարգմանութեամբ: Յառաջաբանին սկիզբը դրուած է ռուսական ժողովրդական խօսք մը, աւելի քան բացայայտիչ՝ «Գոյատեւում խօսքով եւ արիւնով»:

Զարմանքս կը փոխուի տխրութեան, ու յետոյ՝ բարկութեան. բայց որո՞ւ դէմ. անո՞նց, որոնք մեզ կոյր պահեցին Խորհրդային Հայաստանի նուաճումներուն հանդէպ, եւ լուսարձակը բացին միայն դժխեմ դէպքերուն եւ երեւոյթներուն վրայ, թէ՞ բարկութիւն անձիս դէմ, որ ճիգ չէ թափած երեւոյթները քիչ մը աւելի մօտէն եւ ուշադիր դիտելու:

Գրադարանին մեջ բազմաթիւ գիրքեր կան, որոնք երկրորդ, երրորդ օրինակներ ունին: Սկիզբը չհասկցայ: Բայց «Արեւիկ» մատենաշարի «Պատանի ընթերցողի գրադարան» լրիւ շարքին (ուժ գիրք) երկու օրինակով գոյութիւնը եւ օրինակներուն կուսական վիճակը ուրիշ բան պատմեցին, եւ ատիկա արցունք բերաւ այքիս:

«Ձաւակներէս մէկը, եղբօրս պէս, ընթերցասեր չեղաւ: Երկրորդը հոս չէ, Մոսկուա կ'ապրի, գիտե՛ս: Հիմա թոռներէս մէկը երբե՛մս հետաքրքրութեամբ կը մօտենայ գրադարանին. . . »:

Տխրութեամբ կը հաստատեն, որ ԳԻՐՔը, ապրելէ ետք իր տառապանքը Սփիւռքի մէջ, ամբողջ աշխարհի գիրքերուն հետ, Հայաստանի մէջ կ'ապրի նո՛յն տառապանքը, որմէ բոլորս ալ զերծ կը կարծէինք զինք, գոնէ այստեղ:

Բայց գիրքերը մարդոցմէ աւելի չարքաշ են, համբերող եւ դիմացկուն: Լուռ ու լքուած կը սպասեն, ու երբ ժամը գայ, կը բարբառին պերճօրէն:

ՀԱՃԵԼԻՆ ԵՒ ՏԽՈՒՐԸ

Ծանօթ եւ օտար կին մը՝ Քրիստիանան, որ օտար դպրոցի մը մէջ անգլերէն լեզուի աւագ ուսուցչուհի էր, ամէն օր աշխատանքէն ետք գիրք կը կարդար. կը տեսնէի զինք իր տան բակը, արեւին տակ փռուած, կողքին խմիչքի գաւաթը: Օր մը հարցուցի.

-Ի՞նչ կը կարդաս:

-Ա՛ղբ,- ըսաւ առանց տատամսելու:

Չպատասխանեցի թէեւ, բայց միտքիս մէջ յստակօրէն լսեցի՝ եթէ աղբ է, ինչո՞ւ կը կարդաս:

Պատասխանը գիտէի՝ կը կարդար, որովհետեւ դիւրին է եւ շատ հաճելի աշխատանքային ծանր օրէ մը ետք նման գիրքեր կարդալը, այսինքն այն գիրքերը, որոնք իրենց եռամսեայ հոշակը վայելելէ ետք, կ'իյնան մոռացութեան գիրկը:

Հիմա որ ես ալ հանգստանալու համար նման գիրքեր կը կարդամ, կը տեսնեմ որ բոլորը «աղբ» չեն, ինչպէս Քրիստիանան ըսած էր: Լաւ գիրքեր ալ կան, միտքն ու հոգին հանգստացնելու, մտահոգութիւնները մոռցնելու կոչուած:

Բայց ինչո՞ւ այդ գիրքերը մոռացութեան գիրքը կ'իյնան:

Պարզ չէ՞ թէ ինչու. որովհետեւ այնքան գրող կայ, այնքան գիրք կ'առաջարկուի հրատարակչատուններուն, հրատարակելի գիրքերը կարգի կեցած իրենց հերթը կը սպասեն, անընդհատ ետեւէն եկողին հրմշտուքը զգալով:

Այդ գիրքերուն, մանաւանդ անոնց, որոնք best seller-ի ցանկերուն մէջ տեղ կը գտնեն – թէկուզ վերջին տեղը – այդ գիրքերուն դիպաշարը շա՛տ հետաքրքրական է, կառոյցը կուռ, իսկ գրութիւնները բաւականին գրական:

Ամերիկայի, գրեթե նոյն չափով Ֆրանսայի մեջ հրատարակիչները գիրքերու ծանուցում կ'ընեն, առանց ստիպելու որ ժողովուրդը գնէ եւ ընթերցէ զանոնք:

Մենք սակայն շատ լաւ գիտենք, թէ կը ստիպեն ընթերցողները իրենց հմայիչ ծանուցումներով:

Վերջերս հմուտ գրականագէտ մը ձեռնարկի մը ընթացքին իր գիրքին մասին խօսած էր, մեծապէս խանդավառելով ներկաները, որոնք անվարան գիրքը գնէր էին եւ անշուշտ ունեցեր մակագրութիւնը հեղինակին, որ հայ է, իսկ գիրքը՝ անգլերէն: Կը մտածեմ՝ արդեօր այդ գիրքը գնողներէն քանի՞ն պիտի կարդայ զայն, երբ արդէն բաւական բան լսեր է բովանդակութեան մասին:

Միտքս անընդհատ զուգահեռներ կը գծէ մեր եւ միւսներուն միջեւ. եթէ նկատի չառնենք թիւի հարցը – ինքնին մինչեւ այսօր ալ անորոշ բան մը... Թոյլ տուէք այստեղ մեծ փակագիծ մը բանալ այս մասին:

Կիրակի օրուան ճաշի ընթացքին, ակումբէն ներս հանդիպեցայ պարոնի մը, որ գրոյցի ընթացքին ըսաւ, թէ ըստ Հայաստանի մեջ Չինաստանի դեսպանին, Սփիւռքի հայութեան թիւը կը հասնի... 35 միլիոնի:

35 միլիոն՝: Ցնցիչ:

-Բայց որովհետեւ ոչ մէկ գաղութի մեջ մարդահամար ըրած ենք, մենք իսկ չենք գիտեր մեր իսկական թիւը:

Գաղութներուն հարցը իրապէ՛ս դժուար է. օրինակ Գահիրէի հայոց թիւը, վստահ եմ շատ աւելին է, քան կ'ըսուի, պարզ այն պատճառով, որ Գահիրէ կամ արուարձանները բնակող շատեր բնաւ կապ չունին եկեղեցիին, թէ երեք ակումբներէն մէկն ու մէկուն հետ: Ինչպէ՞ս կարենաս մարդահամար ընել, երբ անոնք ոչ մէկ

տեղ արձանագրուած են որպէս հայ: Հաւանաբար այլ գաղութներու մէջ եւս նման երեւոյթ կայ:

Կ'ըսէի՝ եթէ նկատի չառնենք թիւի հարցը եւ դնենք հարցումը՝ ինչո՞ւ մեզի համար գիրքը շահաբեր աշխատանք չէ, իր բոլոր հանգրուաններով՝ գրուելէն միջեւ սրբագրուիլը, խմբագրուիլը, նկարագարողուիլը, տպուիլը, հրատարակուիլը, ծանուցուիլը...

Պիտի տեսնենք թէ պատասխանը շատ պարզ է՝ որովհետեւ մեր գիրքերը հաճելի չեն:

Մեզի նման ազգային բազմաթիւ հարցեր ունեցող երկիր/ժողովուրդ մը, կրնա՞յ ունենալ պերճանքը հաճելիին:

Այս օրերուն սակայն հաճելին պայման է արուեստի, մանաւանդ գրականութեան յաջողութեան համար: Առանց անոր, գիրքերը չեն ծախուիր եւ չեն կարդացուիր:

Բայց հաճելին չի նշանակեր անլուրջ կամ թեթեւ: Ծանր հարցերը կարելի է նաեւ հաճելի կերպով ներկայացնել...

-Ե՛ս իսկ ձանձրացայ դար մը եւ աւելի դասագիրքերուն եւ ընդհանրապէս գիրքերուն մէջ անընդհատ կրկնուող մեր նիւթերէն, որոնք անհրապոյր են նոր սերունդին համար,- կ'ըսէր հայերէն լեզուի ուսուցչուհի մը, ինքն ալ մայր փոքր եւ պատանի զաւակներու:

Երբ կը փորձենք նման հարցերու արմատները հասկնալ, կը հասնինք... ծնողքին եւ տան մթնոլորտին:

Անձնական փորձառութիւնս կը հաստատէ ասիկա:

Քանի մը տարի առաջ «Փոքրիկ Գրողներու Ակումբ»ը սկսեր էի, տասնեակ մը փոքրիկ գրողներով, որոնցմէ գոնէ երեքը շատ լաւ գրիչ ունէին: Հրատարակէր

էի նաեւ «Կանաչ Խնձորներ» գրքոյկը, որ իրենցմէ իւրաքանչիւրին հինգ գրութիւնները կ'ամփոփէր: Բայց...

Ծնողներէն մէկը հանդիպումի ժամուն չէր կրնար/չէր ուզեր տունէն ելլել, զաւակը հասցնելու համար: Ուրիշ մը անկարելոր կը նկատէր այդ հանդիպումները, դասերու եւ քննութիւններու առկայութեան, մանաւանդ որ ո՛չ հայերէնը, ոչ ալ մանաւանդ գրել ըսուած «արտասովոր ժամանցը» կրնային օգտակար ըլլալ իրենց զաւկին, դպրոցէն ետք, կեանքին ընթացքին: Երրորդ մը – եւ ասիկա շա՛տ աւելի ծանր նստեր էր սրտիս – հաւատք չունէր իր զաւկին ընդունակութեան հանդէպ...

Եւ այդպէս պարզօրէն դադրեցան մեր հանդիպումները. եւ անշուշտ այդ տասնեակը դադրեցաւ գրելէ: Պարզ չէ՞ր որ այդպէս ալ պիտի ըլլար:

Շա՛տ ափսոսացի, որովհետեւ այդ փոքրիկ գրողներէն երկուքին մեծ ծնողները գաղութին մէջ կարելոր դէր եւ հարուստ կեանք ունեցած մարդիկ են, որոնց յուշերը կրնային թոռները գրել, գոնէ արձանագրել անոնց պատմածը, ապագային գոջում չունենալու համար:

Յուշերուն տէրերը իրե՛նք կրնան ատիկա ընել անշուշտ, Բայց պատկերացուցէք թէ որքա՛ն աւելի կը հարստանան նման յուշեր, երբ ներկայացուին երիտասարդի մը դիտանկիւնէն, նոր շունչ տալով անոնց, նոր հայեացքով ներկայացնելով հինը:

«Անժէլ Քուրթեանի տետրակները», գիրք մը, որուն մասին բնաւ լսած չեմ եւ կը կարդամ «Ազատ Օր» համացանցային թերթին մէջ.

«Անժէլ Քուրթեանի տետրակները կը ներկայացնեն փոքրիկն Անժէլի եւ իր ընտանիքին ողիսականը՝ Հայոց

Ցեղասպանութեան եւ Փոքր Ասիոյ աղէտի արհաւիրքէն փրկուելու համար»:

Գիրքը, որ նաեւ թատրերգութեան վերածուեր է եւ ներկայացուեր Քրիսթինա Ալեքսանեանի կողմէ, Աթէնքի եւ Փարիզի մէջ, 2018 թուականին, չեմ ունեցած, չեմ կարդացած:

Ասիկա երկրորդ գիրքն է, աղջնակի մը աչքերով դիտուած Եղեռնի արձանագրութեան, Օրորա Մարտիկանեանի «Հոգիներու Աճուրդը» գիրքէն ետք:

Երկուքն ալ չեն արժանացած ա՛յն հռչակին, որ մինչեւ այսօր կը վայելէ «Աննա Ֆրանքի Օրագիրը»:

Ինչո՞ւ:

Մեծ հետաքրքրութեամբ կարդացեր եմ, եւ յետոյ Հալէպի Համազգային Հիմնարկի շրջանակին մէջ գործող Գիրքի Ակումբին հետ ալ քննարկեր ենք – թեր ու դեմ կարծիքներով – Գեորգ Իփճեանի «Սանտրաստըր», որ օրին աղմուկ բարձրացուցեր էր, մամուլին մէջ հեղինակին հասցէին ուղղուած հայհոյախառն բառերով, հակառակ շատ հետաքրքրական ըլլալուն եւ մէկ շունչով կարդացուելու իրողութեան: Օրին, այսինքն այդ գիրքին լոյս տեսած օրերուն, ասկէ թերեւս աւելի քան յիսուն տարիներ առաջ, հեղինակը ի՛նք անդրադարձեր է մեր գիրքերուն մէջ չգտնուող ընթերցումի հաճոյքին, եւ ըսած, թէ ի՛նք կը փորձէ այդ բացը ամբողջացնել: Բայց արժանացեր է հայհոյութեան:

Ինչո՞ւ: Կ'երեւի ճի՛շդ այն պատճառին համար, որ մեզի պէս ծանր հարցեր ունեցող ժողովուրդ մը (նոյնը չէ պարագան Հայաստանի գրականութեան հրապարակին վրայ) չունի պերճանքը հաճելիին:

Տխուր է:

ԳԻՐԸ՝ ՍԷՐՍ, ՀԱՃՈՅՔՍ

Բայց թե ինչպե՞ս եղաւ որ ընթերցամտութենէն անցայ գրելուն, չեմ գիտեր (բարեբախտաբար գրամտութիւն չէ ունեցած...): Թերեւս առաջին քաջալերողը իններորդ դասարանի հայերէնի մեր ուսուցիչը՝ հայր Օշականն էր, որ շարադրութիւններէս մէկուն տակ գրեր էր.

«Շարունակէ՛ գրել, եւ երբ պէտք ունենաս, դիմէ՛ ինծի»:

Հաւանաբար այս մէկ նախադասութիւնն էր, որ հանեց շարադրութիւն գրելը դպրոցական պարտականութիւններուն ծիրէն եւ վերածեց զայն բանի մը, որ կրնար շարունակութիւն ունենալ: Թէ ի՞նչ տեսակի շարունակութիւն, տակաւին չէի գիտեր:

Եւ հիմա, ամառուան երկար ու տաք օրերուն աւելի հաճելի բան մը եւս ունէի ընելիք՝ գրել:

Գրածներու մասին սակայն չէի խօսեր մանաւանդ ընկերուհիներու: Ասիկա իմ գաղտնիքս էր, իմ մեծ ու գեղեցիկ գաղտնիքս, որ զիս իմ այքիս տարբեր, խորհրդաւոր եւ աղուոր կը դարձներ: Ասիկա աւելի հաճոյք էր, քան ԳՐԵԼը, որ լուրջ, ծարակշիռ բան ըլլալու էր. իսկ ես տակաւին աշակերտ էի, եւ գրող ըլլալը միտքէս չէր անցներ:

Այդպէս ալ փասց երկար, շատ երկար տարիներ. մինչեւ օր մը, հարցազրոյցի մը ընթացքին, մէկը հարցուց թէ ինչպե՞ս կամ ինչո՞ւ բանաստեղծութիւն ԵՒ պատմուածք կը գրէի (կարծես մէկը միւսը ջրէր, կամ արգելք հանդիսանար մէկը միւսին...), պատասխանը, որ կարծես պատրաստ էր եւ շատ արագ եկաւ շրթունքներուս, զիս եւս զարմացուց.

-Բանաստեղծութիւն գրելը ինձի համար աղօթելու պէս բան մըն է, իսկ պատմուածք գրելը՝ խաղալու պէս:

Յետոյ կարդացի տպուածը եւ տեսայ թէ... որքան ճիշդ է:

Աղօթելը մենք, քրիստոնէաներս, իսլաֆներուն հակառակ, ծածուկ կ'ընենք, իսկ խաղը՝ մեր մտերիմներուն հետ կ'ընենք: Երկու պարագաներուն ալ՝ չենք յայտարարեր: Իմ գրելս ալ ճիշդ այդպէս:

Ու եթէ չըլլար վաղամեռիկ դասընկերս՝ Գոգօն, բանաստեղծ Կորիւն Շահինեանը, կ'երեւի առաջին գիրքիս հրատարակութիւնը չըլլար, կամ ուշանար. ինքն էր, որ գաղափարը յուշեց, ու երբ ցնցուած սկսայ առարկել, ըսաւ.

-Ի՞նչ է, դրամ չունի՞ս հրատարակելու...

Գէորգին չըսի. կ'ուզէի նախ ինքզինքս համոզել. կը զգայի կարծես, որ առաջին գիրքի մը երեւումը յանձնառութեան յայտարարութիւն մը կը համարուի, որմէ ետք ա՛լ կարելի պիտի չըլլար խաղալը կամ աղօթելը: Պատրա՞ստ էի այդ ծանրութիւնը կրելու:

Բայց Գոգօն ինձի շատ ժամանակ չտուաւ. երբ յաջորդ անգամ կրկին ճաշարան մը գացինք երեքս միասին, անմիջապէս հարցը դրաւ Գէորգին առջեւ.

-Կի՞նդ շատ մը ուրիշ հրատարակուող բանաստեղծներէ աւելի լաւ է. պէտք է գիրք մը հրատարակէ:

-Կը կարծե՞ս որ լաւ կ'ըլլայ,- հարցուց Գէորգը:

-Անշո՛ւշտ, վստահ եմ:

Եւ առաջին գիրքս լոյս տեսաւ: Լսեցի զանազան կարծիքներ եւ «չկարծիքներ», որոնցմէ մէկը կ'ըսէր.

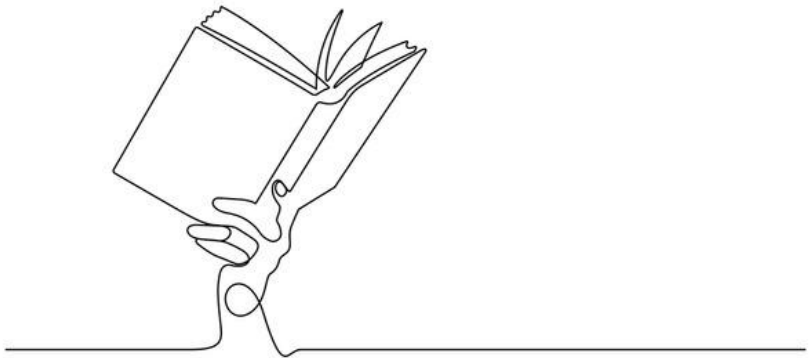
-Գոգօ՛, աս աղջիկը երկու-երեք տարի ձեռքիդ տակ պէտք է փսայ, որ լաւ բանաստեղծ ըլլայ...

Դժբախտաբար այդ երկու-երեք տարին չունեցաւ Գոգոսն, որովհետեւ իր սրտին արատը ի վերջոյ տարաւ զինք ...

Բայց իմ յաջորդ գիրքերս լոյս տեսան: Ափսոս որ առիթ չեղաւ լսելու այդ «չկարծիքը» տուողին նոր կարծիքը:

Գրելը դադրեցաւ հաճոյք ըլլալէ եւ դարձաւ տառապեցնող, յաճախ տխրեցնող, արցունքի եւ յուսահատութեան մղող տարփանք, ինչպէս բոլոր մեծ, օրերուն մէջ չպարփակուող սէրերը: Եւ ինչպէս բոլոր մեծ սէրերը՝ անկարելին փորձելու ուժ տուող, եռանդով եւ կեանքի հաւատքով լեցնող ուժ: Յետոյ, այդ շրջանակը բոլորելամբողջացնելէ ետք, կրկին դարձաւ հաճոյք:

Իրապէ՛ս զարմանալի են կեանքին հոլովոյթները:

ԼԵԶՈՒՆ, ՍԻՐՆԵԼԻՍ

Շրջան մըն է, լեզուական նահանջի, ընդհանուր անտարբերութեան եւ ընթերցումի գրեթէ չգոյութեան մէջ, կրկին միտքս կ'երթայ Գեորգ Իփճեանին եւ իր վէպերուն: Հեղինակ մը գրեթէ անծանօթ, որ մահացաւ դառնացած, Հալէպի մէջ, թերեւս երեք տասնամեակ առաջ:

Չեմ կրնար չմտածել այս վէպերուն առնչուած երկու կէտերու շուրջ.

Ա. իր վէպերը շատ առաջ էին իրենց ժամանակէն, եւ այդ պատճառով ալ՝ չհասկցուած, հետեւաբար մոռցուած: Եւ

Բ. եթէ այսօ՛ր այդ վէպերը մատչելի ըլլային, թերեւս ունենայինք փոքր տոկոս մը ընթերցող պատանի-երիտասարդներու: Անշուշտ բնաւ չենք մոռնար *կիբեռնետային* (cybernetic) աշխարհի ազդեցութիւնը, աւելի՛ տիրապետութիւնը երիտասարդ միտքերու վրայ, բայց միշտ ալ կը գտնուի փոքր տոկոս մը, որ կը շարունակէ հմայուած մտալ «սովորական» արուեստներով՝ նկարչութեամբ, դասական երաժշտութեամբ թէ գրականութեամբ:

Միակ արձագանքը գոր ունեցած էին Իփճեանի վէպերը, վէպերէն մէկը՝ «Զինարշաւ Արարատ»ը (1962), «Վտանգաւոր Գիրք մը» խորագրուած յօդուածն է, «Զարթօնք» օրաթերթին մէջ լոյս տեսած, Արա Գալայճեանի գրիչով, որուն ամենէն նուրբ արտայայտութիւնը կ'ըսէ՝ «Ինչո՞ւ այսքան երկար գրեցի գիրքի մը մասին, որուն բնական հանգստավայրը զամբիւղը պիտի ըլլար»:

Չեմ կրնար չիշել մեր մամուլին մէջ երեւցած բազմաթիւ պարսաւական յօդուածները Միսաք Մեծարենցի, Դանիէլ Վարուժանի, Ղեւոնդ Մելոյեանի («Մայրը»

գիրքին հեղինակը) եւ աւելի ուշ Շահան Շահնուրի մասին: Այս անուններէն իւրաքանչիւրը սակայն ունեցած էր զինք պաշտպանող եւ իր յատկութիւնները քաջաբար նշող խմբագիր մը կամ հաւատարիմ եւ լայնամիտ ընթերցող մը, որուն գրիչը նախ հաւասարակշռած, ապա չէզոքացուցած էր պարսաւները:

Իփճեան սակայն չունեցաւ նման բախտ: Ընթերցողը յանկարծ չմտածէ թէ հաւասարումի կը բերենք զինք վերը յիշուած անուններուն հետ: Անշուշտ գիտակ ենք գրական ժանր ըսուածին: Պէտք է նշել նաեւ որ մեր խօսքը արժէքաւորելէ աւելի կը միտի դարման մը գտնել արեւմտահայերէնին այսօրուան իրավիճակին, որուն գլխաւոր դարմանումը ընթերցումով պիտի գայ, վստահ ենք:

Ու կը մտածենք՝ եթէ Իփճեան ունեցած ըլլար մէկ խմբագիր-յօդուածագիր, որ նուազագոյնը հարց տար իրեն թէ ի՛նչ է եւ ինչո՛ւ է իր ըրածը, այսօր պիտի ունենայինք մեր արդի գրականութեան ժանրերուն մէջ գլխաւոր պակասը կազմող երկու ժանրեր՝ արկածախնդրական եւ սեռայնական վէպերը:

Մեզի ծանօթ են Իփճեանի «Սանտրասեղը», «Զինարշաւ Արարատը», - որոնք երկուքն ալ իրենց նիւթը կ'առնեն այդ օրերու շատ թեժ երեւոյթէ մը՝ Ասալայի գործունէութենէն - եւ «հայերէն լեզուով գրուած առաջին փորնոկրաֆիք վէպը» (ինչպէս ըսած է հեղինակը)՝ «Լիա» վէպերը:

Յաճախ կը մոռնանք որ այսօր ամէն բան կապուած է հաճոյքին, ամէն բան, նաեւ՝ արուեստները, որոնք առաջին հերթին հաճոյք պէտք է պատճառեն ակնդիրին, ունկնդիրին թէ ընթերցողին: Այսօր Սփիւռքի տարածքին հեղինակուած մեր գիրքերէն ո՞ր մէկը կրնայ անխաթար

հաճոյք պարգևել ընթերցողին: Մեծամասնութիւնը այդ գիրքերուն կա՛մ փղոսկրեայ աշտարակային բնոյթ ունի, կա՛մ կը կապուի ազգայինին: Հոսկէ չէ՞ որ այսօր մեր միջին ընթերցողին միջին տարիքը արդէն իսկապէս միջին է՝ 45-50ի միջեւ բան մը:

«Մանտրասեղը» վաղուց տուեր էի բարեկամուհիիս պատանի աղջկան որ կարդայ, պարզապէս տեսնելու թէ ի՛նչ պիտի ըլլար իր հակազդեցութիւնը:

-Շա՛տ աղուոր է,- ըսաւ, չորս օր ետք գիրքը վերադարձնելու ատեն:

Չորս օր, այսինքն շատ արագ ընթերցում պատանուհիի մը համար, որուն հետաքրքրութիւնները արդէն կը սկսին արուեստներէն տարբեր ուղիներ բռնել:

Բայց մէկը, որ կը զբաղի գրականութեամբ, որ յօդուածներ գրած է եւ որուն անունը յարգուած է ընթերցող շրջանակի մը մէջ – յիշեցէք այս շրջանակին միջին տարիքը – կ'որոշէ որ այս գիրքը, գիրք մը, որեւէ գիրք պէ՛տք է դուրս նետուի մեր ընթերցումներու ցանկէն, որովհետեւ չէ փասցած մեր «գրական աւանդութիւններ»ուն սահմաններէն ներս եւ համարձակեր է քայլ պահել ժամանակակից կեանքի պահանջներուն հետ...

Եւ այդ մէկ յօդուածը բաւ եղեր է ըդնամիշտ մոռացութեան ենթարկելու գրողը:

Ինչո՞ւ համար, հարց կու տամ, Henry Miller եւ իր Tropic of Cancer վէպը կրնայ մաս կազմել ամերիկեան գրականութեան, բայց «Մանտրասեղը» ոչ: Այդ գիրքին մէջ եւս նոյնքան «բաց» տեսարաններ կան, նոյնքան «փողոցային» լեզու մը կայ, նոյնքան «անմաքուր» գաղափարներ կան:

Կը հասկնամ որ փոքր ազգերը չեն կրնար ունենալ պերճանքը «արուեստը արուեստին համար» ընելուն:

Ընդհանրապես ազգային մթնոլորտի մեջ մեծցած տղաք կը շարունակեն այդ ուղին:

Բայց ինչո՞ւ փնտվել մեկը, որ նորութիւն կը փորձէ բերել: Եւ փնտվել այնքան մակերեսային պատճառներով:

Կեանքը մի՛ շտ ալ նորարարներուն կողքին եղած չէ: Այս խօսքին հաստատումը կու գայ միջազգային արուեստներուն պատմութենէն: Սակայն իմացուած ճշմարտութիւններու մասին խօսիլ չէ մեր նպատակը այստեղ:

Ուրե՛մս ի՞նչ է նպատակը այս յօդուածին:

Թէ արեւմտահայերէնին նուիրուած համագումարներէ աւելի պէտք է քաջալերել արեւմտահայերէնը ապրող լեզու դարձնող երեւոյթները, ըլլան անոնք տպուած (Պգտիկ Նիքոլան) թէ կատարողական գործեր (Վահէ Պերպերեանի «գռեհիկ» որակուած լեզուն իր մենաթատրոններուն մէջ): Արեւմտահայերէնով ստեղծագործող երիտասարդ հեղինակներու գործերը «մաքրաջրելէ» առաջ, մտածել թէ այդ երիտասարդը, որ բաւական ուսանած եւ զարգացած է յաճախ, ինչո՞ւ նախընտրած է իր օգտագործած այդ լեզուն, երբ կրնար յարգելի խմբագիրի մը չափ ու թերեւս ալ անորմէ աւելի «մաքուր» արեւմտահայերէն օգտագործել:

Ի վերջոյ արուեստը սպառողներուն մեծամասնութիւնը՝ ընթերցող, ունկնդիր թէ ակնդիր, կ'ուզէ ինքզինք տեսնել տուեալ արուեստին մէջ, իր հարցերը, որոնք կ'արծարծուին ԻՐ լեզուով, եւ ոչ լեզուով մը, որ այսօր այնքան խորթ կը հնչէ իր ականջներուն:

Եթէ շարունակենք խոչընդոտել երիտասարդները, փոխանակ զիրենք քաջալերելու, ոչ մէկ համագումար, ո՛ր ալ որ ըլլայ, չի կրնար փրկել արեւմտահայերէնը:

ԵՐՋԱՆԿԱՆՈՑ

Զէյթուն Խան: Երջանկանոց:

-Քա Տիկին Արուսեակ, մեղք է չոճուխը, թող երթայ
մերիններուն հետ խաղայ:

-Ո՛վ զինք պիտի տանի մինչեւ Զէյթուն Խան:

-Պարոն Պետրոսը:

Եւ պահակ պարոն Պետրոսը, համազգեստին
զլխարկը թելին տակ խոթած, իր կոշտ ափին մէջ փափուկ
թաթիկս շատ ամուր սեղմած, կը քաշքշէ զիս մինչեւ
Զէյթուն Խանի դարպասը:

-Նայէ քի դուրս չի գաս...

*Կ'ուզէի որ երակներուս մէջ մելան վազէր եւ սիրտս
գիր տրոփէր: Եղածը արիւն է, ան ալ թանձր, մութ արիւն,
որ սրտիս կը յուշէ՝ կամաց շարժիր հա՛...*

*Տառերը մտիկ չեն ըներ եւ իրենք զիրենք կը շարեն
առաջին նախադասութիւններու մէջ ու յետոյ կը մոռնան.
մանկապարտէզի փոքրիկներ կարծես, որոնք պարին
առաջին երկու շարժումներէն ետք կը սառին բեմին վրայ
եւ յուսահատ կը սպասեն որ մէկը, մայրը, ուսուցչուհին,
մէկը յուշէ թէ յետոյ ի՛նչ պիտի ընեն:*

*Կը շարունին: Երբեմն վերնագիր ալ կ'ըլլան, մէկ
պարին ձեւերը միւսին հետ շփոթելով:*

*Կը փակեմ գիրքը, բայց այս անգամ բառերը
այնպիսի պար մը կը բռնեն ու զիս ալ կը քաշեն այնպէս,
որ կը ստիպուիմ ելլել պարել իրենց հետ:*

*Շարժումներս անճարակ են, միսերս թանձր: Պարը
կը դառնայ ու ես զլուխս թելերուս դրած կը քնանամ
հանգիստ ու անխռով:*

Կը վախնամ այն հին, չկրկնուող բայց չմոռցուող երազէն, որ վրէժ կը լուծէ ինձմէ եւ մեր բոլորէն, չմոռցուելով:

Եէնիչերի մը ետեւէս կու գայ: Կը բարձրանամ աստիճաններէն, հանգստացած որ ահա հասայ, տուն պիտի մտնեմ, ապահովութեան մէջ ի վերջոյ: Եէնիչերին կը հասնի ետեւէս եւ մերկ ոտքերուս միջեւ եաթաղանը կը շարժէ վարէն վեր, վարէն վեր... շեղփին պաղը սառսուր կը պատճառէ. եւ ահր. եւ արիւնը որ կը մզի թանձր եւ մութ. եւ եէնիչերին որ կը հռհռայ երջանիկ ի տես արիւնին, մերկ սրունքներուն, ահին:

Զէյթուն Խանը՝ երջանկանոց. բոլորս հոն ենք, բոլորս մանուկ ենք. բոլորս կը խաղանք նոյնիսկ գայլերուն ներկայութեան:

Բոլորին հետ ըլլալու համար կարելի է դիմանալ հոտին, որ յատուկ է Զէյթուն Խանին եւ որ միայն ես կ'առնեմ: Բոլորին պէս խաղալու համար ոտքերս ցեխին մէջ կը ցատկոտեմ:

Եէնիչերին իր եաթաղանով խաչ մը կը քաշէ Զէյթուն Խանին վրայէն, մեր խաղին վրայէն, ճիշդ այնպէս ինչպէս *էնժէնէր*ները խաչ քաշեցին քարտէզին վրայ եւ յաջորդ օրը սկսան փլել արդէն կիսափուլ տուները:

Յետոյ լուծիւնը կու գայ ընկերոջ պէս ու թելը ուսիս կը մխիթարէ զիս իր ոռնոցով: Եւ գարնան ծիծեռնակները կու գան շատախօսելով բարձրաձայն, երկնքին ֆոնին վրայ ճանճի պէս փոքրացած ու ճանճի պէս առատ: Ճանճերը վարդի անուշին վրայ, հաց-պանիրին վրայ, վարունգին վրայ: Կ'ուտենք, կը թխմենք արագ-արագ, ետ խաղին վազելու:

Պանիրին համը, վարունգին հոտն ու վարդի անուշին գոյնը կը փսան Վան Կոխի արեւածաղիկներէն ալ աւելի ցայտուն: Շրջանակէ՛, պատէն կախէ՛ եւ յագեցիր:

Բայց եէնիչերին կը շարունակէ այցելել, այս անգամ եաթաղանի փոխարէն ձեռքին նոր լոյս տեսած գիրքը իր թոռներուն՝ գեղեցիկ ու քաղցր ժպիտով իր ծոռներուն: Այդ ալ առին, այդ ալ...

Կը մտնեմ խոհանոց եւ սաներուն ու կաթսաներուն աղմուկին մէջ կը իլանան դուրսի ձայները բոլոր՝ երկրաշարժ, ցունամի, հրդեհ, երաշտ, պատերազմ, աւեր... Զէյթուն Խանի խոհանոցները մէկ հատիկ *փափոր* էր, ամանները դուրսը, հանրային ծորակին տակ հերթով կը լուային, մինչ փափորին վրայ սարմային հոտը կը ճակեր գեղձերս:

Յետոյ կը վերցնեմ ընկալուչը եւ կը խօսիմ ձայնիդ հետ: Դուն չկաս վաղուց: Կը հաճոյանաս ձանիս ելեւէջներուն տակ եւ չես զգար, չես զգար որ կը միխթարուիմ քեզմով եւ չես զգար որ միխթարուիլս անարգանք է քեզի:

Եղեր՝ «միայն փաստաթուղթով մահը իրողութիւն կը դառնայ». Ասիկա՝ էջ 107-ին վրայ գրուած է, հայերէն տպուած է, բայց... թրքերէն գրուած... Ուրեմս եթէ փաստաթուղթ չունիս, ոչ մեռած ես, ոչ ալ ողջ. ատոր համար է, որ փաստաթուղթ չտուին մեզի, պէտք եղած ատենը ըսելու համար՝ բայց իրենք ողջ են, առողջ են, կ'ապրին... մինչ մենք կիսամեռ ենք առանց մահուան փաստաթուղթի.

Մանկութիւնը հեքեաթները ապրելու համար էր ու եւ հաւատացի որ ապրածս հեքեաթ է, որ հեքեաթի իշխանուհին եմ եւ ամէն բան բարի է շուրջս:

Դպրոցն ալ ատանկ տեղ մըն էր, միայն՝ կէս-կէս. եթէ հնագանդ եւ եւ աշխատասէր, ուրեմն ամէն բան լաւ է:

Կեանքը դպրոց չէր: Այլ տեսակի բան մըն էր, թէեւ բոլորն ալ կեանքը մեծագոյն դպրոցն է կ'ըսեն:

Յետոյ ընկոյզի ծառին տակ կեցած, քաղաքավար եւ ազնիւ կը սպասէի, որ մարդը ինձի՝ ալ ընկոյզ մը նետէր, ափերուս մէջ...

-Օօ ի՞նչ կեցեր ես, հաւաքէ՛,- պոռաց ծառին վրայէն գոյգ մը պոթը, որ հաւանաբար գլուխ ալ ուներ, հապա ձայնը ուրկէ՞ պիտի ելլէր:

Ցնցուեցայ. ընկոյզները դարձան անհետաքրքրիւ. անհամ: Ա՞ն ալ դպրոց է: Բայց աւելի լաւ չէ՞ր ըլլար սորվեցնէին՝ տունի հաշիւը շուկան չի բռներ. գոնէ տունէն շուկայի հաշիւը կ'ընէինք, ա՛յդ հաշիւը կը սորվէինք:

Այդ ալ չեղաւ:

Բայց մնաց հեքեաթը որք ու միս մինակ, առանց մանկութեան, առանց դպրոցի: Եւ մնաց փոքրիկ իշխանուհին անապատին մէջ տեղ մը, սպասող:

Եւ ինքզինքին հեքեաթներ պատմեց. հոն չարերն էին հերոս, կախարդները՝ մի՛շտ յաղթական, աւարտը մի՛շտ սարսափելի. ինք մնաց աւելի ու աւելի բարի, սպասող, համբերատար: Չմտածեց թէ ինչպէ՞ս պիտի ապրի. կարելորդ՝ հեքեաթը ապրի, հեքեաթը շարունակուի:

Ասիկա հեքեաթ չէ՞...

Բայց ա՛լ պէտք չունէինք հեքեաթներու, որոնք ո՛չ կը կշտացնէին, ո՛չ ալ գլուխ կը լեցնէին:

Անհեքեաթ աշխարհի մը մէջ պէտք է նորուց ապրիլ սորվիլ:

Իսկ բոլոր գիրքերը թուրքերուն գրածներն են. ե՞րբ գիր ունեցան – ունի՞ն ինչու – ե՞րբ սորվեցան գրել, ու մանաւանդ թարգմանել եւ աշխարհի քիթին-բերնին նետել փոշիի պէս. ոսկի փոշիի պէս. ոսկեգոյն փոշիի պէս:

Հէ՛յ, ո՞վ կայ այնտեղ...

Կը լսե՞ք, թե՞ քարայրին մուտքը դեռ փակ է:

Երբ գինով ես, ճիշդ բաներ կը սկսիս ըսել. բայց ճիշդ բաները դժուար է լսել, նոյնիսկ երբ գինով ես:

Հէ՛յ...

Գիշերները մարմնիդ հոտը երբ դեռ կայ, կրնաս ապահով քնանալ, երկինքը գլխուդ քաշած: Յետոյ աստղերէն կը հաւաքես լաւագոյն գոյգը, կը թամբես ու կը գրոհես լուսնին վրայ, որ լեղապատառ կը փախչի:

Կ'երթաս տեսնելու թէ ի՞նչ կայ աշխարհին միւս կողմը, դէպքերուն միւս կողմը, մարդոց միւս կողմը:

Միայն յուշերն են որ կողմ չունին. կը հիւսուին նրբորէն եւ արքայական ծիրանիի պէս կը նստին ուսերուդ:

Գիշերներդ տակաւին ապահով են.

«Եօթնասուն տարեկանիդ ալ ձիթենի պիտի տնկես» – բոլո՞ր առածներն ու թելաւոր խօսքերը իրենցն են, բերդերը, նոյնիսկ խաչքարերը, որոնց վրայէն խաչը կը սրբեն-կը տաշեն ու չեն հասկնար որ միայն քար կը մսայ – եւ երագես, որ թոռնիկդ անոր շուքին տակ պիտի նստի, օր մը:

Ասիկա հեքեա՞թ է, թե՞ դիւանագիտութիւն:

Դիւանագիտութիւն...

Բայց այս երկար ու ծանր բառը ի՞նչ գործ ունի հոս, հեքեաթի ծնունդին այս սուրբ արարողութեան ընթացքին:

***

Երջանկանոց է նաեւ գիւղի այս տան գրադարանը իր հսկայ գրադարակներով, գիրքերուն թիւով, կարմիր թաւշեայ վարագոյրներով, որոնք հետաքրքրիւ արեւին բամբասանքը կը փորձեն զսպել, եւ ի վերջոյ մաշած, բայց շատ հանգստաւէտ բազկաթոռներով եւ նոյնքան մաշած տիվանով:

Գրադարան-սենեակին ճնշուած հոտէն զգալի է, որ շատ վաղուց այստեղ մարդկային շունչ չէ մտեր:

Կը կենամ սենեակին մէջտեղ եւ խորունկ-խորունկ կը շնչեմ գիրքերուն հոտով յագեցած օդը: Կը կենամ աչքերս փակ եւ կը վայելեմ խաղաղութիւնն ու գալիքէն ակնկալիքս:

Երջանկանոց, գիրքերուն առատութիւնը այս, որ այնքան տարբեր է հանրային գրադարանէ մը, որ նախ հանրային է, այսինքն՝ շատերունը, եւ յետոյ՝ բոլոր գիրքերը նայուեր են բիւր անգամներ:

Մինչ այստեղ, գիրքերը շոյող ավերուս կը սպասեն ու կարծես կ'ըսեն՝ որքան երկար սպասեցինք քեզի, ինչո՞ւ այսքան ուշացար:

Ուշացեր եմ գալու այստեղ եւ վայելելու երջանկութիւն մը, որ քիչերուն ծանօթ է: Ուշացեր եմ գալու, որովհետեւ չէի գիտեր թէ նման բան կայ իմ ծեր բարեկամիս գիւղական տան մէկ անկիւնը թաքնուած: Ինք ուշացեր է զիս հոս հրաւիրելու, թէեւ ինք չէր հրաւիրողը. ինք պարզապէս հրաւիրեր էր գիւղի իր տան մէջ հաճելի օր մը անցընելու:

Ես է, որ զարմանալէ, հիանալէ, հմայուելէ եւ մանրամասնօրէն քննել-զննելէ ետք նստասենեակին եւ

խոհանոցին միջեւ գետեղուած աղիւսէ ձեռակերտ փուռը, որուն տակ փայտը կը վառի, վրան կերակուրը կը հասնի, մինչ ամենէն վերի աչքին մէջ կարկանդակը կը թխուի, վայելելէ ետք այս բոլորը, անցեր եմ խոհանոցէն բացուող դռնէն – ներելի հետաքրքրութեամբ մը – եւ հասեր եմ հոս, այս...

-Երջանկանոց,- բառը ինքզինք ներկայացուց, ի տես խաղաղ եւ գիրքերով յագեցած մթնոլորտին:

Նստայ գետնի տախտակամածին վրայ, գրադարանին առաջին բաժնին առջեւ եւ սկսայ թղթատել գիրքերը մէկիկ-մէկիկ:

Տարօրինակ հաճոյք մը կայ ուրիշի մը գրադարանին գիրքերը նայելուն ու երբեմն հոն պահուած թուղթի կտորները կամ լուսանցքներուն արձանագրուած նօթերը կարդալուն մէջ: Կարծես կախարդանքով քու ծանօթիդ կամ բարեկամիդ անհատականութիւնը խաւ մը կը թօթափէ իր վրայէն եւ դուն կ'ունենաս մենաշնորհը իր թաքուն մէկ յատկութիւնը տեսնելու:

Հէքեաթներէն դուրս ալ կարելի է հանդիպիլ երջանկանոցներու եւ զանոնք բաղդատել իրարու հետ՝ մանկութիւն, Զէյթուն Խան, թաքուն եւ գաղտնի գրադարան մը եւ կամ... յուշերը անցեալի մը, որ չի մոռցուիր:

Երջանկութեան անցեալ ժամանակը...

ԻՆՉՊԷՍ ԿԱՐԴԱԼ

Գիրք մը, օրինակ:

Գիրքին կողքը կարդալու պէտք չկայ. ասիկա ըրեր ես արդէն ցուցափեղկէն դիտած ատենդ կամ գրախանութին մէջ, գրաւուեր ես անոր ձեւաւորումէն եւ գներ ես զայն: Կամ եթէ բարեկամ մը տուեր է, ստիպելով որ կարդաս՝ «շատ աղուոր է», - թէեւ այս պարագային յստակ չէ թէ «աղուոր» ճիշդ ի՛նչ կը նշանակէ, հակառակ աղջկան մը համար ըսուած «աղուոր»ին, - ատեր ես գիրքը, չես սիրած կողքը եւ վերադարձուցեր ես բարեկամիդ «աղուոր է, այո» ըսելով, այս անգամ «աղուոր»ը ծոմռելով բերնիդ մէջ, ինքնաբեր կերպով: Ահա թէ ի՛նչ կը նշանակէ կողքը, լաւ կողքը, աղուոր կողքը:

Յետոյ կը կարդաս գիրքին ետեւ դրուած կարծիքները – անշուշտ եթէ գիրքը անգլերէն է, կամ նոր հրատարակուած՝ արաբերէն. Հայերէն գիրքերը տակաւին չ'որդեգրեցին այս սովորութիւնը – կը դիրքաւորուիս ըստ անոնց, գիրքին թեր կամ դէմ, - աւելի լաւ է, որ դէմ ըլլաս, որ ընթերցումը աւելի հետաքրքրական ըլլայ, չիյնաս մորփեռսին գիրկը, բառերու օրօրին յանձնուած եւ ունենաս մէկը, այս պարագային ձայն մը, վիճաբանելու համար:

Յետոյ կարդալ մանրամասնութիւնները՝ ո՞ւր, ե՞րբ, ո՞ր հրատարակչատունէն եւ այլն: Կարելո՞ր են ասոնք: Կարելոր են այնքան, որ ուշացնեն հանդիպումը գիրքի մարմնին հետ, լարեն եւ յետոյ միայն նետեն այդ հաճոյքին գիրկը:

Անշուշտ եթէ գտնես խոստացուած հաճոյքը:

Եւ հոն ալ կ'աւարտի արկածախնդրութիւնը:

Ճի՛շդ:

Ո՛չ, սխալ. որովհետեւ յոյսը, որ մարդ կոչուածին միակ մարդկային գիծը ճանաչել է, կը ստիպէ որ ամբողջ ծէսը սկիզբէն սկսիս, այն պահէն, երբ աչքդ կ'իյնայ ցուփափեղկին ետեւ սպասող գրաւիչ կողքին, կը հրաւիրէ, կը խոստանայ, երբե՛ս նոյնիսկ կ'աղաչէ որ առնես զինք, բանաս, տիրես:

Եւ յիմարաբար կ'իյնաս նոյն ոլորապտոյտին մէջ:

Նոյն ոլորապտոյտին մէջ կ'իյնաս, բայց ոչ յիմարաբար, այլ սիրով, որովհետեւ անոնք քու սիրածներդ են, որոնք ուրիշի մը համար չեն լքեր քեզ, եւ ընկերներդ են, որոնք չեն գաղթեր, եւ զրուցակիցներդ են, որոնց հետ կը վիճիս, բայց որոնք քէն չեն պահեր:

Գիրքեր կան հոն, դուրսը, բարեկամի մը գրադարանին մէջ կամ գրախանութի մը մէկ անկիւնը, որոնք քեզի կը սպասեն: Մպաստողներու հսկայ բանակ մը, ցանկացողներու հսկայ բանակ մը. եւ դո՛ւն, որ պիտի ընտրես: Մօտենալ, նայիլ, շօշափել, վար դնել, ետ վերցնել... ընտրել ինչպէս որ սիրտդ կ'ուզէ, ընտրել ազատութեամբ մը, որ բնաւ, երբեք չէ եղած, չես ունեցած, չես ապրած:

Հիմա այն տխուր նախազգացումը ունիմ, որ կը գրեմ նոր Աթլանթիսի մը, ջրամոյն ըլլալիք աշխարհի մը մասին, որովհետեւ իւրաքանչիւր գիրք, երկու փոքր կամ մեծ դարպաս-կողքերու միջեւ սեղմուած աշխարհի մըն է, ուր կը մտնես, նոյնիսկ եթէ կարդացած միլիոներորդ գիրքդ ըլլայ, կը մտնես հիացումով, զարմանալով, ինչպէս ճամբորդ մը պիտի դիտեր Ալասքան կամ Սահարան, Հառաչանքի կամուրջը կամ Ազատութեան արձանը, հիանալով տեսքին, շինութեան թէքնիքին, բնութեան

ճոխութեան: Բայց գրքաշխարհը ա՛լ մոռցուած ցամաքա-
մաս մը կը թուի ըլլալ, կամ նոր Աթլանթիս մը:

Միլիոներորդ գիրքը... պիտի կրնա՞ս հասնիլ հոն,
կարդացած գիրքերուդ ա՛յդ թիւին: Բայց ինչպե՞ս պիտի
պահես հաշիւը անոնց:

Պիտի չպահես, ճիշդ այնպէս, ինչպէս

«պիտի որ

Միրաբանած աղջիկներուդ թիւը ճշգրիտ չգիտնաս»:

Աչքե՞րը

Մանաւանդ աչքերը: Ինչպե՞ս կարդալ աչքերը:

Ասիկա չի նմանիր գիրք կարդալուն, ուր տեսքը
կրնայ յաճախ կարելոր դեր ունենալ: Ո՛չ, միայն գեղեցիկ
աչքերը չեն որ կը գրաւեն: Երբե՛ս սովորական գոյգ մը
աչք, սովորական դէմքի մը վրայ, այնպիսի թափանցող եւ
քնքուշ նայուածքով կը գրաւէ, որ ինքզինքդ Ջարիֆեանի
խեղդուող թիթեռը կը զգաս:

Այստեղ շատ կարելոր է շաղկապը՝ Եհր, առանց
որուն «թափանցիկ»ը շատ խիստ պիտի ըլլար (կը յիշե՞ս
նախակրթարանի տնօրէնուհիիդ նայուածքը), իսկ
«քնքուշ»ը՝ շատ ... ձանձրացուցիչ:

Աչքերը հոգիին հայելին են, այլ խօսքով՝ անոնց մէջ
կրնաս կարդալ աչքերու տիրոջ հոգին: Ճի՞շտ: Ո՛չ, սխալ.
որովհետեւ նախ պէտք է որ այդ հայելիին մէջ նայողը
ինքզինքէն զատ այլ բան տեսնելու ատակ ըլլայ, եւ
երկրորդ՝ այդ լեզուն կարդալ իմանայ:

Այդքա՞ն դժուար է եղեր աչքերու լեզուն կարդալը:
Նոր լեզու մը սորվելու չափ, թէեւ կը թուի թէ մայրենիին
պէս մեր կաթին հետ խմած ըլլալու էինք նաեւ աչքերու
լեզուն:

Բռնել նայուածքը պահ մը, երկա՛ր պահ մը գոնէ, սուգուելով մինչեւ յատակ, կամ պարզապէս սուգուելով, փորձելով երբեմն պղտոր ջուրերու մէջ յատակ բան մը տեսնել, բաներ տեսնել՝ վախ թերեւս ու կասկած, հիասթափութիւն, երբեմն յոյս ...

Այս լեզուն սակայն այլ տարբերութիւն մը ունի այլ լեզուներէ՝ հոս գրոյց չկայ. կայ լուռ դիմում մը, որ երբ տեղ հասնի եւ հաւանութիւն գտնէ, պատասխանը կու գայ որպէս արարք: Ու երբ լուռ դիմումի եւ պատասխան արարքի գրոյցը դադրի, երբ մարդիկ սկսին բռնելու բարեւոյնին մէջ իյնալ, այն ատեն հարցերն ու խնդիրները կը սկսին:

Մէր մը

Ինչպէ՞ս կարդալ սէր մը, օրինակ:

Կը սիրէ՞: Չի՞ սիրեր: Ապրիմ-մեռնիմը նուագագոյն օգուտն իսկ չի կրնար տալ: Որո՞ւ հարցնել ուրեմն: Սրտի՞ դ, որ շատ յաճախ կը խաբէ քեզ «այո» ըսելով, մինչ մնացեալ բոլորը «ոչ» կ'ըսեն:

Ինչո՞ւ այնպէս չէ, որ երբ «այո» ըսես, շուրջիններդ, մանաւանդ հարազատներդ եւ մտերիներդ «այո» հասկնան եւ «այո»յիդ հաւատան:

Ինչո՞ւ այնպէս չէ, որ մարդիկ հաւատան «այո»յին այո ըլլալուն, եւ «ոչ»ին ոչ ըլլալուն, որովհետեւ ստիպուած պիտի ըլլան մտածելու՝ «այո ըսաւ, բայց արդե՞ս ք ոչ ըսել կ'ուզէր կամ ամբողջովին այլ բան մը»:

Տակաւին ինչո՞ւ այնպէս է, որ սիրածներդ կ'ուզեն լրիւ կարդալ քեզ, բայց չեն ուզեր, որ բաց գիրք ըլլաս իրենց համար:

Ինչպէ՞ս պիտի կարդան ուրեմն առանց գիրքը բանալու, ափերուն մէջ առնելու, կեղրոնանալու:

Ուրե՛մս պիտի չկարդա՞ն եւ միայն պիտի ձեւացնե՞ն թէ կը կարդան քեզ:

Ինչպե՞ս կարդալ սեր մը օրինակ ...

Հեռաւոր Մէր Մը

Ինչպե՞ս կարդալ հեռաւոր սեր մը:

Paradox – յարակարծիք, երբ սեր հասկացողութիւնը մօտութիւն, մտերմութիւն, կ'ենթադրէ. կարդալը՝ նոյնպէս եւ աւելի:

Ուրե՛մս՝ ի սկզբանէ անկարելի, բառերու այս կապակցութիւնը՝ հեռաւոր սեր մը կարդալ:

Di facto սակայն կարելի, որովհետեւ կա՛յ, եղա՛ծ է նման բան պարզ այն պատճառով որ գալիքին մէջ հանդիպելու, մօտենալու յոյսը կայ «սեր»ին մէջ, որ միշտ իրերաձգտում է:

Բայց մինչ գալիքը, մինչ հանդիպումը, ինչպե՞ս կարդալ հեռաւոր սեր մը:

Շատ հեշտ է՝ հեռաձայն, message, viber, whatsup, skype, եւ այլ հազար ձեւ ու միջոց:

Եւ ժամանակը, ժամանակը՝ ծառայ ու տիրակալ ամենայնի. կը թուի թէ մե՛նք ենք տէրը մեր ժամանակին, բայց շատ ուշ կը զգանք, որ վերջին խօսքը ի՛րն է:

Կարդալ հեռուի սերը ժամանակ տրամադրելով, դիմանալով ժամանակային տարբերութեան մէկ ցամաքամասէն մինչեւ միւսը, փորձելով հեռուէն եկող բառը ճիշդ հասկնալ, չկորսնցնել անոր շեշտը, ընկերակցող նաայուածքը, բայց մանաւանդ առանց իյնալու մեկնաբանելու գայթակղութեան մէջ:

Եւ ինչպէս որ իւրաքանչիւր գիրք ենթակայ է ընթերցողին մեկնաբանութեան, ըստ անոր տարիքին եւ կենսափորձին, ճիշտ նոյն տարողութեամբ հեռաւոր սեր

մը կարդալու յաջողութիւնը կը պայմանաւորուի կարդացողին փորձառութեամբ, բայց աւելի ու մանաւանդ հին «գիրքը» նոր շունչով կարդալու իր կարողութեամբ:

Կար ժամանակ, երբ հեռուի սէրերը լռութեան մէջ կ'ուռճանային. կապուելու միջոցներ չկային, շատ շատ նամակ մը, որ ամբողջ ամիս մը թափառելէ ետք ովկիանոսներու, ծովերու եւ ցամաքի վրայ, հասցէատիրոջ պիտի հասներ:

Կը յիշեմ ժամանակին Հալէպի մէջ տարածուած «հեռակայ նշանտուքներ»ը, որոնք կը կատարուէին փեսայի մը բացակայութեան կամ անոր պատկերային ներկայութեամբ, երբ փեսային լուսանկարը կը դրուէր հարսնցուին կողքին, որովհետեւ դուրսերը աշխատող կամ ուսանող փեսացուն զինուորագրուելու վախով չէր ուզեր Հալէպ գալ:

Չիմա համացանցային տարբեր միջոցներու շնորհիւ կարելի է նոյնիսկ «միասին» պտըտիլ, գնումի երթալ, ամբողջ կիրակի մը միասին անցընել եւ ...

Եւ անշուշտ կարդալ հեռաւոր սէրը ինչպէս ժամանակին, վերմակիս տակ, կիսամութին մէջ կը կարդայի «Վարդարանը» ու կը տրուէի հեռու, տակաւին չկայացած երագներու:

Եւ ի՞նչ կը մսայ այս ամբողջէն ետք, երբ կը կարդաս գիրքը, կը հասնիս վերջին էջին, կը փակես զայն եւ կը մսայ ափսոսանքը լաւ ընթերցումի մը աւարտին:

Բայց սէր մը, թէկուզ հեռաւոր, գիրք չէ, ու երբ կը սորվիս անոր տառերը հեգել, տողերուն վրայ եւ տողերուն միջեւ կարդալ, անոր էջերը դո՛ւն կ'աւելցնես, դո՛ւն կը գրես՝ ամէն օր նոր էջ մը, նոր գլուխ մը:

Նոր, անվերջանալի ընթերցում ...

Լռութիւն Մը

Լռութիւնը լեզու է՞ թէ չէ:

Եթէ երաժշտութիւնը լեզու է, ինչպէս լեզու է թուաբանութիւնը,

եթէ կայ երաժշտութեան տեսակ մը, ուր լռութեան իւրաքանչիւր տեսողութիւն (օ-էն մինչեւ թրիփլ քրոշը) ձայնի մը չափ կարեւոր տեղ ունի,

ուրեմս պէ՛տք է ըլլայ նաեւ լեզու մը, որ ... լռութիւն կը կոչուի:

Այս լեզուն ալ, որեւէ լեզուի նման՝ փարիզեա՞ն թէ քէպէքուա, եգիպտակա՞ն թէ սուրիական, իր բարբառները ունի:

Ճիշդ այդպէս ալ լռութիւնը՝ սիրոյ խորունկ պա՛հ թէ ատելութեան անհատնում տառապանք, անխօսելի ցա՛ւ թէ ուրախութեան պապանձում:

Ան որ մէջն է, գիտէ՛, կ'ապրի՛, կը զգայ: Մեկնաբանումս ո՛չ մէկ կարիք:

Բայց դրսեցին, որ կը դիտէ, պիտի կարենա՞յ երբեւէ կարդալ լեզուն, որ կը կոչուի լռութիւն, որ մեզմէ իւրաքանչիւրին մէջ ծուարած կը սպասէ, ինչպէս մեզի կը սպասէին մեր մանկութեան հրէշները, բոլորն ալ մեր մահճակալներուն տակ, մութին պահուրտած:

Հրէշ, այս լռութիւնները, որոնք կախարդական գոլորշիներու նման անտես ու անհոտ, կը թափանցեն մտերմութիւններէ ներս, եւ ի՛նչ հաճոյքով կը քանդեն եղած-կառուցուածը. կը փսաս կարծես մե՞րկ, որովհետեւ մտերիմդ երկրորդ մորթդ եղեր էր, թէ՞ կը զգաս բանտարկուած, առանձնութեան ներքնախուցերուն մէջ:

Բայց ի սկզբանէ կայ ու կը փսայ միւսը, այն խորո՛ւնկ ու լայնածաւալ երանութիւնը, որուն մէջ կը ծփան

սիրահարները աչք-աչքի, առանց զգալու անկումին վախը, առանց մտածելու մութին, մահճակալներուն տակ ծուարած հրեշներուն, աղօթելով, որ լուռ երանութեան այս պահը երկարի, երկարի, երկարի՝ ...

Ինչպէ՞ս կարդալ լռութիւնները, ներսէ՞ն, որպէս քուրմը անձանուցում կրօնի մը,

թէ՞ որպէս օտար հանդիսատես, անտարբեր եւ հետաքրքրիք:

Հասկնալու համար պէտք է ապրած ըլլալ փուշէ պսակը լռութիւններուն:

Մարմին Մը

Եւ դեռ՝ ինչպէ՞ս կարդալ մարմին մը:

Թէեւ կ'ըսեն թէ նիւթեղէն բաները հաշուելը շատ անելի դիւրին է, քան հոգեկանները, բայց մարմին մը կարդալը, ընկե՛ր, դժուար է, թերեւս նոյնքան դժուար, որքան հոգի մը կարդալը:

Ինչպէ՞ս կարդալ ուրե՛մ:

Գիրքի՞ պէս, սկիզբէն սկսելով եւ էջ առ էջ իմացումը ծաւալելով:

Թէ՞ կարդալ դէմքի մը կամ նայուածքի մը պէս, բռնելով ծանօթ, մտերիմ կայծը, որ կը բռնկի ու կը մարի, պահ մը, կարճ պահ մը միայն լուսաւորելով ամբողջ ներաշխարհ մը:

Ո՞ր է այս ընթերցումին սկիզբը. ափե՞րը, որոնք կրնան այնքան տարբեր բարբառներ խօսիլ ու շփոթի մատնել. եւ ափերը կարդալ ոչ թէ ճակատագիր կարդալու պէս, այլ՝ ճակատագիր փոխելու պէս:

Թե՞ սկիզբը աչքերն են, այդ դաւանենգ հայելիները, որոնց եթէ վստահիս, կրնաս նաեւ ընկղմիլ, կամ ծով թափուիլ, որպէս աւելորդ պարէն ...

Ինչպէ՞ս կարդալ անծանօթ մարմին մը, որ մերկ կը կենայ էութեանդ դիմաց, կարծես ասպարէզ կարդալով՝ ահա՛ ես, ամբողջավի՛ն մերկ, կարդա՛ ու հասկցիր զիս, եթէ կրնաս ...

Թերեւս աւելի ճի՞շդ է կարդալ աչքերը փակած, միայն ափերուն վստահելով, պրայլ կարդալու պէս:

Բայց նախ պէտք է կոյր ըլլալ ու յետոյ՝ պրայլ կարդալ իմանալ:

***

Ինչպէ՞ս կարդալ ա՛յս սէրը

Կարդալէ առաջ որոշել՝ սե՞ր է ասիկա, թէ ոչ:

Բայց ընթերցելու համար ի՞նչ կարելորութիւն ունի գրութեան սեռը. եթէ ընթերցող ես, կը կարդաս ի՛նչ որ ձեռքդ անցնի:

Ասիկա՝ սկիզբը, երբ տակաւին նոր սկսեր ես ընթերցումի արկածախնդրութիւնդ. ու երբ դառնաս «մասնագէտ» ընթերցող, նախ կը գիտնաս նախընտրութիւններդ ու յետոյ կը սկսիս բժախնդրօրէն ընտրութիւն կատարել:

Այդպէս չէ՞:

Կ'երեւի չէ՛, որովհետեւ ահա որ սէր մը կայ ափերուս մէջ եւ ո՛ր որ դարձնեմ, անկարելի կը թուի. բայց կա՛յ. կայ որպէս հիրոկլիֆ բնագիր, գոր պէտք է վերծանել, հասկնալու համար: Բայց ինչպէ՞ս վերծանել, երբ վերծանումի գիտցած բոլոր միջոցները անարդիւնք են. կը փորձես, չես յաջողիր. թէքսթը կայ իր կրակէ գիրերով, լեզուն կայ իր ճկունութեամբ, բայց իմաստը կը խուսափի:

Յետոյ կը թուես «սէր» երեւոյթը բնորոշող բոլոր կէտերը եւ կը տեսնես որ բոլորին առջեւ ալ ... խաչանիշ դրեր ես, որովհետեւ ա՛յս տեղ այդ բոլորը չկան:

Ի՞նչ կայ ուրե՛մ:

Էջս multi media դարձեր է՝ Vivaldi-ն իր "Cessate, omai cessate"-ով եւ այս սիրոյ դէմքը՝ Ռամպրանթի դիմանկարի մը պէս լուսաւոր եւ խորհրդաւոր: Երկուքն ալ չեմ հասկնար, թէեւ խորապէս կ'ապրիմ անոնցմէ ծնածը, որ շատ մօտը կը կենայ կտղուցքին:

Այդ երկուքին՝ ձայնի ու պատկերի ֆոնին վրայ կու գայ յանկարծ մտածումը՝ եթէ չըլլայի այնքա՛ն ինքնավստահ, որ ոչինչ, բացարձակապէս ոչինչ կրնայ պատահիլ այսքան անհամատեղելիութեան մէջ, հետեւաբար չըլլայի այդքան համարձակ, չկարծէի ինքզինքս այդքան պաշտպանուած բոլոր անհամատեղելիութիւններով եւ անոնց դէմ, թերեւս չըլլար այս հանդիպումը:

Բայց բոլոր հանդիպումները, բոլոր կայծերն ու բոլոր գրուած գիրքերը այսպէս չէ՞ որ կը ծնին, անկարելի կարծուած պահերու մէջ:

Կայ սէրը եւ կայ գիրը: Ափերուս մէջ: Պատրաստ:

Կը մնայ կարդալ:

***

Ի վերջոյ՝ ինչպէ՞ս կարդալ:

Ընդհանրապէս:

Կարդալ:

Պատմուածք մը

ՉՈՐՍ ՕՐ ԵՏՔ

Չորս էինք:

Այնքան երկար ծրագրեր էինք այս «ներխուժումը», որ երբ մտանք, կարծես երկրորդ կամ երրորդ անգամ կը մտնէինք: Ամէն մէկս գիտէր ընելիքը: Սուսիկ-փուսիկ գացինք մեր տեղերը:

Հիմա որ այսքանը կը պատմեմ, պիտի կարծես որ *տէրոր* էր ըրածնիս, կամ գողութիւն: Չէ, պարզապէս կ'ուզէինք դղեակը լուսանկարել:

Այնքան երկար ցանկացեր եմ մտնել այս լքուած դղեակը, այնքան բան կարդացեր եմ անոր մասին, ամէն գրութիւն որ գոյութիւն ունի, երկար ժամեր գրադարաններուն մէջ պրպտելով, բառ մը հոս, տող մը հոն, մինչեւ երազս ամբողջացաւ: Ընկերս Թօնին էր որ ծրագիրը մշակեց, Թօնին որուն հետ ծառ բարձրանալ սորվեր էի, տունէն կտոր մը հաց եւ երջիկ թոցնել սորվեր էի, եւ ամենէն կարեւորը՝ երազել սորվեր էի:

-Է աղքան կ'ուզես կոր նէ, երթանք մտնենք,- ըսեր էր:

-Ինչպէ՞ս:

-Աման որքան միամիտ ես, ծակ մը կը գտնենք հարկաւ:

Ծակը գտեր էինք, բայց շատ երկար փնտռելէ ետք. այդ ընթացքին խումբ դարձեր էինք՝ ես, Թօնին, Պյորնը եւ Հիլտէն (անունը Հիլտըկարտ է, մեզի համար՝ Հիլտէ). Պյորնը եւ Հիլտէն ընկեր էին եւ շատ չէին հաւնէր մեզ, բայց յետոյ տեսան որ ա՛յդ մէկ երազը իրաւ որ լուրջ արկածախնդրութիւն է, միացան մեզի: Իրենց միանալով

այնքան հպարտացանք, որ քիչ մասց բացի տայինք ծրագիրը:

Աս պատմածս տաս տարի առաջ էր, երբ դեռ քսաներկու էինք բոլորս ալ: Այսօր երեսուներկու ենք եւ բոլորս ալ նկարիչներ. անուանի լուսանկարիչներ:

Եւ հիմա, պատուհաններէն հեռու, հսկայ անցքին աստիճաններուն վրայ նստած, կը սպասենք որ լոյսը բացուի: Ներս մտնելը մեծ հարց չէրաւ. սպասաւորներու մուտքը այնքան ալ ամուր փակուած չէր եւ Հիլտէն իր երկար մազերուն ծամակալովը կղպանքը քիչ մը փորփրելէ ետք, մտանք:

Լքուած դղեա՞կ: Ամէն կողմ ձգուած այնպէս, կարծես մարդիկը շուկայ գացեր են ու քիչ ետք պիտի գան: Պարզապէս շատ փոշի էր չորս կողմ. նոյնիսկ սարդեր ու ոստայններ չկային:

Ամէն մէկս արագ-արագ գնաց որոշուած բաժինը: Ես՝ գրադարան: Երբ մտայ հսկայ ընկուզենիէ դռնէն, հասկցայ որ սիսալ ըրեր էի գրադարանը առնելով. նկարելէ աւելի կամ նկարելու չափ գիրքերը պիտի գրաւէին ժամանակս. չէ, պէտք էր ընդունելութեան սրահները առնէի, նկարէի եւ շուտ մը վերջացնէի: Բայց եղածը եղած էր:

Դրի եռոտանիս, լարեցի գործիքներս եւ սկսայ նկարել: Բայց նեղութիւն մը կար վրաս, բան մը կը խանգարէր: Չորս կողմ նայեցայ. օ՛, մոխրամանն էր, լեփ-լեցուն մոխիրով: Մտածեցի վերցնել թափել. շուրջս նայեցայ. ո՞ր թափէի. անկիւնը աղբի կողով մը կար. միտքս դեռ նկարելիքներուս վրայ, վերցուցի յախճապակիէ նուրբ մոխրամանը եւ քալեցի դէպի անկիւն. տաք էր. մոխիրը թէ մոխրամանը, թերեւս արեւէն:

Բայց արեւ չկար տակաւին, գոնէ հոս, թէեւ լոյս էր արդէն:

Աղբի կողովին մէջ թուղթեր էին. զարմանալի՛, ճիշդ իմ յիշած դպրոցական տետրերուս թուղթերն էին կարծես:

Առի ճմռթկուած թուղթ մը, բացի եւ սկսայ կարդալ.

«Դուք զիս չէք ճանչնար, թէեւ պէտք էր...»

Ճիշդ այդ պահուն դուրսէն ձայներ լսեցի, օթօ մըն էր կարծես խճուղիին վրայ. ետ եկայ դէպի պատուհանը. բեռնատար մըն էր:

Ուզբե՞ր էին. ինչո՞ւ հոս էին. մենք ինչո՞ւ հոս էինք. նկարելու. իրե՞նք ալ նկարելու. ի՛նչ գիտնամ. սպասեցի. բեռնատարէն երկու մարդ իջաւ. անոնցմէ մէկը, բնագոյական շարժումով մը վեր նայեցաւ. աչքս հանդիպեցաւ աչքին. տեսա՞ւ զիս փոշոտ ապակիներուն ետեւէն: Չեմ գիտեր:

Գլուխս գրադարանի դռնէն դուրս հանեցի. ընկերներս ալ եկեր էին.

-Ո՞վ է եկողը:

-Երկու հոգի են:

-Պահակներ ըլլալու են. հիմա կը դառնան պալատին շուրջ ու յետոյ կ'երթան: Հանդարտ փսացէք մինչեւ երթան:

Ամէն մէկս իր անկիւնը վերադարձաւ:

Անմիջապէս մոռցայ մարդիկը եւ շարունակեցի կարդալ ճմռթկուած թուղթը.

«Թէեւ պէտք էր ճանչցած ըլլայիր, չէ՞ որ կը...»

Դռներ կը բացուէին. ոտնաձայներ կը մօտենային. շատ կը մօտենային. ա՛լ ժամանակ չկար դուրս ելլելու:

Չորս կողմս նայեցայ տագնապով. ո՞ւր պահուրտէի եթէ ներս մտնէին: Եթէ ներս մտնէին, է՛հ փսաք բարով երազ եւ ցանկութիւն...

Գիրքերու դեզին ետին փոքրիկ ճեղք մը կ'երեւեր. մօտեցայ եւ կամացուկ մը հրեցի. մութ անցք մը բացուեցաւ. անմիջապէս ներս սողոսկեցայ եւ կոնակս պատին, ծունկերս գրկած նստայ: Լրիւ մութ էր, թէեւ բաց ձգած ճեղքէն բարակ լոյս մը ներս մտեր էր. գիրքերուն դեզը կը պաշտպանէր մութքը:

Քայլերը մօտեցան. դուռը բացուեցաւ.

-Հոս չեմ կարծեր որ մէկը ըլլայ. ո՞վ ինչ ընէ սա թուղթի *թոնաժը*: Չեմ հասկցած թէ ինչո՞ւ ամէն պալատ ու դղեակ պէտք է գրադարան ունենայ. պիլիարտոյի սենեակ մը, քոֆս ալ *ճաքուզի* մը... աւելի հաճելի չէ՞:

Իսուցը յագեցած էր հին ու փոշոտ թուղթի հոտով. կրնայի ամբողջ կեանքս հոս փսալ. աչքս դէպի ներս դարձուցի եւ ուրուագծուեցան գիրքերու դեզեր, խառն ի խուռն հոն նետուած. դեզին առաջին գիրքը վերցուցի. «Լէյտի Չէրըրլիի Հոմանին», 1928, Florance. Օ՛, առաջին հրատարակութիւնը ուրե՛մս. առաջին էջին վրայ ալ մակագրութիւն մը՝ «Սթէֆընի Օսուալտին, Տէյվիտէն, սիրով»:

Այդքան ապուշ չէի նման գանձ մը հոս փոշիներուն մէջ, անյայտ ճակատագրին ձգելու. չորս կողմս նայեցայ – բայց ո՞վ պիտի ըլլար, Ժընեվի կեդրոնը չէի անշուշտ – եւ գիրքը սահեցուցի շապիկէս ներս, մորթիս վրայ. այլ տեղ պիտի չվստահէի դնել. արդէն միջոց ալ չունէի դուրսը փսացած *սաքատօ*ս մէջ դնելու. նոյնիսկ չմտածեցի որ այդքան փոշոտ բանը կրնայ քերուրտուք տալ:

Դուրսը տարօրինակ լռութիւն մը կար. գացի՞ն. ելլեմ նայիմ կամացուկ մը:

Դուռը հրեցի եւ գլուխս դուրս հանեցի.

-Հէյ պարոն, ո՞ր կ'երթաս, գանձս ալ հետդ առած:

Սառեցայ: Ձայնը կոնակէս կու գար, խորունկէն. թարմ ձայն մըն էր, գրեթէ աղջկայ ձայն մը. Սթեֆընի Օսուալտը ըլլալու էր, աւելի ճիշդ՝ Սթեֆընի Օսուալտի ոգին:

Կոնակէս վար պաղ քրտինք մը կը ծորէր. ծալուած ծունկերս կը ցաւէին, բայց շարժիլ միտքէս չանցաւ իսկ. վերջս եկեր է, բայց այստե՞ղ, սա մութ խուցի՞ն մէջ. լաւ է գոնէ որ գիրքերով շրջապատուած պիտի երթայի. արդեօք մեծ-պապաս վերը նստած մեր գրադարանին պէս գրադարան ունի՞՞ հսկայ եւ հարուստ. ի՞նչ լաւ կ'ըլլար եթէ գիրքերուն հոգիներն ալ մարդոց հոգիներուն պէս տեղ մը երթային հաւաքուէին, այն աստէն աս ալ... Պիտի մեռնիմ, եթէ սա ոգին չխեղդէ զիս, վախէս պիտի մեռնիմ, նախ տակս ըրած...

Յանկարծ լոյսով ողորուեցաւ փոքրիկ միջոցը. բան չէի տեսներ. ուրե՞՞ս ճամբայ ելա՞յ արդէն երկինք երթալու, լոյսով ողորուած...

-Հէ՛յ...- նոյն ձայնը կրկնեց ճիշդ կոնակէս եւ ծոծրակիս վրայ տաք շունչ մը զգացի:

Այս անգամ դարձայ. արդէն մեռած եմ, ալ ի՞նչ ունիմ վախնալիք:

-Ո՞վ էս. գրադարանի ոգի՞ն:

-Դո՞ւն ալ կարդացեր էս այդ ապուշ գործը:

-Ինչո՞ւ ապուշ, շատ ալ լաւ գործ է: Բայց եթէ գիրքերու մասին կը խօսինք, ուրե՞՞ս մեռած չե՞մ:

Ձայնը բարձր քրքջաց:

-Ասկէ աւելի ապուշ գաղափար չէի լսած: Բայց լրջանանք՝ ի՞նչ կ'ընես հոս, այս պալատին մէջ: Եւ ինչպէ՞ս մտեր էս:

Պահ մը անճրկեցայ, որովհետեւ շատ լաւ գիտէի որ կղպանք կոտրել ու մտնելը այնքան ալ սովորական բան չէ:

-Բայց դո՞ւն... դուն ալ իրաւունք չունիս հոս ըլլալու:

-Ե՛ս, ե՛ս է որ իրաւունք ունիմ հոս ըլլալու: Ես Սթեֆընիի թոռնուհին եմ:

-Ի՛նչ հպարտութիւն, Սթեֆընիի թոռը. ի դէպ՝ ո՞վ է աս նշանաւոր Սթեֆընին եղեր...

Աղջիկը դուրս ելաւ մութին մէջէն, հրեց դուռը դէպի գրադարան, եւ զիս ալ դուրս հրաւիրեց:

-Սպասէ՛, - կանչեցի վախցած, - մարդիկ կան:

-Գացի՛ն, - ըսաւ շատ ինքնավստահ, նստաւ բազկաթոռին, քովը քաջեց մոխրամանը՝ «շնորհակալութիւն մոխիրները թափելուդ համար» եւ նոր սիկարէթ մը վառեց:

-Չե՞ս գիտեր որ գրադարանին մէջ ծխել չըլլար:

-Ի՛մ գրադարանս է, ի՛նչ կ'ուզեմ կ'ընեմ:

-Նոյնքան ալ իմս է, - ըսի, - կ'արգիլեմ ծխել:

Աղջիկը երեսս նայեցաւ ու տեսայ որ նոյնիսկ ինձմէ պզտիկ էր:

-Քանի՞ տարեկան ես, - հարցուցի:

-Դուն ո՞ր երկրէն ես որ չես գիտեր թէ տարիք հարցնելը... ինչ որ է, քսան:

-Բայց ի՞նչ կ'ընես այս լքուած պալատին մէջ:

-Դե՛ս կ', - ճշդեց, - հէ՛ջ, պարզապէս գիրքերը շատ կը սիրեմ, անոր համար կու գամ կարդալու:

-Ուրկէ՞ կու գաս եւ ինչպէ՞ս կը մտնես:

Խնդաց լիաթոք.

-Դո՞ւն ես ասիկա հարցնողը. դուն ինչպէ՞ս մտեր ես, բանալիո՞վ բացեր ես դռները:

-Դուռ ըլլար կը բանայի, մէկական... ինչ ըսեմ, քանի մը եզ պէտք է հրելու համար:

Մոռցեր էի նկարելն ալ, ընկերներս ալ, որոնք պէտք էր գործը աւարտած ըլլային. հապա ինչո՞ւ չէին գար զիս ալ կանչելու որ հեռանանք:

-Պէտք է ընկերներս գտնեմ,- ըսի, առանց կարելորութիւն տալու իր հարցումին:

-Գացին,- ըսաւ շատ հանդարտ ոճով:

-Գացի՞ն. չեմ կարծեր, առանց ինծի ո՞ր...

-Գացին. առ եկողները դղեակին պահակներն են, երբ տեսան ձեզ, ուստի կաններուն լուր տուին, ու երբ ուստի կանները եկան, անոնց հետ ալ գացին. ուրիշ բան չէին կրնար ընել. փառք տուր որ չձերբակալեցին:

-Ինչո՞ւ պիտի ձերբակալէին, ոչ գող ենք, ոչ մարդասպան: Գացի՞ն ուրե՛մ: Է դո՛ւն ուրկէ՞ զիտես:

-Կը հետեւէի խոհանոցին պատուհանէն:

-Խոհանոցի՞ն. խոհանոցը դղեակին միւս կողմն է: Ի դէպ, հա, չըսիր թէ դուն ուրկէ մտեր ես:

-Կարելոր չէ: Հիմա ի՞նչ պիտի ընես:

Ճիշդ էր. հակառակ ինձմէ պզտիկ ըլլալուն, շատ հանդարտօրէն կ'աշխատցնէր խելքը: Ի՞նչ պիտի ընէի:

-Քանի եկեր եմ, մասմ,- ըսի խնդալով:

-Նախ՝ ո՞ր մասս, յետոյ՝ ի՞նչ ընելու մասս:

-Առաջինին մասին յետոյ կը մտածեմ, բայց ընելիքս շատ լաւ գիտեմ՝ նախ ամբողջ դղեակը պիտի նկարեմ, յետոյ՝ աս բոլոր գիրքերը պիտի կարդամ:

-Օհո՛, կեանքիդ համար գործ գտեր ես արդէն, դուն կը մեռնիս, գիրքերը չեն վերջանար... Բայց կրնաս փորձել,- ըսաւ իշխանական մեծահոգութեամբ:

-Լաւ ուրե՛մ, սկսիմ... կը ներէք որ ձերդ մեծապատուութիւնը մինակ ձգեմ,- ըսի քմծիծաղով:

-Մի՛ ծիծաղիր, իշխանական տիտղոս ունիմ, մոռցա՞ր թե ով եմ:

-Հա՛, Սթեֆընիին թոռը, ներողութիւն՝ թոռնուհին:

Սկսայ նկարել ինքնամոռաց, տարուած, խելագար արագութեամբ: Եւ զգացի որ սիրահարուեր եմ այս դղեակին, սիրահարուեր եմ ամբողջ էութեամբս եւ շատ հեշտութեամբ կրնամ կեանքս այստեղ անցընել: Պիտի անցընեմ այստե՛ղ, որոշեցի, սենեակ առ սենեակ նորոգելով, պահպանելով, գուրգուրալով, բայց մանաւանդ մտիկ ընելով, որովհետեւ կը զգայի թե պատերն իսկ ըսելիք-պատմելիք ունին հոս:

Ամենէն վերջինը գրադարանը պիտի ըլլայ, թէեւ այ՛դ էր իմ միակ աշխատանքս, երբ գործը բաժնուեր էինք: Բայց հիմա ամենէն վերջինը պիտի ըլլայ: Վստահ եմ որ գիրքերուն մեջէն ի՛նչ նամակներ, թուղթեր, հաստատագրեր պիտի գտնեմ, դեռ չեմ մտածեր տեղ մը պահ դրուած տետրակներուն մասին, ո՛վ գիտէ ինչ օրագրութիւններ պիտի պեղեմ. միայն խուցը, ուր պահուրտեր էի, ահագին բան կար ամբարուած: Եւ օր մը, թերեւս, կարենամ իմս ընել այս կառոյցը, ինչպէս որ աղքատ մը ի վերջոյ կրնայ ձեռք ձգել իր շա՛տ սիրած աղջիկը, ո՛ր դասակարգի ալ պատկանած ըլլայ ան:

-Չյոզնեցա՞ր,- ըսաւ Սթեֆընիին կոնսակէս,- եկուր սուրճ խմէ:

-Կատա՞կ կ'ընես, սուրճ եղեր, ուրկէ՞ սուրճ, եւ յետոյ՝ դեռ այնքան բան կայ նկարելիք:

-Չէ՞ որ հոս պիտի փասս. ուրե՛մս նախ սուրճ մը խմենք միասին, յետոյ հանդարտօրէն կ'աշխատիս, նոյնիսկ կրնաս նոյն սենեակը օրուան տարբեր ժամերուն նկարել, այնքա՛ն տարբեր կ'երեւի ամէն բան լոյսի շարժումին հետ:

Ետև դարձայ Սթեֆընիի լրջութենէն կարթուած. լուրջ էր, նաեւ... երազկոտ. ի՞նքն ալ ինծի չափ կը սիրէր այս դղեակը:

Դրի գործիքս եւ առանց խօսելու նստայ իր դէմ, հին բազկաթոռին մէջ: Փռշին բարձրացաւ, զգուեց ռունգերս:

-Ինչո՞ւ կը ժպտիս,- հարցուց:

-Կը ժպտի՞մ:

Մնացի: Գիշերները, հազիւ մութը ինկած, ես եւ Սթեֆընին կը մտնէինք գրադարանէն բացուող անցքը, որ մինչեւ ձիարշաւարան կը տանէր, եւ հոն նստած երկար-երկար կը զրուցէինք ու կը խօսէինք:

Առտունները կ'աշխատէի, մէջ ընդ մէջ գիրքերը կարդալով:

Միասին դասաւորեր էինք ամբողջ գրադարանը, այնքան որքան կը հասկնայինք գրադարանավարութենէ: Յետոյ սկսայ մէկիկ մէկիկ գիրքերը բանալ եւ հոն պահուած բան մը փնտռել. չեմ գիտեր թէ փնտռածս ի՞նչ էր, բայց վստահ էի որ պիտի գտնեմ:

Եւ գտայ՝ նամակներ, օրագրային էջեր, մուրհակներ, պարային հրաւերներ (ասոնք ամենէն զարմանալիներն էին). բայց ասոնք չէր փնտռածս:

Նկարները Սթեֆընիին հետ կը նայէինք, իմ նկարածներս. յաճախ ինք կը յիշեցնէր թէ ի՞նչ կրնայի լուսանկարել: Գիտէի որ պէտք էր դրկէի հանդէսի մը, կայքէջի մը, եւ գիտէի որ շատ լաւ պիտի վճարուէի, բայց ոչ այնքան լաւ որ կարենայի այս դղեակը գնել: Եթէ իմս չըլլար, եթէ կորսնցնէի զայն դրամ չունենալուս պատճառով, պիտի խելագարէի. վստահ էի որ այլապէս արժանի՛ եմ այս դղեակին:

Բայց այստեղ համացանցային գիծ չկար. ըլլար իսկ պիտի չուզէի օգտագործել, տեղս չբացայայտելու համար: Մոռցեր էի մայրս, քոյրերս, ընկերներս, մէկ խօսքով նախկին կեանքս, որ այնքա՛ն հեռու եւ օտար կը թուէր հիմա. ինչպէ՛ս ապրէր էի այդպէս տարիներ շարունակ, հիմա արդէն չէի հասկնար:

Սթեֆընին աւելի եւ աւելի կը կառչէր ինձի. չէի մտահոգուէր. հաճելի աղջիկ էր. ու երբ առաջարկեց որ գիշերները միասին անցընենք, չզարմացայ. կարծեմ կը սպասէի.

-Ո՞ւր:

-Անշո՛ւշտ կանաչ սենեակը, չէ՞ որ ասիկա դուն շատ կը սիրես:

Իրաւ էր. նոյնիսկ շոյուած զգացի որ յիշեր էր թէ որո՛նք են ամենէն աւելի սիրած սենեակներս:

Գեղեցիկ գիշեր մըն էր. ամբողջ դղեակը լուսաւոր էր լիալուսնին լոյսով. անհամբեր էինք երկուքս ալ. սովորականէն կանուխ աւարտեցի եւ ձեռք ձեռքի, դանդաղ, կարծես իրապէ՛ս ըլլալինք տէրերը այս դղեակին, հանդարտ եւ հանդիսաւոր, վեր ելանք հսկայ աստիճաններէն:

Սենեակը կոկիկ էր. չկար առաջին օրերու թափթփածութիւնն ու լքուածութիւնը. մեծ, հին անկողնին քով գինիի շիշ մըն ալ կար:

-Աս ուրկէ՞ գտար:

-Ի՛նչ դղեակ առանց գինիի մառանի,- ըսաւ խնդալով:

Անգամ մը եւս համոզուեցայ որ դղեակին միակ եւ իսկական բնակիչը ի՛նք է:

Սքանչելի գիշեր մը անցուցինք:

Առաւօտուն ուշ արթնցայ տհաճ, արուած հաւկիթի փիս, լպրծուն հոտէ մը, որ ռունգերս կը գրգռէր:

Արիւն էր: Ինքզինքս անկողնէն սարսափած դուրս նետեցի, եւ սպասեցի որ ցաւէս մարիմ. բայց ցաւ չունէի. չէի՞ զգար:

-Սթէֆընիիիիիիիիիիիիիիիի

-Մտիր լուացիր մինչեւ նախաճաշը բերեմ:

-Հասի՞ր...

-Երկու վայրկեանէն կու գամ կոր...

Արիւնին հոտը տանելի չէր. կարծես վախէս վրաս ալ միզեր էի. ճար չունէի, մտայ, տաք լոզանք մը առի:

Անկողնին դիմացի կողմը, մեծ պատուհաններուն առջեւ, որոնք դէպի դղեակին ետեւի պարտէզները կը նայէին, Սթէֆընին նախաճաշի սեղանը պատրաստեր էր. շատ բան չկար. բարեբախտաբար հաւկիթ ալ չկար. թէյն ու պանիրը սակայն, վայրենացած պարտէզին առջեւ շատ հաճելի պիտի ըլլար, եթէ այլ ցնցում մը քիթէս չհաներ ամէն բան՝ անկողնին վրայ ոչ իսկ մէկ կաթիլ արիւն...

-Ինչո՞ւ այդքան իրար անցեր էիր,- հարցուց Սթէֆին, տաք սուրճը ֆրթցնելով:

-Բան չկայ. կ'երեւի երագ էր:

-Մղձաւա՞նջ:

-Կարծես:

Սթէֆին տարօրինակ ժպիտ մը ուներ. կարծես *քարթուն* ֆիլմի մէջ ըլլայի՝ դէմքին գիծերը հալեցան, փոխուեցան, դարձան էգ գայլի դունչ, կանաչ, փայլուն նայուածքով:

-Ինչո՞ւ կը նայիս կոր, կարծես ոգի եմ...

Ձայնին հետ դէմքը վերադարձաւ իր նորմալին:

Այդ օր ելայ դղեակէն.

-Նայէ՛, երթամ տուն, մայրս, քոյրերս տեսնեմ,
ընկերներուս ըսեմ...

Չըսի թէ ի՛նչ պիտի ըսէի:

-Ետ կու գա՞ս:

-Անշո՛ւշտ, հապա գիրքերը ի՞նչ պիտի ըլլան:

Տղաքը շատ ուզեցին գիտնալ թէ ո՛ր կորսուեր էի:
«Նոր գործ մը գտեր եմ, գոր խոստացայ գաղտնի պահել,
երբ որ աւարտեմ, կ'ըսեմ ձեզի»:

Շատ ուզեցին ինչը-ովը հասկնալ. չըսի, վախնալով
որ կը կորսնցնեմ Սթեֆին:

Արդէն մոռցեր էի կասկածներս, որ ինք եւս կրնար
դղեակին ոգիներէն մէկը ըլլալ, կամ՝ կրնար դղեակին
միակ ոգին ըլլալ: Սկսեր էի կարօտնալ մեր զրոյցները,
գիշերային մեր հովուերգութիւնը եւ գիրքերը. այս վերջին-
ները՝ Սթեֆին աւելի:

Վերադարձայ չորս օր յետոյ, հետս բաւական պարէն
ու խմիչք առած: Սպասեցի մութին եւ «մեր» սովորական
մուտքէն ներս մտայ, քալեցի մինչեւ զրադարանին
գաղտնի դռնակը, կամացուկ մը հրեցի:

Փակ էր:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Յառաջաբանի Փոխարեն՝ Ապրիլ թե գրել	3
Երեք գիրքեր	5
Ընթերցումը՝ ընկերս	10
Ընթերցումի մասին	13
Բառը	17
Բառերը	19
Գիրին ոյժը	24
Գիրք եւ ժամանակ	29
Գիրքեր եւ հագուստներ	32
Գիրքերու եւ կեանքի մասին	34
Գիրքերուս հետ	37
Գրելը հաստատում ապրելու	44
Գիրքեր գիրքեր միշտ գիրքեր	49
Գրադարանները	55
Գիրքի ակումբներ	60
Գրքաբուժութիւն	66
Կարդալ սիրելու պէս	72
Կարդալ եւ սիրել	84
Միշտ գիրքերու մասին	86
Սիրոյ պէս	91
Փոթորիկ	93
Ուղեղիս գրադարանը	98
Հարուստ հաճոյքներ	100
Ճամբորդութիւն գիրքի մը մէջ	103
Թէ ինչպէս գիրքերը կը մեռնին	108
Աղաթօն գրադարանը	118
Կրկին գիրքերու մասին	124
«Խօսքով եւ արինով»	128
Հաճելին եւ տխուրը	134

Գիրը՝ սերս հաճոյքս	139
Լեզուն, սիրելիս	142
Երջանկանոց	146
Ինչպէ՞ս կարդալ	153
Չորս օր ետք (պատմուածք մը)	163
Բովանդակութիւն	175

ՀԵՂԻՆԱԿԻՆ ԼՈՅՍ ՏԵՍԱԾ ԳԻՐՔԵՐԸ

- «Հում բառերս կը բերեմ դիմակներու հանդեսին» (քերթ.) 1991, Հալեպ
- «Տարբերակներ» (քերթ.) 1995, Հալեպ
- «Հալոց» (քերթ.) 1998, Հալեպ
- «Գիշերներ» (քերթ.) 2001, Հալեպ
- «Հին Քերթուածներ» (քերթ.) 2004, Երեւան
- «Գաղտնագրութիւն» (քերթ.) 2015, Երեւան
- «Տարփանք» (քերթ.) 2024, Գահիրէ

- «Մօր Գոզնոցը» (պատմուածք) 2003, Գ.Մ.Գ.Մ. (Գեորգ Մելիտինեցի Գրական Մրցանակ), թիւ 52, Անթիլիաս
- «Տաճարացում» (պատմուածք) 2007, Երեւան
- «Մենք ու Մերոնք» (պատմուածք) 2024, Գահիրէ
- «Իրաւ ու Սուտ, Սուտ ու Իրաւ Զրոյցներ (զրոյց), 2026, Գահիրէ
- «Ճերմակ Քաղաքին Գոյները» (յօդուածներ) 2026, «Գանձասար» շաբաթաթերթի հրատարակութիւն, Հալեպ
- «Գիրքերուս Ստերմութեան Մէջ» (փորձագրութիւն) 2026, Գահիրէ

- «Ուրուագիծ Սփիւռքահայ Բանաստեղծութեան 1965-1995 թուականներուն» (ուսումն.) 2018, Գահիրէ

Ամէն իրաւունք վերապահուած է հեղինակին.

maroushnahhas@gmail.com

Printed in
NUBAR DIGITAL CAIRO